

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น

: กลาง-ภูเก็ต-ภูเก็ต

ย

ประเพณี ชินการณ : เรียบเรียง

(จล.2320)

ภูเก็ต เป็นเมืองเล็ก มีความสัมพันธ์กับเมืองต่าง ๆ ในบริเวณใกล้เคียงอย่างไม่อาจแยกจากกันได้ตลอดมา การกล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของภูเก็ต จึงไม่อาจที่จะละเว้นในการกล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองที่อยู่ใกล้เคียงได้เช่นเดียวกัน เมืองต่าง ๆ ที่จำต้องกล่าวถึงในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับภูเก็ตนั้น ได้แก่ เมืองตะกั่วป่า, พังงา, กระบี่, ตรัง, นครศรีธรรมราช และไชยา หรือสุราษฎร์ธานี เป็นต้น นักปราชญ์ทางโบราณคดี ได้เน้นถึงแหล่งโบราณคดีในบริเวณอ่าวพังงา เป็นจุดอันพึงศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของชุมชนโบราณเกี่ยวกับการตั้งหลักแหล่งถิ่นฐาน, พัฒนาการของชุมชนและอื่น ๆ ตามที่ต้องการค้นคว้าศึกษา บริเวณอ่าวพังงาที่กล่าวถึงนี้ หมายถึงบริเวณตะกั่วป่า, ภูเก็ต, พังงา, กระบี่ (อ่าวลึก) ทะลุออกสู่อ่าวขนอน (สุราษฎร์ธานี) ย (คำค้น):- กลางภูเก็ตภูเก็ต

ย

ย

ศรัศกีร วลัยโกดม (๒๕๒๘ : ๒๒๓-๒๒๔) ซึ่งรู้จักกันดีในวงการโบราณคดีและมานุษยวิทยาได้แสดงความเห็นไว้ในสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง พ.ศ. ๒๕๒๗ ตอนหนึ่งว่า

โ -----เราเห็นว่าบริเวณอ่าวพังงามีจุดสำคัญน่าสนใจในการศึกษาทางโบราณคดีมาก โดยเฉพาะในแง่ของชุมชน เพราะชุมชนที่เกิดบริเวณรอบอ่าวพังงานี้มีเงื่อนไขที่เกื้อหนุนต่างกับที่อื่น เป็นชุมชนที่อยู่ชายฝั่งทะเลตะวันตกของแหลมไทยแล้วก็พัฒนาขึ้นมาแทนที่จะเป็นชุมชนจากสังคมที่เป็นเกษตรกรรมจากชายฝั่งทะเลตะวันออกหรือบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง ภาคอีสาน ภาคเหนือ กลับเป็นชุมชนที่พัฒนาขึ้นเนื่องจากอุตสาหกรรมถลุงแร่ เพราะฉะนั้นจึงเป็นลักษณะพิเศษของชุมชนที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่ไม่เหมือนใครอันเป็นสิ่งท้าทายให้เราการศึกษา แต่การศึกษาของเรานี้ไม่สามารถมองเพียงจุดใดจุดหนึ่งได้ เพราะฉะนั้นรอบอ่าวพังงาจึงรวมถึงกลางด้วย ที่ที่เราศึกษาว่ามีเงื่อนไขอะไรไหมนอกจากชุมชนจะพัฒนาขึ้นมาจากการเป็นแหล่งแร่ที่มีอุตสาหกรรมถลุงแร่ก็คงจะมากู้กัน ในตำแหน่งภูมิศาสตร์แล้วก็สิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องด้วย ก็คือเส้นทางค้าขาย----การที่เราจะพูดถึงกลางโดยตรงนั้นเป็นไปได้เพราะเรารู้ว่ากลางมีความสัมพันธ์กับรอบอ่าวพังงานั่นแน่นอน----โ

๒.๑ การตั้งถิ่นฐาน

ยุคก่อนประวัติศาสตร์ การค้นหาร่องรอยมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในภูเก็ต ปรากฏว่าไม่ได้พบร่องรอยของสถานที่พักอาศัย เช่น ถ้ำ หรือเพิงผา อันควรจะเป็นที่อาศัยของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์แต่อย่างใด คงพบแต่เครื่องมือหิน โดยเฉพาะขวานหินที่มีลักษณะไม่สลับรูปมากนักและไม่อาจสันนิษฐานได้ว่าความไม่สลับรูปนั้น ๆ เกิดจากสภาพเขื่อนั้นมาแต่เดิม หรือเกิดจากฝีมือมนุษย์ชั้นหลังกระทำให้เกิดขึ้น เนื่องจากวัตถุดังกล่าวนี้มักพบได้จากชุมชนเหมืองแร่และได้พื้นดินที่ถูกทับถมอยู่ยาวนาน ทั้งผู้พบบางรายยังกล่าวว่ามีกรรมกรทะเลหาเอาเศษของขวานเหล่านี้ไปผสมยาแผนโบราณด้วย

พรชัย สุจิตต์(๒๕๒๘:๒๒๗ - ๒๒๘) ได้ให้ความเห็นไว้ในการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง พ.ศ. ๒๕๒๗ ตอนหนึ่งว่า

โ -----บนเกาะภูเก็ตนี้มีร่องรอยอะไรบ้างตามที่ผมได้สำรวจมีชาวบ้านได้เคยเก็บ(หิน) ที่เขาเรียกกันว่า ขวานฟ้าได้ในบริเวณเกาะภูเก็ต ซึ่งเขาบอกว่าเวลาไปทำเหมืองดินน้ำไหลดินเพื่อหาแร่บางที่ก็พบออกมามากก็ได้จากการทำเหมืองอันนี้ก็เป็นหินชนิดที่มีขนาดไม่ใหญ่เท่าไร ชาวบ้านเขาเขียนเอาไว้เองว่า หินขวานฟ้า ผมถามพวกเขาว่าทำไมจึงเรียกขวานฟ้าเขาบอกว่าฟ้าผ่าที่ไรแล้วลงไปสำรวจที่ตรงนั้นก็จะพบขวานประเภทนี้เขาว่าอาจตกจากฟ้าหรืออย่างไร...ลักษณะของขวานหินชนิดอีกอันหนึ่งพบที่บ้านกมลา อยู่ที่อำเภอกะทู้ ที่นั่นชาวบ้านเก็บได้มากทีเดียวเพราะหลังบ้านกมลาเป็นภูเขาชาวบ้านก็ได้จากการทำอะไรทำสวนเขาก็เก็บกันไว้มีจำนวนค่อนข้างมากทีเดียวแล้วก็มีรูปแตกต่างกันหลายแบบ เช่นแบบที่เขาเรียกกันว่า Axe เป็นพวกขวานถาก บางอันมีรอยที่กระเพาะออกไปไม่ทราบว่าจะกระเพาะโดยการใช้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือเปล่า หรือว่าเพิ่งกระเพาะในสมัยหลังเพราะทราบว่ามีหลัง ๆ

นี่มีการเอาขวานฟ้าพวกนี้ไปทำยาหรือนำเอาไปขุดอะไรต่อมิอะไรอีกอย่างหนึ่ง---จากการสำรวจร่องรอยพัฒนาการทางด้านวัฒนธรรมของมนุษย์ในภาคใต้ด้านฝั่งตะวันตกตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเทคโนโลยีการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ที่ดีหรือทางด้านศิลปะซึ่งแสดงออกมาในรูปของภาพเขียนสีก็ดีเขาได้วิวัฒนาการของชาวอยู่เรื่อยๆ ก็จะเห็นว่าบนเกาะภูเก็ตนี่เองก็มีร่องรอยของพวกนี้้อยู่เหมือนกันโดยเฉพาะเราก็รู้ว่าถึงอย่างนั้นเมื่อสองสามพันปีมาแล้วนี่ก็มีมนุษย์อาศัยอยู่บนเกาะภูเก็ตนี้ โดยมีการใช้เครื่องมือหิน คงจะใช้ในการทำมาหากินอะไรอย่างหนึ่งก็ได้ทั้งร่องรอยไว้มากทีเดียวและเป็นที่น่าเสียดายที่เรายังไม่พบแหล่งที่เป็นที่อยู่อาศัยของพวกมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์บนเกาะภูเก็ตนี้---ไอ

เนื่องจากเรายังไม่สามารถค้นพบถ้ำ หรือเพิงผา

อันเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ได้บนเกาะภูเก็ตดังกล่าวแล้วข้างต้นนักโบราณคดีจึงหันไปค้นหาหลักฐานเหล่านี้ในบริเวณใกล้เกาะภูเก็ตคือบริเวณรอบอ่าวพังงา

สุวิทย์ ชัยมงคล (๒๕๓๒ : ๑๙-๖๙) เขียนไว้ในเรื่อง ไอ หลักฐานก่อนประวัติศาสตร์ริมฝั่งทะเลอันดามันบริเวณอ่าวพังงา อ่าวลึกโก (พิมพ์ในหนังสือเรื่องกลางภูเก็ต และชายฝั่งทะเลอันดามัน โดยกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๒ หน้า ๑๙-๖๙) ตอนหนึ่งว่า

ไอ ---เรื่องราวทางโบราณคดีของภาคใต้ฝั่งตะวันตกก่อนหน้านั้น จึงมีลักษณะเป็นจุด ๆ ตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน คนงานท่าเหมืองแร่ และนักเดินเรือ การศึกษาเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ที่เป็นเอกสารชิ้นแรกสุดของดินแดนแถบนี้ และมีการอ้างอิงอยู่เสมอคือ ไอ ความเรียงเรื่องโบราณคดีของสยามไอ (Essai d'I Inventaire Archeologique du Siam) ของนายเอเดียน เอ็ดมอนด์ ลูเน็ต อางกีแยร์ (E.E Lunet de lajorquiere) พิมพ์ที่ปารีสในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ หรือเมื่อประมาณ ๗๖ ปีมาแล้ว

นับว่าเป็นเอกสารก่อนประวัติศาสตร์เรื่องแรกของประเทศไทยด้วยเช่นกันโดยกล่าวถึงภาพเขียนสีบริเวณอ่าวพังงาหลังจากนั้นมีการสำรวจเก็บข้อมูลโดยนักวิชาการจากที่ต่าง ๆ หลายครั้งที่สำคัญมากและเป็นตัวบ่งบอกว่าภาคใต้ฝั่งตะวันตกนี้เป็นดินแดนที่มนุษย์เข้ามาอาศัยในช่วงแรกๆ เลยทีเดียวคือการขุดค้นพบถ้ำหลังโรงเรียน (Lang Rongrien Rockshelter) ตำบลทับปด อำเภอมะขาม จังหวัดกระบี่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖ และ ๒๕๒๘ การขุดค้นพบนี้สามารถกำหนดอายุโดยวิธีการคาร์บอน ๑๔ (Carbon 14 Dating) ของชั้นดินทางโบราณคดีที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในชั้นดินที่ ๘, ๙, และ ๑๐ มีอายุอยู่ในสมัยไพลสโตซีนตอนปลาย (Upper Pleistocene) ประมาณ ๒๗,๐๐๐ - ๓๗,๐๐๐ ปีมาแล้ว นับเป็นอายุที่เก่าแก่ที่สุดของหลักฐานโบราณคดีในประเทศไทยปัจจุบัน

ไอ หลักฐานก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณนี้ เดินชัดขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๕๒๙ - ๒๕๓๑

โดยกรมศิลปากรในการดำเนินงานของโครงการโบราณคดีของประเทศไทยภาคใต้ (Southern Thailand Archeological Research Project) หรือโครงการสำรวจแหล่งโบราณคดีภาคใต้ ได้สำรวจ ขุดค้น พื้นที่บริเวณอ่าวพังงา เขตจังหวัดพังงา อ่าวลึก เขตจังหวัดกระบี่ พื้นที่ของอ่าวทั้งสองมีอาณาเขตติดต่อกันพบว่าบริเวณเพิงผาและถ้ำ (Shelter and Cave) ตามภูเขาหินปูนเคยเป็นที่พักอาศัยและทำกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมากที่สำคัญพบในปัจจุบันมีมากกว่า ๕๐ แห่ง แบ่งเป็นแหล่งที่พักอาศัยและแหล่งภาพเขียนสี---ไอ

จากเอกสารข้างต้น พอสรุปได้ว่า เกาะภูเก็ตเคยเป็นที่พักอาศัยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์มาก่อน เช่นเดียวกับพังงาและกระบี่

หากแต่เกาะภูเก็ตมีความเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิศาสตร์มากกว่าพังงา และกระบี่ ร่องรอยของถ้ำ

และเพิงผาที่พักของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์จึงอาจถูกลบมรสุมจากทะเลตะวันตกทำลายจนไม่เหลือร่องรอยให้สำรวจพบได้ ชนเผ่าดั้งเดิม

นักวิชาการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่าชนเผ่าดั้งเดิมที่ยังสามารถพบเห็นได้ในปัจจุบันในคาบสมุทรมลายู ได้แก่ พวกซาคไก (Sakai) และพวกชวบน้ำ(C ไอ hau Nam)

พันเอก พระสารสาสน์พลขันธ์ (จี.อี. เจริญ) ซึ่งเป็นที่รู้จักดีในวงการประวัติศาสตร์ไทยเขียนไว้ในหนังสือชื่อ "เค้าเงื่อนประวัติศาสตร์กลาง" (Historical Retrospect of Junkceylon Island) แปลโดยสุเทพ ปานดิษฐ์และสมหมาย ปินพุทธศิลป์ ความว่า

"---ประวัติศาสตร์กลางในยุคก่อน เป็นเรื่องที่ยังคงลึกลับอยู่มาก ทำได้แต่เพียงวินิจฉัยสถานะของเกาะกลางจากหลักฐานที่เป็นสิ่งแวดล้อมโดยเริ่มต้นจากคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ซึ่งเกาะกลางได้เข้าไปปรากฏในประวัติศาสตร์โลกเป็นครั้งแรก ชนกลุ่มแรกที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ก็คือพวกซาคไก(Sakai) ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับพวกเซมัง(Semang) ซึ่งในปัจจุบันอาศัยอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมลายู และกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในหมู่เกาะขนาดใหญ่ในทะเลอันดามันนั้น ก็อยู่ทางตะวันตกของหมู่เกาะ ข้อเท็จจริงที่ว่าเกาะกลางอยู่ระหว่างดินแดนทั้งสองส่วนที่ยังมีพวก ซาคไกอาศัยอยู่ในทุกวันนี้เป็นหลักฐานยืนยันได้ชัดเจนว่า กลุ่มคนดั้งเดิมของเกาะกลาง คือ พวกซาคไก ต่อมาได้มีชนชาติมอญจากพะโคมาอยู่ในดินแดนแถบนี้คือพวก เซลัง (Selang หรือ Salon)กลุ่มคนพวกนี้ชำนาญในการดำน้ำ จึงเรียกว่า ชวบน้ำ (C'hau Nam) กลุ่มคนพวกนี้ยังคงอาศัยอยู่ในหลายเกาะแถบเมืองมะริดซึ่งอยู่ตอนเหนือของเกาะกลาง

"หลังจากนี้ก็มีพวกนักเดินทางชาวอินเดียได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนแถบนี้ มีการทำเหมืองแร่ที่เมืองกลางด้วยนอกเหนือจากที่ได้ไปทำเหมืองแร่ที่ตะกั่วป่า

ด้วยเหตุผลที่เกาะกลางตั้งอยู่ในแนวเส้นทางเดินเรือสายเก่าจากอินเดียผ่านอ่าวเบงกอลมายังชายฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมลายู

ทำให้เกาะกลางเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักเดินเรือยุคต้น ๆ โดยแท้จริงแล้วไม่ได้มีการกล่าวถึงเกาะกลางอย่างเฉพาะเจาะจงแต่อย่างใด

ปรากฏในเรื่องราวที่เขียนโดยนักเดินทางและพ่อค้าในสมัยนั้นเพียงแต่ได้มีการเรียกชื่อเกาะกลางและบริเวณที่อยู่ตอนเหนือของเกาะขึ้นไปจนถึงอ่าวปากจั่น (Pak Chan)

รวมกันว่า ตะโกลา (Takola) โดยตะโกลานี้เป็นท่าเรือและศูนย์กลางการค้าขายที่สำคัญในบริเวณนั้น ---- นักเดินเรือชาวอาหรับในยุคต้นได้บันทึกไว้ใน ค.ศ.๘๔๐-๙๖๖

โดยอาบู ซาอิด (Abu Zaid) กล่าวว่า เกาะกลางเป็นศูนย์กลางการค้าขายไม้กฤษณา, งาช้าง, ไม้ฝาง, ดีบุก และอื่น ๆ โดยขึ้นอยู่กับอาณาจักร Zabej อิบยิ เกรดาดบิยิ

(Ibh Khurdadbih) ได้เขียนไว้ใน ค.ศ.๘๖๔ ว่าเกาะ กลางนี้ขึ้นกับ Jabah ของอินเดีย ซึ่งจากชื่อนี้ข้าพเจ้าคิดว่าเขาหมายถึง Pegee

ดังนั้นจึงเป็นที่แน่นอนว่าพวกนักเดินเรือในยุคต้นได้พิจารณาแล้วเห็นว่าเกาะกลางนั้นเป็นส่วนหนึ่งของตะกั่วป่า ---- เมื่อพิจารณาจากจารึกที่พบที่ตะกั่วป่า จะพบว่าชาวอินเดียที่เดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้จะต้องเป็นพวกดราวิเดียน(Dravidans)จากแคว้นกลิงค์และแคว้นอื่น ๆ ทางใต้ของดินแดนชายฝั่งตะวันออกของอินเดียซึ่งพูดภาษาทมิฬ แม้พวกนักเดินทางเหล่านี้จะเข้ามาค้าขาย และได้ครอบครองดินแดนในแถบนี้ แต่พวกเขาก็ไม่ได้สร้างอาณาจักรที่มั่นคงในดินแดนแถบนี้ จนกระทั่งถึงตอนกลางของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ ดินแดนแถบนี้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรพะโค ซึ่งเป็นอาณาจักรที่สร้างขึ้นโดยนักเดินเรือจากแคว้นกลิงค์เช่นเดียวกัน แต่มีอำนาจมากกว่าในปี ค.ศ.๑๐๕๐-๑๐๕๗ อาณาจักรพะโคตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า เจ้าผู้ครองนครศรีธรรมราชเห็นเป็นโอกาสเหมาะจึงได้ผนวกเมืองกลางและเมืองข้างเคียงเข้าไว้ภายใต้การปกครอง----เมืองนครศรีธรรมราชมีอำนาจแผ่ไปทั่วบริเวณตอนใต้ของคาบสมุทรมาลายู อย่างไรก็ตามนครศรีธรรมราชในเวลานั้นก็อยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรกัมพูชา ซึ่งมีอำนาจอยู่ในบริเวณแถบอาวไทยมาหลายศตวรรษ----

ปัจจุบันพวกเขาไม่ปรากฏอยู่ในกฎเกิด เนื่องจากชนเผ่านี้รักสงบ กลัวคนแปลกหน้า ฉะนั้นเมื่อเกิดมีคนต่างเผ่าพันธุ์ ต่างถิ่นอพยพเข้ามาอาศัยมากขึ้น พวกเขา ก็ถอยร่นหนีเข้าป่าลึก ในที่สุดก็ข้ามภูเขาไปยังแผ่นดินผืนใหญ่ฟากตะวันออก ได้แก่ ตรัง พัทลุง สงขลา ยะลา และนราธิวาส กฎเกิดคงเหลือเผ่าชนดั้งเดิมเพียงพวกชาวน้ำ ที่คงใช้ชีวิตผ่นแปรไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม

สำหรับชาวน้ำชนเผ่าดั้งเดิม ที่คงเหลืออยู่จำนวนน้อยในกฎเกิดขณะนี้ ซึ่งตามความเห็นของ จี.อี. เจริญ เห็นว่าเป็นพวกมอญโบราณจากพะโคเข้ามาตั้งถิ่นฐานนั้น นักวิชาการปัจจุบันกลับมีความเห็นว่าชาวน้ำเป็นชนเผ่าหนึ่งที่เร่ร่อนอยู่ตามเกาะต่าง ๆ ในแถบทะเลใต้ การศึกษาค้นคว้าแหล่งกำเนิดและเหตุผลในการเร่ร่อนของชนเผ่านี้ยังไม่ปรากฏชัดอุปสรรคสำคัญในการศึกษาค้นคว้าชีวิตของชาวน้ำนั้นคือชนเผ่านี้ไม่มีหนังสือที่จะใช้ขีดเขียน มีเพียงภาษาพูด แตกต่างจากมอญ ซึ่งเคยรุ่งเรืองมาเนิ่นนาน มีหนังสือเป็นของตนเองและยังดำรงความเป็นชนชาติมอญอยู่จนปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ชนชาติมอญก็คงเคยเข้ามาอาศัยในกฎเกิด เช่นเดียวกับอินเดียและพม่า เพราะรูปแบบบ้านเมืองของพื้นเมืองกฎเกิดสมัยโบราณ มีลักษณะเช่นเดียวกับบ้านเรือนของชาวมอญที่เมืองมะริด โดยเฉพาะบ้านเรือนของคนไทยเชื้อสายผู้ตั้งของกฎเกิด และบ้านเรือนชาวไทยมุสลิมซึ่งอาศัยอยู่ในแถบชายทะเล นอกจากนี้วัดสำคัญบางวัด (คือวัดไชยธาราราม ที่ตำบลฉลอง) ก็ยังมีเสาริงที่ประดับด้วยรูปหงส์ตามประเพณีนิยมของชาวมอญ ปรากฏอยู่ที่หน้าวัดตั้งแต่โบราณมาจนถึงจะถูกฟ้าผ่าทำลายลงเมื่อประมาณ ๗๐ ปีมาแล้ว แสดงว่าศิลปวัฒนธรรมของมอญยังมีการสืบทอดต่อเนื่องยาวนาน แต่ชาวมอญจากพะโคที่เข้ามาอาศัยในกฎเกิดสมัยโบราณ ตามความเห็นของ จี. อี. เจริญ นั้นต่อมากงจะมีการสมรสกับผู้เข้ามาใหม่ เช่น อินเดีย, ไทย, มลายู, และจีน กลายเป็นชนรุ่นใหม่เช่นเดียวกับชาวมอญที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ เพราะด้วยศักยภาพของเผ่าพันธุ์ที่แข็งแรงเรื่องมาก่อน การที่จะกลายเป็นชาวน้ำ มีชีวิตอันไร้หลักฐานเช่นนั้น เป็นเรื่องที่ไม่น่าจะเป็นไปได้

ยุคทวารวดี อาณาจักรทวารวดีมีศูนย์กลางอยู่ที่นครปฐม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ มีอิทธิพลแผ่กว้างออกไปตลอดภาคกลางของประเทศไทย และครอบคลุมไปจนถึงภาคอีสาน ภาคตะวันออกรวมทั้งภาคใต้บางเมืองด้วย

สิริวัฒน์ คำวันสา (๒๕๔๑ : ๒๐)เขียนไว้ในหนังสือ "ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย" ความว่า

"----สถานที่ซึ่งพบวัตถุ-สถานโบราณ สมัยทวารวดี มีหลายจังหวัด คือ เพชรบุรี ราชบุรี นครปฐม กาญจนบุรี สุพรรณบุรี ลพบุรี สระบุรี นครสวรรค์ เพชรบูรณ์ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม กาฬสินธุ์ อุตรดิตถ์ ลำพูน บัตตานี สิ่งที่พบมีพระพุทธรูป รูปคน รูปเทวดา รูปพระโพธิสัตว์ แผ่นธรรมจักร แผ่นจารึก เครื่องประดับนักดนตรี นักพ่อน ทำด้วยหิน ดินเผา ปูนปั้น โลหะ เงิน ดีบุก ทองคำ"

หลักฐานการสำรวจทางโบราณคดี ซึ่ง ศิริศักร วัลลิโกดม (๒๕๒๕ : ๙๙-๑๐๐) ได้เขียนรายงานไว้ในหนังสือโบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา สำนักพิมพ์เมืองโบราณ ความตอนหนึ่งว่า

"--สิ่งที่น่าสนใจในเขตเมืองนครศรีธรรมราชที่จะกล่าวถึง คือ เมืองโบราณที่เรียกว่า "เมืองพระเวียง" เมืองนี้ตั้งอยู่บนสันรุ้งที่ ๘ องศา ๒๓ ลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ ๙๙ องศา ๕๘ ลิปดา ตะวันออก ห่างจากตัวเมืองนครศรีธรรมราชลงมาทางใต้ประมาณ ๗๐๐ เมตร ตั้งอยู่บนสันทรายเช่นเดียวกัน ลักษณะเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวประมาณ ๑ กม. กว้างประมาณ ๖๐๐ เมตร ทางด้านตะวันตกมีคู ๒ ชั้น คูเมืองด้านนอกกว้างประมาณ ๓๖ เมตร กำแพงก่อด้วยดิน ภายในเมืองมีซากวัตถุโบราณและเนินดินขนาดใหญ่ซึ่งคงเป็นพระสถูปประมาณ ๑๑ แห่ง มีเศษกระเบื้องถ้วยชามตกอยู่เกลื่อนกลาด ส่วนมากเป็นกระเบื้องถ้วยชามของสุโขทัย ซึ่งคุณกระจาง โชติกุล เจ้าหน้าที่ผู้ดูแลวัดบรมธาตุ กรุณาเล่าให้ฟังว่า แต่เดิมมีฐานเจดีย์ใหญ่อยู่ในเขตวัดพระเวียงร้างต่อมาได้รื้อฐานเจดีย์นั้น เพื่อสร้างบ้านนครศรีธรรมราช ของกรมประชาสงเคราะห์ พบพระพิมพ์เป็นจำนวนมากที่ฐานพระเจดีย์นั้น ผู้เขียนได้มีโอกาสเห็นพระพิมพ์เหล่านั้น พบว่าบางองค์เป็นแบบศรีวิชัยตอนปลาย และมีพระพิมพ์สมัยลพบุรีปนอยู่ด้วยเมืองนี้ควรแก่การบำรุงรักษาและการขุดค้นพบทางโบราณคดี--"

ศิริศักร วัลลิโกดม ยังได้เขียนไว้ในรายงานที่อ้างอิงข้างต้นต่อไปว่า

"--หันมาพิจารณาการศึกษาโบราณสถานในเมืองนครศรีธรรมราชดูบ้าง โบราณสถานในเขตเมืองนครศรีธรรมราชที่เห็นเก่าแก่ถึง พ.ศ.๑๗๐๐ ขึ้นไปในขณะนี้คือพระเจดีย์พระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราชเท่านั้น พระเจดีย์องค์นี้มีผู้เชื่อว่าสร้างคลุมทับพระเจดีย์องค์เดิม เป็นรูปมณฑปแบบศรีวิชัย ซึ่งยังคงเห็นรูปจำลองของพระเจดีย์องค์เดิมนั้นได้บ้าง ๆ พระวิหารของวัดนี้ แต่โบราณสถานแห่งนี้ก็ยังไม่เป็นหลักเพียงพอที่จะยืนยันว่า เมืองนครศรีธรรมราชเก่าไปกว่าเมืองพระเวียง เพราะเมืองโบราณสมัยก่อน ๆ ตั้งแต่สมัยทวารวดีถึงมานั้นนิยมสร้างศาสนสถานที่ใหญ่โตและสำคัญไว้นอกเมือง เห็นได้จากเมืองนครปฐม เมืองอุทง เมืองพระรถ ในเขตนครพนังสนิม และเมืองศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นต้นอย่าง

องค์พระปฐมเจดีย์อันเป็นพระสถูปสำคัญอยู่นอกตัวเมือง--"

จากรายงานของนักวิชาการที่เชื่อถือได้ข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า อาณาจักรทวารวดีซึ่งมีอิทธิพลยิ่งใหญ่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖

นั้นมิได้เขตรอบจำคาบสมุทรมลายูมากนัก แม้วัฒนธรรมบางอย่างของมอญ เช่น รูปแบบการปลูกสร้างบ้านเรือน, ประเพณีการนิยมนกหงส์ หรือแม้กระทั่งอาจจะมีการสมรสระหว่างชนเผ่ามอญ กับชนเผ่าอื่น ๆ

ในคาบสมุทรมลายูก็น่าจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดอยู่ในกลุ่มนักเดินเรือ, พ่อค้า, และนักแสวงโชคจากการขุดหาแร่ดีบุกตามมรสุมที่อำนวยให้เท่านั้น ชาวทวารวดีส่วนใหญ่ไม่ได้ตั้งหลักแหล่งในภูเขาดังหรือในคาบสมุทรมลายูเนื่องจากดินแดนส่วนนี้มีภูเขาสลับซับซ้อน หน้าที่ราบลุ่มได้น้อย ไม่เหมาะแก่การทำนา ซึ่งในยุคก่อนมีความจำเป็น

สำหรับชุมชนขนาดใหญ่อย่างยิ่งชาวทวารวดีพอใจที่จะตั้งถิ่นฐานในภาคกลางหรือในที่ราบลุ่มของแม่น้ำมากสายของประเทศไทยมากกว่าภาคใต้เพราะมีภูมิประเทศเหมาะสมแก่การทำเกษตรมากกว่า ยุคตามพรลิงค์-ศรีวิชัย (หรือศรีวิชัย) อาณาจักรตามพรลิงค์ และศรีวิชัยหรือที่เคยกล่าวกันว่า "ศรีวิชัย" นั้นมีความสำคัญเกี่ยวกับภูเขาคอนซังมาก เนื่องจากศูนย์กลางแห่งอาณาจักรนี้อยู่ที่นครศรีธรรมราช ซึ่งมีอำนาจครอบคลุมคาบสมุทรมลายูโดยตลอด (รวมถึงเกาะภูเก็ตด้วย) เป็นระยะเวลาอันยาวนานร่วม ๖๐๐ ปี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ หนังสือ ๑ ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา สมัยศรีวิชัย ๑ ของนายธรรมทาสพานิช (๒๕๒๑ : ๓๒) ได้กล่าวถึงชื่อเมืองต่างๆ ว่า

"--เมืองท่าชวาและตัมพะลิงค์ ในคัมภีร์มหานทีศ --- ในคัมภีร์มหานทีศ (ไตร.ล.๒๙ น.๕๐๔ บ.๘๑๐) มีข้อความว่า-- เมื่อเขาแสวงหาทรัพย์ ก็แล่นเรือไปในมหาสมุทร ล่าบาบออยู่ด้วยความร่อนหนาว สัมผัสอันเกิดแต่เหลือบ ยุง ลม แดด ความหิวกระหายบีบคั้นอยู่ ย่อมไปสู่ (เมืองท่าต่อไปนี้ คือ)

เมืองท่า คุมพา (ฉบับมอญเป็น ติคุมพา) เมืองท่าก่อนถึงตะโกลา (มะริด ตะนาวศรี)

เมืองท่าตักโกลา เมืองตะกั่วป่า

เมืองท่าตักกลีลา อยู่ในแดนมอญ

เมืองท่ากาลมุข (แปลว่าหน้าตาง หรือหน้า รานู)

เมืองท่ามรณะ (แปลว่า ผังแห่งความตาย พายุจัด)

เมืองท่าเวสูงคะ

เมืองท่าเวราบท

เมืองท่าชวา เมืองชวาที่ไชยาโบราณ

เมืองท่าตัมพะลิงค์ เมืองตามพรลิงค์ที่ นครศรีธรรมราช

เมืองท่าวังกะ (อาจเป็นพังงา)

เมืองท่าเอพะ-วัทนา

เมืองท่าสุวันณภูมิ เมืองท่าในประเทศ มอญ(เมืองสะเทิน)

เมืองท่า สุวันณภูมิ เมืองอุทอง

"--อาร์ บเรตเติล ได้พยายามศึกษาเรื่องคาบสมุทรมลายูได้เขียนเรื่องราวชื่อ การศึกษาเรื่องราวโบราณในมลายู และได้เขียนแผนที่ขึ้นใหม่ตามที่ได้ร่องรอยจากภูมิศาสตร์ปโตเลมี ดังได้คัดแผนที่มาลงไว้ในที่นี้--"

ในแผนที่ตามที่กล่าวอ้างข้างต้นนี้เราจะพบเมืองท่าสมัยนั้นอยู่หลายเมืองที่เป็นที่รู้จักและยอมรับกันว่าคือเมืองสำคัญในคาบสมุทรมลายูที่ยังคงสภาพเป็นเมืองท่าอยู่จวบจนทุกวันนี้เช่น เมืองตักโกลา (ตะกั่วป่า) เมืองชวา (ไชยา) เมืองตัมพะลิงค์ (นครศรีธรรมราช) เป็นต้น

ข้อที่ควรสังเกตและนำมาเข้าประเด็นในประวัติศาสตร์ภูเขาคอนซังตามพรลิงค์ ก็คือ ชื่อเมืองวังกะ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณอ่าวพังงา

ศรีศักร วัลลิโภดม (๒๕๒๔ : ๒๒๙)กล่าวว่า "--ตามที่ได้ศึกษามานั้น เห็นว่ารอบอ่าวพังงา

ซึ่งภูเขาคอนซังก็เป็นส่วนหนึ่งที่มีพัฒนาการของมนุษย์มาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์โดยเฉพาะยุคแรก

ตั้งแต่ยุคหินกระเทาะซึ่งสมัยนั้นคนคงไม่ตั้งหลักแหล่งเป็นแน่นอนอาจอพยพเร่ร่อนไปจนกระทั่งมาถึงยุคหินขัดซึ่งระยะนี้มีการสร้างภาชนะดินเผาใช้

--ซึ่งเทคโนโลยีดีขึ้นแล้วก็เริ่มเห็นชัดเจนว่า กลุ่มชนที่อยู่บนเขตรอบอ่าวพังงานี้ มีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนที่อยู่ทางเขตบ้านเก่าหรือเลยไปถึงมาเลเซีย

เราได้เห็นพัฒนาการที่คลี่คลายไป เพราะดินแดนในแถบนี้มีความเก่าแก่มากเหมือนกัน ถึงแม้ว่าเราไม่สามารถจะกำหนดอายุได้ระยะนี้ก็ตาม

แต่เห็นขั้นตอนพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมเป็นลำดับไป-- สิ่งที่น่าสนใจคือว่า ทางฝั่งนี้ไม่ได้พบพวกกลองสำริด หรือมโหระทึกสำริด ซึ่งทางตะวันออกได้พบ

คือ แถบฝั่งทะเลตะวันออกนั้นได้มีการพบเครื่องมือสำริด กลองมโหระทึกสำริดของพวกวัฒนธรรมดองซอน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพัฒนาการทางฝั่งตะวันออกนั้น

มีการติดต่อกันทางทะเลกับบ้านเมืองชุมชนในเอเชียอาคเนย์อย่างเวียดนาม หรือสุมาตรา หรือชวา นั้นได้--

"--ที่นี้ต่อมาถึงยุคประวัติศาสตร์ ก็มีการถกเถียงกัน แต่เดิมถกเถียงกันว่าเมื่อมีการติดต่อทางทะเลนั้น มักจะไม่เดินผ่านช่องแคบ

คือจะไม่เดินเรือสำเภาลอดช่องแคบตลอดไปยังประเทศจีนแต่จะมาหยุดอยู่บริเวณใดบริเวณหนึ่งตรงคาบสมุทรนี้ แล้วก็เดินทางข้ามคาบสมุทรไป

แต่ประเด็นได้วางไว้ว่าส่วนใหญ่มองที่ตะกั่วป่า คือมองที่เกาะคอเขา ซึ่งมีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีมากมายเพราะเวลานี้ก็พบ

แล้วเขาก็บอกว่าเดินจากตะกั่วป่าไปยังอ่าวบ้านดอนได้ คือ เขาศก แล้วลงไปตามลำน้ำพุมดวงหรือลำน้ำศรีรัฐ

"ที่นี้ประเด็นต่อไปว่า เส้นทางข้ามคาบสมุทรนี้ ถ้าผ่านจากอ่าวพังงาแล้วจะไปทางไหนผ่านเข้าไปทางซอกเขาหินปูนต่าง ๆ ก็มีทางไปลงน้ำเหลืองหรือที่ลำน้้ำตาปีขึ้นไปผ่านเวียงสระ แล้วก็อาจไปอ่าวบ้านดอนได้ หรือว่าจะจากเวียงสระหรือบริเวณนั้นแยกไปยังนครศรีธรรมราชก็ได้ แล้วลงร่องรอยต่าง ๆ เหล่านี้สัมพันธ์กับโบราณวัตถุอื่น ๆ ที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๗ ที่ ๘ ลงมา โดยเฉพาะงานของศาสตราจารย์สแกเลีย โอ คอนเนอร์ ซึ่งพยายามจะศึกษารูปแบบของพระนารายณ์สวมหมวกแขก ถือสังข์เหนือตะโพก ซึ่งพบที่ไชยาและนครศรีธรรมราช บอกว่าอันนี้เป็นศิลปะที่ได้รับอิทธิพลศิลปะเมกกา เป็นเทวรูปที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยหรือในเอเชียอาคเนย์ มีปัญหาว่าเทวรูปนี้ผ่านมาจากทางไหน ถ้าเรามีการติดต่อกับอินเดีย ก็แน่นอนที่สุดเลยว่า แหล่งที่ชาวอินเดียจะเข้ามานั้นก็คงจะมาอยู่ในเขตอ่าวพังงานี้เอง อันนี้พูดถึงประเด็นยุคต้น ๆ ประวัติศาสตร์ ซึ่งอ่าวพังงามีความสำคัญอย่างมากในแง่หลักฐานโบราณคดี และเป็นหลักฐานที่บ่งชี้ว่าอารยธรรมอินเดียได้ผ่านเข้ามาสู่ตะวันออกหรือเคลื่อนย้ายขึ้นไปสู่ภาคกลางของประเทศไทย ในสมัยต่อ ๆ มาเราก็พบว่ามีการเคลื่อนย้ายในเขตนี้มาก เราได้เห็นว่าบริเวณคลองท่อมก็มีร่องรอยของการตั้งชุมชน ซึ่งอาจสัมพันธ์กับกลุ่มชาวอินเดียก็ได้ แล้วบริเวณเกาะคอเขาที่ตะกั่วป่าก็มีความสัมพันธ์กับการตั้งหลักแหล่งชุมชนของชาวอินเดีย หรือของชาวเปอร์เซีย นอกจากนั้นยังมีเครื่องถ้วยชามสังคโลกของจีนสมัยราชวงศ์ถังอยู่มากเหมือนกัน และตั้งแต่อ่าวพังงานี้เรื่อยไปจนกระทั่งเลยเขตอำเภอตะกั่วป่าขึ้นไปก็เคยพบสิ่งเหล่านั้นแสดงให้เห็นว่ามีการตั้งหลักแหล่งมานาน ที่นี้ถ้าเรามองในแง่ของชายทะเลในเขตนี้ จะว่าเป็นผลที่เกิดชุมชนตั้งหลักแหล่งในการที่ว่าเป็นสถานีผ่านสินค้าเท่านั้นหรือก็อาจเป็นไปได้ แต่อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญก็คือบริเวณนี้มีทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างเช่นแร่ดีบุกเป็นจำนวนมากคนในสมัยโบราณไม่ได้เสาะหาของเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์บ้างหรือเปล่า

"จึงเป็นไปได้ใหม่ว่าตรงนั้นเป็นสถานีพักสินค้าอาจเป็นแหล่งที่ทำอุตสาหกรรมด้วยเพราะว่าบริเวณนั้นพบการทำแก้วและทำลูกปัดเป็นจำนวนมาก แล้วบริเวณลำน้้ำคลองท่อมเองก็พบเศษแร่เป็นจำนวนมากด้วย

จากหลักฐานเอกสารอ้างอิงข้างต้น ประกอบกับความจริงที่ปรากฏว่าไม่มีโบราณวัตถุสมัยศรีวิชัยในภูเก็ตให้ยืนยันว่า ชาวศรีวิชัยได้เคยตั้งหลักแหล่งอยู่ในเมืองนี้ จึงสรุปได้ว่าชาวศรีวิชัยได้ตั้งหลักแหล่งอย่างมั่นคงอยู่บริเวณอ่าวตะกั่วป่า และอ่าวพังงา ซึ่งมีอิทธิพลครอบคลุมถึงเกาะภูเก็ต อันเป็นแหล่งดีบุกที่สำคัญนี้ด้วย ชาวศรีวิชัยสร้างศาสนสถานอย่างถาวรมั่นคงในเมืองไชยา, เมืองนครศรีธรรมราช อันเป็นเมืองใหญ่ระดับนครหลวง ไม่มีการสร้างศาสนสถานไว้ที่อ่าวพังงา, ตะกั่วป่า และภูเก็ต ซึ่งเป็นเมืองเล็ก ที่มีประโยชน์เพียงการขุดหาแร่ดีบุก และจุดพักเรือสินค้าเพื่อการซ่อมแซม, ล่าเลี้ยงน้ำจืด, และซื้อขายสินค้าประเภทของป่ากับของจากทะเลเท่านั้น

หลักฐานทางโบราณคดีต่าง ๆ ได้แก่ตำนานพงศาวดารตลอดจนประวัติศาสตร์ในยุคต่อมาได้บ่งบอกว่าเมืองภูเก็ตเคยขึ้นอยู่กับเมืองนครศรีธรรมราชมาก่อน ดังเช่น ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชก็ได้ระบุว่า ในบรรดาเมืองบริวารอันเรียกว่า "เมืองสิบสองนักษัตร" ของนครศรีธรรมราชโบราณ (ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๐๙๙) นั้น โ เมืองตะกั่วถกลางโ เป็นเมืองลำดับที่ ๑๑ ชื่อว่า โ เมืองสุนขนามโ หรือเมืองประจำใจจ มีตราประจำเมืองเป็นรูปสุนัข และนับว่าผู้ปกครองเมืองภูเก็ตในสมัยก่อน ก็ได้ถือเอารูปสุนัขมายกย่องนับถือไว้ประจำเมืองตลอดมา จนเมื่อ นายทหารอังกฤษผู้หนึ่ง ชื่อ ร้อยโท เจมส์ โลว์ ได้เดินทางมาถึงเมืองถกลาง ประมาณ พ.ศ. ๒๓๖๗ ก็ได้บันทึกไว้ว่า

"สิ่งสุดท้ายที่ยังเหลืออยู่พอให้เห็นประเพณีการนับถือสุนัขในเมืองถกลางก็คือ รูปปั้นของสุนัขตั้งอยู่ใกล้ ท่าเรือ (Tha-Rooa)ซึ่งชาวมลายูบางคนได้นำเอารูปปั้นสุนัขออกไปจากเกาะเมื่อ ๒ ปีมาแล้วนั่นเอง ข้าพเจ้าได้ทราบความจริงมานานแล้วว่า ความเชื่ออย่างผิด ๆ นี้ยังคงมีอยู่ในเกาะ ถลางต่อมาจนแม้เมื่อเร็ว ๆ นี้ และบรรดาผู้ที่ได้เห็นรูปจำหลักดังกล่าวก็ได้ยืนยันเรื่องนี้แก่ข้าพเจ้า-- โ จดหมายเหตุเจมส์โลว์ โ แปลโดยนันท ทวรรณวงศ์ กรมศิลปากรพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๙ หน้า ๒๘, ๒๙)

ที่อำเภอเกาะภูเก็ต จังหวัดภูเก็ต มีตำบลบ้านอยู่ทางฝั่งทะเลตะวันตกของเกาะ ปัจจุบัน มีชื่อทางราชการว่า "ตำบลกมลา" แต่ชาวบ้านโบราณเรียกขานกันว่า "บ้านกรหาหม้า" มีความหมายว่าเป็นหมู่บ้าน "ตราหมา"ซึ่งสอดคล้องกับตราประจำเมืองภูเก็ตในสมัยเป็นเมือง "สุนขนาม" ของนครศรีธรรมราช

จากหมู่บ้านชายทะเล "กมลา" หรือ "ตราหมา" แห่งนี้ มีพื้นที่ราบกว้างใหญ่ติดต่อกับอ่าวสู่ตัวเกาะภูเก็ตตลอดมาถึงฝั่งตะวันออก ในระหว่างปากตะวันตกกับปากตะวันออกของที่ราบนี้ มีหมู่บ้านแห่งหนึ่ง มีชื่อเรียกขานกันว่า "บ้านมานิค" นักวิชาการทางโบราณคดีหลายท่านยอมรับกันว่าเป็นชื่อที่สืบทอดมาจากภาษาทมิฬโบราณ แปลว่า ทับทิม หรือ แก้ว กลุ่มผู้สนใจประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต สันนิษฐานว่า เป็นชื่อผันแปรมาจากคำว่า โ มนิกกิมมิโ ในจารึกภาษาทมิฬที่ค้นพบจากอำเภอตะกั่วป่าใกล้ ๆ กับเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย ซึ่งถูกทอดทิ้งอยู่ที่เขาพระนารายณ์มานานแล้ว

คำว่า "มนิกกิมมิ" ซึ่งแปลว่า "เมืองทับทิม" หรือ "เมืองแก้ว" นี้เอง เป็นที่มาของความพยายามของนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองภูเก็ต ที่จะให้จังหวัดภูเก็ต กลับไปมีการเขียนชื่อในภาษาไทยว่า "ภูเก็ต" ซึ่งแปลว่า "เมืองทับทิม" หรือ "เมืองแก้ว" ตามนัยแห่งความหมายแต่โบราณกาล

จากการศึกษาประวัติศาสตร์-โบราณคดีในยุคต่อมา ทำให้ได้พบความสัมพันธ์ระหว่างเกาะภูเก็ตกับคำว่า "มนิกกิมมิ" เพิ่มขึ้น

เยี่ยมยง สุทธิจรรยา (๒๕๐๖ : ๘๐-๘๒) ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์-โบราณคดีภาคใต้ ได้เขียนไว้ในเรื่อง "บทมโคตรหรืออาณาจักรศรีธรรมราช" "วารสารทักษิณ" สมาคมชาวบักไซใต้ ตอนหนึ่งว่า

"--หินจารึกหลักนี้มีคำจารึกไว้ด้วยหนังสือภาษาทมิฬว่า

๑. ...วรวรมนุ กุ (ณ)...
๒. (ม)านู ดานู นุงคุรุไท...
๓. (ต) โดฏฏ กุพุม เปรุ ศรี (อวนิ)
๔. นารณม มณิกิรามตตุ (ก)
๕. (ก) มุ เคนามคตตารุกุม
๖. (มูฟุ) ทารุกุม อไทกกลม

คำแปล

สระชื่อศรีอวนินารณัม ซึ่ง.....วรวรมน คุณ.....ได้ขุดเองใกล้ (เมือง) นุงคุรุ อยู่ในอารักขาของสมาชิกแห่งมณิครามและของกองทัพพระวังหน้ากับชาวไรนา(๑-----

(๑) แปลจากประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ ๒ ศาสตราจารย์ชูชีพ ชาวเยอรมันเป็นผู้อ่านแปล-เยี่ยมยง----- ความในหินจารึกนั้น ขำรุชขาดหายไปบ้างไม่เต็มความ แต่จับเอาที่ยังคงความอยู่ ซึ่งผู้แปลมิได้เรียงคำตามประโยคไว้ไม่ แต่ก็ได้ความตรงกับความเป็นภาษาทมิฬใช้ได้ ในที่นี้จะหาที่ตั้งเมือง ๒ เมือง คือที่ชื่อ "เมืองนุงคุรุ" กับ "เมืองมณิคราม" ที่ปรากฏชื่อในหินจารึกเหล่านั้น ที่ว่าเมืองนุงคุรุอยู่ในความปกป้องของสมาชิกแห่ง "มณิคราม" ร่วมกับกองทัพพระวังหน้านั้นเมืองนุงคุรุ ณ ที่ใด จะขอชี้จุดที่ตั้งของเมืองนี้ก่อนโดยไม่ต้องเดากันในต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เมืองตะกั่วป่ามีเมืองขึ้นอยู่ ๔ เมือง คือ เมืองเกาะราพังงา คุระ คุรอด หินจารึกหลักนี้ได้กล่าวแล้วว่า เดิมอยู่ที่บ้าน คุระ บ้านคุระมีซากร่องรอยของสระน้ำใหญ่และซากบ้านเมืองเก่าให้เห็นเมื่อ ๓๐ ปีกว่ามาแล้ว บริเวณแห่งนี้ได้เคยพบเทวรูปและโบราณวัตถุมาแล้ว เจ้าบ้านผานเมืองสมัยนั้นจะนำไปส่งไว้ที่ใดก็ไม่ทราบได้ "เมืองนุงคุรุ" ในหินจารึกคือ "บ้านคุระ" ในบัดนี้ และแห่งนี้อง เมื่อ พ.ศ. ๑๕๖๘ อันเป็นคราวที่พวกทมิฬโจฬะทำการรุกรานพิฆาตแหลมไทยกองทัพพระวังกองหน้ากองหนึ่งของเจ้าพระยาราชนนทรโจฬะที่ ๑ ที่มีแม่ทัพชื่อ...วรวรมัน ได้เข้าทำการยึดแล้วตั้งมั่นอยู่แล้วแม่ทัพโจฬะผู้นั้นมีตำแหน่งนอกเหนือออกไปในคณะหนึ่งอีก ซึ่งตั้งอยู่ที่เมือง"มณิคราม" ซึ่งภาษาไทยว่า "เมืองทับทิม" หรือ "เมืองแก้ว" ก็ได้ แล้วเมืองนี้ยังอยู่แหล่งใด..

ทางฝั่งทะเลตะวันตก ได้อำเภอเกาะคอเขา และอำเภอตะกั่วป่าและบ้านคุระ ลงมาทางหัวนอนมีเกาะ ๆ หนึ่ง ใหญ่กว่าเกาะใดหมดในย่านนั้น ตำนานเมืองนครศรีธรรมราชมีชื่ออยู่ในจำนวนเมือง ๑๒ นักษัตริ มีชื่อว่า "เมืองตะกั่วถลาง" ซึ่งเพี้ยนมาจากภาษาสันสกฤตว่า "นาคถลางค์" แปลว่าเกาะตะกั่วหรือเกาะดิบูก แล้วจึงเรียกกันอีกมีหลายชื่อ เช่น เกาะทุ่งคา-เกาะกลาง-เกาะภูเก็จ ในตัวเกาะที่กล่าวมาแล้วนี้มีหมู่บ้าน ชื่อ "บ้านมณิก" - "บ้านเกาะแก้ว" - "บ้านนาคา" ทั้ง ๓ ชื่อมีความหมายตามชื่อเกาะที่กล่าวแล้วทั้งนั้น บ้านมณิก เวลานั้นอยู่ในท้องที่อำเภอถลาง เมื่อเอามณิก บวก คราม ก็เป็น "มณิคราม" ได้แก่เมืองซากเก่าที่บ้านมณิกในเกาะภูเก็จ --

วิเคราะห์ตามข้อเสนอของเยี่ยมยง สุรกิจบรรหาร ข้างต้น อาจสรุปได้ว่า ทมิฬโจฬะยกเข้ารุกรานอาณาจักรตามพรลิงค์ ที่นครศรีธรรมราช (พ.ศ. ๑๕๖๘) โดยยุทธราชที่เรือเข้ายึดพื้นที่บริเวณตะกั่วป่า, คุระบุรี, เกาะภูเก็จ-พังงา แล้วจึงเดินทัพส่วนนี้ข้ามคาบสมุทรมาลายูทางด้านคุระบุรี, ด้านพังงา-อ่าวลึก ไปสู่อำนาจนครศรีธรรมราช, อ่าวไชยา ทำการพิชิตศึกที่นครศรีธรรมราชอันเป็นนครหลวงของตามพรลิงค์ ได้สำเร็จ

ข้อเสนอของ เยี่ยมยง สุรกิจบรรหาร เป็นการโต้แย้งความเห็นของนักวิชาการอย่างน้อยก็หนึ่งท่านคือ ศาสตราจารย์นิลกันตะ ศาสตรี ซึ่งกล่าวว่า โ นังคุรุไทย์น เป็นนามของบุคคลซึ่งบังคับบัญชากองทัพอยู่ที่ นังคุระ หมู่บ้านในแคว้นตันซอร์ ประเทศอินเดียภาคใต้ และมีชื่อเสียงในการรบพุ่ง ส่วน มณิกิรามัม ก็คือสมาคมพ่อค้าซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนั้น คำว่า อวนินารณัม ก็เป็นพระนามของพระราชานางราชวงศ์ปัลลวะ ผู้ทรงพระนามว่า นันทิวรมันที่ ๓ และครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๓๖๙ - ๑๓๙๒ ----

("สภาพการณ์ภาคเอเชียอาคเนย์ก่อน พ.ศ. ๑๔๐๐" พระนิพนธ์ของศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล รวมอยู่ในหนังสือ"ประวัติพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร" พิมพ์โดยกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๒๐ หน้า ๙๑)

จากความเห็นของ ศาสตราจารย์นิลกันตะ ศาสตรี ทำให้เข้าใจว่า ชื่อ มณิคราม และ นังคุระ จะไม่ใช่ชื่อท้องถิ่นในละแวกคาบสมุทรมาลายู คือ บริเวณพังงา-ตะกั่วป่า-ภูเก็จ แต่อย่างใด

อย่างไรก็ตาม ข้ออ้างที่สังเกตเห็นประการสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ สถานที่อันศิลาจารึกหลักนี้ตั้งอยู่นั้นศาสตราจารย์หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

"--หลักฐานทางโบราณคดีระหว่าง พ.ศ. ๑๓๕๐ - ๑๔๐๐ ก็คือจารึกสั้น ๆ ภาษาทมิฬซึ่งค้นพบที่ อำเภอตะกั่วป่า

ไม่ห่างจากเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายแห่งเขาวพระนารายณ์นัก

หลักฐานทั้งสองอย่างก็อาจสร้างขึ้นในสมัยเดียวกันจารึกกล่าวถึงสระน้ำชื่อว่าอวนินารณัม (Avani-maranam) ซึ่งนังคุรุไทย์น (Nangurudaiyan)

เป็นผู้ขุดและอยู่ในความดูแลรักษาของสมาชิกแห่ง มณิกิรามัม (Manikkiramam)

ขวนให้สันนิษฐานว่า ข้อความในจารึกดังกล่าวน่าจะมีความหมายแก่สถานที่ที่จารึกนั้นตั้งอยู่บ้าง

ไม่น่าจะเป็นเพียงการประกาศแสนยานุภาพของทมิฬโจฬะในกาลครั้งนั้นแต่เพียงประการเดียว

อีกอย่างหนึ่ง ในการสำรวจโบราณคดีของศรีศักร วัลลิโภดม เวลาต่อมาได้มีการกล่าวสรุปไว้ในการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง พ.ศ.๒๕๒๗ ตอนหนึ่งว่า

"---ก็พูดมาถึงการตั้งหมู่บ้านของชาวอินเดีย ผมมีความสงสัยอยู่อย่างหนึ่งว่า ในสมัยตอนราว ๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ นั้น บริเวณทางเขตกว้างจะเป็นที่ตั้งหลักแหล่งของกลุ่มชาวอินเดียที่เรียกว่าพวกโจฬะ และพวกโจฬะจะมีอิทธิพลอย่างมากในการทำลายล้างอำนาจศรีวิชัย รวมทั้งอาจจะได้เตรียมเข้าไปครอบครองศรีธรรมราช เพราะมีวัฒนธรรมของชาวโจฬะอยู่ในเขตนั้นมาก อย่างไรก็ตาม ผมเพียงเสนอสมมุติฐานว่า หลักฐานที่ผมแนะนำนี้จะเป็นความได้ว่า จะมีการตั้งหลักแหล่งของพวกอินเดียชาวโจฬะอยู่ในชายทะเลด้านเขตนี้นั้น รวมทั้งที่อ่าวพังงานี้ด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม ๒๕๒๘ : รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง พ.ศ.๒๕๒๗ : ๒๓๐)

ทมิฬโจฬะ เข้าครอบครองอาณาจักรตามพรลิงค์ จาก พ.ศ. ๑๕๖๘ จนถึง พ.ศ.๑๖๐๒ เป็นเวลาประมาณ ๓๔ ปี กษัตริย์แห่งตามพรลิงค์ ก็สามารถขับไล่พวกทมิฬโจฬะออกไปได้สำเร็จ แล้วตั้งศรีธรรมนครขึ้นเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของอาณาจักรไทยภาคใต้ สามารถดำรง อิสระภาพอยู่ได้นานประมาณ ๒๒๐ ปี ก็ต้องสูญเสียเอกราชให้แก่กรุงสุโขทัย ในปี พ.ศ.๑๘๒๓

ยุคสุโขทัย ชาวไทยภาคเหนือได้สถาปนาอาณาจักรกรุงสุโขทัยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๗๘๑ โดยกษัตริย์ชื่อ พ่อขุนบางกลางหาว และพ่อขุนผาเมือง ได้ร่วมกันขับไล่ขอมออกไป และยกให้พ่อขุนบางกลางหาวขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (ชาวบ้านขนานนามว่า พระร่วงเจ้า)

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยรัชกาลที่ ๓ ขึ้นครองราชใน พ.ศ.๑๘๒๐ แล้วทรงแผ่พระราชอาณาเขตออกกว้างขวางครอบคลุมพื้นที่ประเทศไทยภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางได้เป็นส่วนใหญ่ แล้วแผ่อำนาจลงมาทางใต้ และมีชัยชนะเหนือศรีธรรมนครใน พ.ศ.๑๘๒๓

ภูเก็ต ซึ่งเป็นเมืองบริวารของนครศรีธรรมราชลำดับที่ ๑๑ ก็ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของสุโขทัย เช่นเดียวกับเมืองอื่น ๆ ในภาคใต้ ตลอดคาบสมุทรมลายู

สุโขทัยปกครองนครศรีธรรมราชในลักษณะของ "เมืองประเทศราช" กล่าวคือมิได้ส่งเชื้อพระวงศ์หรือข้าราชการผู้ใกล้ชิดของกษัตริย์ลงมาทำการปกครอง หากแต่ปล่อยให้เจ้านครศรีธรรมราชปกครองอยู่เช่นเคย โดยต้องจัดส่ง "ส่วย" เป็นบรรณาการต่อกรุงสุโขทัยอย่างสม่ำเสมอให้ขาดตอน "ส่วย" ซึ่งมีความสำคัญในสมัยนั้นจากนครศรีธรรมราช และภูเก็ต ก็คือ "ดีบุก" ที่สุโขทัยมีความต้องการใช้จำนวนมาก ในการหล่อพระพุทธรูป และเทวรูปทองสัมฤทธิ์ อันทวยงาม ทรงคุณค่า และมีชื่อเสียงลือชามานถึงปัจจุบัน

"ทองสัมฤทธิ์" ที่ใช้หล่อพระพุทธรูปและเทวรูปต่าง ๆ นั้น ต้องใช้ดีบุกผสมกับทองแดง(และบางโอกาสก็มีทองคำผสมด้วย)

สุโขทัยสามารถเอาชนะนครศรีธรรมราชได้ก็เท่ากับได้แหล่งดีบุกแหล่งใหญ่เข้าไปใอำนาจการสร้างศิลปะทางปฏิมากรรมด้วยทองสัมฤทธิ์จึงขยายตัวอย่างรวดเร็วและอย่างมีคุณค่า ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล (: ๒๖) "ศิลปะในประเทศไทย" (โดยอมรินทร์การพิมพ์ กรุงเทพฯ) ตอนหนึ่งว่า

"---ศิลปะแบบสุโขทัยจัดได้ว่าเป็นศิลปะไทยที่งดงามที่สุด และมีลักษณะเป็นของตนเองมากที่สุด โดยเฉพาะในการสร้างพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยได้ติดต่อบริพระพุทธรูปศาสนาลัทธิเถรวาทนิกายลังกาวงศ์มาจากเกาะลังกา เหตุนี้อิทธิพลของศิลปะของลังกาจึงมีต่อศิลปะสุโขทัยบ้าง แต่ส่วนมากมีอยู่แก่สถาปัตยกรรมยิ่งกว่าประติมากรรมพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ลอยตัวปางลีลาของสมัยสุโขทัยงดงามไม่แพ้ประติมากรรมชิ้นเอกอื่น ๆ ในโลก ----"

"---ในสมัยนี้มีการหล่อเทวรูปสัมฤทธิ์ขึ้นหลายองค์ เป็นต้นว่า รูปพระอิศวร พระอุมา พระนารายณ์ พระพรหม และพระหริ หรือพระอิศวรและพระนารายณ์ผสมกันเป็นองค์เดียว---"

นอกจากการส่งส่วยด้วยดีบุกจากนครศรีธรรมราช สุโขทัย ยังได้แหล่งระบายสินค้าประเภทถ้วยชามสังคโลก ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรมของสุโขทัย ที่ได้รับมาจากประเทศจีนและสามารถทำออกจำหน่ายแก่ประเทศข้างเคียง เช่น เมาะตะมะ และจำหน่ายภายในประเทศ เช่น ในตลาดปสาน ตลอดจนขายมายังภาคใต้ คือ ไชยาและนครศรีธรรมราช ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดพบเศษกระเบื้องถ้วยชามสมัยสุโขทัยมากมายที่จังหวัดนครศรีธรรมราช (ศรีศักร วัลลิโภดม ในเรื่องโบราณคดีไทยในศตวรรษที่ผ่านมา ที่อ้างแล้วข้างต้น) นอกจากการค้าขายถ้วยชาม, การรับส่วยดีบุก, การได้พระพุทธรูปสังคโลกแล้ว กิจกรรมยิ่งใหญ่อีกประการหนึ่งที่ได้จากนครศรีธรรมราชก็คือ พระพุทธรูปศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ ที่เจริญก่อนแล้วในนครศรีธรรมราชและภาคใต้ ศิลปินหลักที่ ๑ ของกรุงสุโขทัย กล่าวถึงการทำสุโขทัย รับเอาพระเถระผู้ใหญ่ (ปู่ครู) ไปจากนครศรีธรรมราชไว้ชัดเจน

ทางด้านศิลปะสถาปัตยกรรมฝ่ายพระพุทธรูปศาสนา ก็มีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ระหว่างสุโขทัยและนครศรีธรรมราชพอสมควร

ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวว่า "---นอกจากลักษณะพระพิมพ์และกระเบื้องถ้วยชามของสุโขทัยแล้ว ยังมีซากโบราณสถานอีกแห่งหนึ่ง ---คือ ซากฐานพระสถูปวัดศพนเดิมซึ่งรวมอยู่ในเขตวัดท่าโคตร --- ตอนบนของฐานพระปรางค์องค์นี้มีร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่า ถูกเปลี่ยนให้เป็นองค์ระฆังของพระเจดีย์ทรงกลม เมื่อสรุปลแล้ว พระสถูปองค์นี้คงจะมีอายุระหว่าง พ.ศ.๑๗๐๐ ถึง ๑๙๐๐ รับกันกับพระพิมพ์และเศษกระเบื้องถ้วยชามสมัยสุโขทัยที่พบในตัวเมือง ---" (โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา เมืองโบราณ, ๒๕๒๕ , หน้า ๑๐๐)

และเมื่อมีการศึกษาศิลปะสุโขทัยทางฝ่ายเหนือเราพบว่า ศิลปะสถาปัตยกรรมในยุคสมัยศิลปะศรีวิชัย ก็เดินทางไปสู่อณาจักรสุโขทัยเช่นเดียวกัน

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

"---เจดีย์แบบศรีวิชัย คือเจดีย์ฐานและองค์ระฆังสูงทำเป็นที่เหลี่ยมบางที่มีคูหาประดิษฐานพระพุทธรูปบางที่ก็ไม่มี

ตอนบนเป็นพระเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาและเจดีย์องค์เล็ก ๆ ประกอบอยู่ที่สี่มุม เป็นต้นว่า มณฑปวัดเขาใหญ่ และเจดีย์รายบางองค์ในวัดเจดีย์เจ็ดแถว

อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ศิลปะศรีวิชัยคงแพร่หลายขึ้นมาเมื่ออาณาจักรสุโขทัยแผ่อำนาจลงไปทางใต้ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช---"(ศิลปะประเทศไทย, : หน้า ๒๙)

ผลจากการที่สุโขทัยเข้าครอบงำภาคใต้ หรือศรีธรรมนคร และเมืองบริวารในฐานะเมืองประเทศราช จาก พ.ศ. ๑๘๒๓ จนถึงพ.ศ. ๑๙๒๑ รวมเวลาประมาณ ๙๘ ปี ก็คือการได้แลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมระหว่างภาคใต้กับภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย ด้วยการถ่ายเทประชาชนชาวไทยจากภาคกลาง และภาคเหนือลงสู่ภาคใต้ เช่นเดียวกับที่ประชาชนชาวภาคใต้ก็ถ่ายเทขึ้นไปสู่ภาคเหนือ-ภาคกลางบ้าง ก่อให้เกิดการผสมผสานทั้งในด้านการแต่งงานระหว่างกัน และในด้านภาษาพูดซึ่งได้ค่อย ๆ ผสมกลมกลืนกันมากขึ้น

ช่วยให้มีการสื่อความหมายเข้าใจกันเพิ่มขึ้นตามลำดับเป็นพื้นฐานให้สามารถรวมกันเข้าเป็นราชอาณาจักรไทยอันหนึ่งอันเดียวกันได้ในระยะเวลาต่อมาซึ่งจำนวนผู้คนพลเมืองที่เพิ่มมากขึ้น การสัญจรไปมาติดต่อระหว่างเมืองต่อเมืองเป็นที่นิยมมากขึ้นตลอดจนการค้าขายแลกเปลี่ยนได้เพิ่มมูลค่าและปริมาณมากขึ้น

ทำให้ภูเก็หรือเกาะกลางในสมัยนั้นได้เป็นที่รู้จักและสนใจของชาวไทยตลอดจนชาวต่างประเทศมากขึ้นด้วย

อาจถือได้ว่าเป็นยุคสมัยที่การตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัยที่เกาะกลางที่เคยเป็นป่าดงพงพีมาก่อนเริ่มเป็นที่แน่นอนและก้าวเข้าสู่ยุคพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ทั้งในด้านการเมือง การเศรษฐกิจ และสังคมในเวลาต่อมา

๒.๒ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

สมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงสุโขทัย มีอำนาจปกครองเหนือดินแดนนครศรีธรรมราช และหัวเมืองต่าง ๆ ทางคาบสมุทรมาลายูอยู่เพียง ๙๘ ปี ก็สูญเสียเอกราชให้แก่กรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ.

๑๙๒๑ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพงษ์) แห่งราชอาณาจักรศรีอยุธยา เกาะภูเก็ตหรือเกาะกลาง ซึ่งเป็นเมืองบริวารของนครศรีธรรมราช

ก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพระนครศรีอยุธยาเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่น ๆ ในภาคใต้ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของภูเก็ต

ที่พอจะมีเอกสารหลักฐานอ้างอิงก็ได้เกิดขึ้นในยุคกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีระบบการปกครองที่พัฒนามากขึ้นกว่ากรุงสุโขทัย

อย่างไรก็ตาม ในสมัยศรีอยุธยาชื่อภูเก็ต ยังมิได้ปรากฏขึ้นในทางราชการของไทย มีแต่เพียงชื่อ เกาะกลาง เมืองกลาง เท่านั้น ซึ่งบางครั้งคำว่า "กลาง"

ก็ยังไม่ปรากฏชัดเจนนัก แต่มีการเรียกชื่อเป็นอย่างอื่น

สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง โ ค่ำให้การชาวกรุงเก่า ภาค ๒ โ ค้างวิทยา ๒๕๑๕ หน้า ๑๗๖ - ๑๗๖

ความตอนหนึ่งว่า โ ---ตำนานและทำเนียบต่าง ๆ ในกรุงศรีอยุธยา---ตั้งใจทำสำหรับประโยชน์ของผู้ศึกษาโบราณคดี เพื่อจะได้อ่านเข้าใจเรื่องโดยง่าย--- ชื่อเมืองหัวเมืองปักษ์ใต้ ---

๒๒. เมืองกุย (ตรง)

๒๓. เมืองตานาว (เมืองตะนาวศรี)

๒๔. เมืองปรีศ เมืองมะริด

๒๕. เมืองชะลิน (เมืองกลาง)---

ฤดี ภูมิภูถาวร (๒๕๓ : ๒๑) กล่าววว่า

"---จนถึงสมัยของสมเด็จพระเจ้าเอกาทศรถ (พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๖๓) ปรากฏชื่อเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองกลาง เป็นหัวเมืองขึ้นกับฝ่ายกลาใหม่ทั้งสามเมือง"

เรื่องชื่อเมืองภูเก็แต่นั้น มีปัญหาว่าได้ปรากฏขึ้นในพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ของไทยในสมัยใด ผู้คนควาและนักศึกษาเกือบจะกล่าวได้ว่า ไม่มีหลักฐานใด ๆ

จะอ้างอิง นอกจากจะประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคต่าง ๆ ที่นำเอาสำเนาสัญญาการคาระหว่างเมืองไทยกับต่างประเทศโดยเฉพาะฝรั่งเศส

ซึ่งฝ่ายไทยก็จะเป็นเอกสารภาษาไทยเรียกชื่อเมืองกลางว่า เมืองกลางหรือเมืองกลางบางคลี ไม่มีการเอ่ยชื่อถึงเมืองภูเก็แต่เลย

แต่เอกสารฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งไทยไปได้รับมาจากฝรั่งเศส นำมาแปลเป็นภาษาไทยนั้น จะเรียกเมืองกลางว่า

เมืองภูเก็แต่ตลอดโดยไม่มีการเอ่ยชื่อถึงเมืองกลางเลยทั้งนี้ก็เนื่องจากไทยเพิ่งไปได้เอกสารต่างๆ มาจากฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ แล้วได้ทำการแปลเรื่อยมา ซึ่งเมื่อ

พ.ศ. ๒๔๖๓ นั้น เมืองกลางได้กลายสภาพเป็น "อำเภอกลาง" ขึ้นต่อจังหวัดภูเก็ตไปแล้ว จึงเข้าใจว่า

ผู้แปลจะแปลชื่อเมืองกลางที่มักเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า โ ยองเซลัง (Joncelang) และ โ ยองชะลัม (Jonsalam) ว่า โ เมืองภูเก็แต่

เพื่อความเข้าใจของผู้อ่าน

ซึ่งมีความรู้จักคุ้นเคยกับเมืองภูเก็แต่มากกว่าเมืองกลางแล้วกรมศิลปากรได้เขียนคำอธิบายเกี่ยวกับจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสที่เข้ามาค้าขายในเมืองไทยซึ่งเป็นเจ้าของจดหมายเหตุต่าง ๆ ที่ไทยเรารับมาแปล และตีพิมพ์ในหนังสือต่าง ๆ หลายวาระ รวมทั้งตีพิมพ์รวมไว้ในหนังสือประชุมพงศาวดารต่าง ๆ นั้นด้วย ดังนี้

"...จดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนี้ มีความทั้งสิ้น ๗ ภาค ที่ได้กล่าวมาแล้ว ๔ ภาค นอกนั้นก็พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔ ภาคที่ ๔๖ และภาคที่ ๔๗ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ทรงพระนิพนธ์คำนำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้สรุปได้ว่า

"จดหมายเหตุคุณพ่อค้าฝรั่งเศสเรื่องนี้ศาสตราจารย์ออร์ซีย์ เซเดส์ เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน ได้ขอคัดมาจากประเทศฝรั่งเศส คราวออกไปเยี่ยมบ้านเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓..." (ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๑๐ ก้าวหน้า ๒๕๐๗ : ๓)

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ ๔๐ ได้แสดงคำแปลจดหมายเหตุของมองซิเออร์ เดลานต์ ซึ่งมีไปถึง มองซิเออร์ บารอง ลงวันที่ ๒๖ เดือน ธันวาคม ค.ศ. ๑๖๘๓ (พ.ศ. ๒๒๒๕) มีความตอนหนึ่งว่า

"...มองซิเออร์คอนสตันตินฟอลคอน ได้มาบอกข้าพเจ้าว่า เจ้าเมืองบาตาเวีย ได้มีหนังสือมาถวายพระเจ้ากรุงสยาม ขอพระราชทานเกาะภูเก็ตให้แก่ฮอลันดา และขอทำการค้าขายในเกาะนี้ได้แต่เพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น แต่มองซิเออร์คอนสตันตินฟอลคอนได้บอกข้าพเจ้าว่า หนังสือเจ้าเมืองบาตาเวียฉบับนี้ ยังหาได้ถวายไม่ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงตกใจว่า ถึงแม้ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้ายังไม่ได้รับคำสั่งจากท่านก็จริงอยู่ แต่เป็นการสมควรที่ข้าพเจ้าจะขอเกาะภูเก็ตนี้ให้แก่บริษัท เพราะฉะนั้นเมื่อเจ้าพระยาพระคลังได้กลับลงมาจากเมืองลพบุรีแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ทำเรื่องรាយขึ้น ขอให้ไทยยกเกาะภูเก็ตนี้ให้แก่บริษัทฝรั่งเศส อีกสองสามวันเจ้าพระยาพระคลังก็ตอบเรื่องรាយของข้าพเจ้าว่า พวกฮอลันดาได้ขอเกาะภูเก็ตนี้และพวกฮอลันดาคิดจะเอาให้ได้ ถ้าไทยได้ยกเกาะภูเก็ตให้แก่เราและไม่ให้แก่ฮอลันดาแล้ว ก็จะเป็นการทำให้ไทยกับฮอลันดาแตกร้างกัน ซึ่งจะยอมให้เป็นไปไม่ได้เพราะฉะนั้น ขอให้บริษัททำการค้าขายอย่างที่เคยทำมาแล้วเถิด และขอให้รู้ลึกลงว่า เมื่อราชทูตสยามได้กลับมาแล้ว เจ้าพระยาพระคลังจะได้จัดการให้บริษัทฝรั่งเศสทำการค้าขายอย่างสะดวกที่สุด

"การที่เจ้าพระยาพระคลังได้ตอบมาดังนี้ ก็ตรงกับที่ข้าพเจ้าได้คาดไว้ และตรงกับความต้องการของข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจึงได้ขอให้พระยาคลังส่งไปยังเจ้าเมืองภูเก็ตขอให้ช่วยเหลือเกื้อหนุนเจ้าพนักงานของบริษัทเจ้าพระยาคลังก็ได้รับรองว่า จะได้ส่งไปตามคำขอของข้าพเจ้า และข้าพเจ้าได้ทราบที่ เจ้าพระยาพระคลังก็ได้ส่งไปตามนั้นแล้ว..." (ประชุมพงศาวดารฯ เล่ม ๑๐ ก้าวหน้า, ๒๕๐๗ : ๒๗-๔๔)

มีเอกสาร ๒ ฉบับ ที่ควรจะได้เปรียบเทียบกันดู คือหนังสือสัญญาการค้าระหว่างไทยกับฝรั่งเศสซึ่งได้ทำกันขึ้นระหว่าง เซอวาเลีย เดอ โชมองต์ เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส กับ มองซิเออร์คอนสตันตินฟอลคอน ผู้แทนสมเด็จพระนารายณ์พระเจ้ากรุงสยามพระราชทานพระราชานุญาตให้บริษัทฝรั่งเศสส่งพ่อค้าฝรั่งเศสมาทำการค้าขายในอินเดียตะวันออกสัญญาฉบับนี้ทำที่เมืองลพบุรี (เข้าใจว่าต้นฉบับคงเป็นภาษาฝรั่งเศส) ลงวันที่ ๑๑ เดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๖๘๕ พ.ศ. (๒๒๒๘) มีข้อความสัญญาทั้งหมด ๙ ข้อ ได้กล่าวถึงเมืองภูเก็ต(ที่จริงคือถลาง) ในข้อ ๖ ว่า

"๖. เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสขอพระราชทานพระราชานุญาตให้บริษัทฝรั่งเศสได้ค้าขายตีบุกที่เมืองภูเก็ต และเมืองขึ้นของภูเก็ตได้ฝ่ายเดียว โดยห้ามมิให้ประเทศอื่น ๆ ค้าขายตีบุกในเมืองนั้นได้และเพื่อบริษัทจะได้ทำการค้าขายตีบุกได้โดยสะดวก จึงขอพระราชทานพระราชานุญาตให้บริษัทได้ปลูกห้างขึ้นในที่แห่งหนึ่งแห่งใด อันสมควรข้างฝ่ายบริษัทจะต้องส่งเรือมาจากคอโรมันดเลบรรทุกสินค้าต่าง ๆ มายังเมืองภูเก็ตปีละ ๑ ลำทุก ๆ ปี

"สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชานุญาตให้บริษัทค้าขายตีบุกในเมืองภูเก็ต และเมืองขึ้นของเมืองภูเก็ตได้ฝ่ายเดียว โดยห้ามมิให้ประเทศอื่น ๆ ค้าขายตีบุกในเมืองนั้นได้และโปรดพระราชทานพระราชานุญาตให้บริษัทสร้างห้างในเมืองภูเก็ตได้ แต่บริษัทจะต้องส่งแบบทางให้เสนาบดีฝ่ายสยามดูเสียก่อน เมื่อเสนาบดีเห็นชอบแล้ว บริษัทจะต้องสร้างห้างตามแบบนั้นทุกประการ จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขอย่างหนึ่งอย่างใดมิได้เป็นอันขาดและฝ่ายบริษัทจะต้องนำสินค้าต่าง ๆ อันจำเป็นสำหรับการค้าขายของพลเมืองภูเก็ตและเมืองขึ้นของภูเก็ตเพื่อมิให้ชาวเมืองภูเก็ตต้องไปเที่ยวหาสิ่งจำเป็นจะต้องใช้สอยจากที่อื่น ถ้าแม้ว่าบริษัทมิได้กระทำตามที่ได้อ้างไว้ในข้อนี้จนถึงถ้วนทุกประการแล้ว พลเมืองภูเก็ตและเมืองขึ้นของภูเก็ต จะไปทำการค้าขายกับประเทศอื่น ๆ ก็ได้ แล้วบริษัทจะหาว่าทำผิดสัญญาข้อนี้มิได้ ถ้าเช่นนั้นพระเจ้ากรุงสยามจะโปรดให้เก็บภาษีตีบุกในเมืองภูเก็ต และเมืองขึ้นของภูเก็ตตามธรรมเนียมที่เคยเก็บมาก็ได้โดยบริษัทจะร้องคัดค้านอย่างใดมิได้" (ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาค ๔๐ ก้าวหน้า ๒๕๐๗ : ๑๓๓-๑๔๐)

ส่วนสัญญาการค้าระหว่างไทยฝรั่งเศส อีกฉบับหนึ่งลงวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๐ ลงนามฝ่ายฝรั่งเศสโดย มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ เอกอัครราชทูตกับตัวแทนฝ่ายไทย โดยออกญาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีศรีสุภราชพิริยภาณุ ตำแหน่งโกษาธิบดี ลงนามสัญญาที่เมืองลพบุรี (ต้นฉบับเป็นภาษาไทยและภาษาฝรั่งเศส) มีข้อสัญญาพร้อม ๑๒ ข้อ และกล่าวถึงเมืองถลางไว้ในข้อ ๖ ดังนี้

"๖. ข้อหนึ่ง สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาใหญ่ พระราชทานให้กุ่มบันหนุยฝรั่งเศสไปตั้งซื้อขายในเมืองถลางบางคลีก็ดี แลในจังหวัดที่นั่น แลห้ามจังกอบขนอนแลริตขาดจในข้อสองข้อสาม แลพระราชทานให้ตีบุกในเมืองถลางบางคลีทั้งปวง แลห้ามมิให้ผู้อื่นผู้ใด ๆ ซื้อตีบุกนอกกุ่มบันหนุยฝรั่งเศสนั้นได้ ถ้าแลผู้ใดลอบลักซื้อขายนอกกุ่มบันหนุยฝรั่งเศสไซ้ ให้ริบเอาและให้ทำเป็นสี่ส่วน ให้สองส่วนให้แก่ชาวคลังเป็นของหลวง ส่วนหนึ่งให้แก่ผู้ใจท ส่วนหนึ่งพระราชทานกุ่มบันหนุยฝรั่งเศส แลให้กุ่มบันหนุยฝรั่งเศสเอาสินค้าตามต้องการ ณ เมืองนั้นไปขายจงดุดม อย่าให้ราษฎรชาวเมืองนั้นขาดสินค้าซึ่งต้องการนั้นได้ แลราคาสินค้าซึ่งกุ่มบันหนุยเอามาขายก็ดี ราคาสินค้าซึ่งกุ่มบันหนุยจะซื้อก็ดี ให้เจ้าเมืองแลกรมการแลผู้เฝ้าผู้แก่แลกุ่มบันหนุยนี้ทั้งด้วยกัน ว่าราคาสินค้าซึ่งกุ่มบันหนุยจะขายแลราคาสินค้าซึ่งกุ่มบันหนุยจะซื้อนั้น ให้ว่าให้ขาดทีเดียว แลอย่าให้กุ่มบันหนุยขึ้นลงราคาให้เป็นเคืองเค้นแก่ราษฎร

ถ้าแลรคานันมีลงกัน ก็ให้บอกข้อซึ่งขัดสนนั้นเข้ามาแลสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่โปรดประการใดก็ให้ทำตาม

"ประการหนึ่งดีบุกส่งสาอากร ณ เมืองกลางแลจังหวัดนั้น ก็ให้ชาวคลังเรียกเอา ตามทำเนียม แลแต่ในเดือนสิบ ปีมะโรงสำคัญคึกคักในเมื่อนั้น อย่าให้ชาวคลังปลงดีบุก แลราษฎรด้วยดีบุกนั้นมิพอกุมบั้นใหญ่ฝรั่งเศสจะซื้อขาย

"ประการหนึ่งถ้าแลกุมบั้นใหญ่ฝรั่งเศสมิได้เอาสินค้าไปซื้อขายตามสัญญา แลราษฎร ขาดสินค้าแลเอาดีบุกซื้อขายแลลูกค้าอื่นก็อย่าให้เจ้าพนักงานรับเอาลูกค้าซึ่งซื้อขายดีบุกแก่กันนั้นเลย

จึงสรุปได้ว่าชื่อของเมืองภูเก็ตในสมัยอยุธยาอันยังไม่มี คงมีแต่ชื่อเกาะกลาง หรือเมืองกลาง เท่านั้น (ชื่อเมืองภูเก็ต เพิ่งเกิดขึ้นสมัยกรุงธนบุรี)

ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ตอนต้นแล้วว่า เมืองตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า และเมืองกลาง มีชื่อขึ้นอยู่กับฝ่ายกลาโหมในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (พ.ศ.๒๑๔๘-๒๑๖๓) จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าเมืองกลางจะต้องมีเจ้าเมืองซึ่งได้รับการแต่งตั้งมาจากกรุงศรีอยุธยาตามระเบียบบริหารราชการแผ่นดินในสมัยนั้นแต่ก็ไม่มีหลักฐานใด ๆ ชี้ชัดว่ามีใครบ้างที่ได้รับการแต่งตั้งให้มาเป็นเจ้าเมืองกลางในสมัยก่อนจากรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้า ชื่อเจ้าเมืองกลางปรากฏขึ้นในประวัติศาสตร์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นชาวฝรั่งเศส ชื่อ มองซิเออร์ เรอเนอ ชาร์บอนโน ดังที่ท่านพันเอก เจริณี ได้เขียนไว้ในเรื่อง "เค้าเงื่อนประวัติศาสตร์เกาะกลาง" ว่า

"__ชาร์บอนโน (Rele nele Charbonneau) เดินทางมาถึงประเทศไทยใน ค.ศ.๑๖๗๗ (พ.ศ.๒๒๒๐) และได้เข้าทำงานในโรงพยาบาลที่พระมหากษัตริย์ไทยเป็นผู้สร้างขึ้นประมาณปีค.ศ.๑๖๘๑-๑๖๘๖ (พ.ศ.๒๒๒๔-๒๒๒๙) พระมหากษัตริย์ไทยทรงแต่งตั้งให้ชาร์บอนโนเป็นเจ้าเมืองกลาง เหตุที่เขาได้รับการแต่งตั้งนี้เพราะชาร์บอนโนได้ไปสร้างป้อมบริเวณพรมแดนไทยติดกับพม่าได้สำเร็จ การที่ชาวฝรั่งเศสได้เป็นเจ้าเมืองกลางนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่าอำนาจของฝรั่งเศสนั้นมีมากกว่าประเทศยุโรปอื่น เช่น โปรตุเกส ฮอลันดาและอังกฤษ เกาะกลางในเวลานั้นเป็นอย่างที่ Gervaise และ Deslandes ได้บอกไว้ว่า เป็นที่ต้องการของฮอลันดาที่จะเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ ชาร์บอนโน เป็นเจ้าเมืองอยู่ ๔ ปี ก็ได้ลาออกและกลับไปอยุธยาผู้มาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองกลางแทน คือ บิลลี (Billi) ซึ่งเป็นผู้ดูแลที่พักของเซอร์เวอเลีย เดอ ซิมมอนด์ การแต่งตั้งให้บิลลีดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเป็นผลมาจากสนธิสัญญาการค้าฝรั่งเศส-ไทย ที่คณะทูตซึ่งมี ซิมมอนด์ เป็นหัวหน้าได้ทำไว้ในปีค.ศ.๑๖๘๕(พ.ศ.๒๒๒๘)---"เค้าเงื่อนประวัติศาสตร์เกาะกลาง" ของ พันเอก จี.อี.เจริญี แปลโดยสุเทพ ปานดิษฐ์ บรรณาธิการโดยสมหมาย ปันพุทธศิลป์, อำเภอกลางพิมพ์ พ.ศ.๒๕๔๐ หน้า ๕๘)

ภายหลังการเสด็จสวรรคตของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว เมื่อสมเด็จพระเพทราชาขึ้นเสวยราชสมบัติได้เกิดความแตกร้าวระหว่างฝรั่งเศสในกรุงศรีอยุธยากับข้าราชการขุนนางไทยอย่างรุนแรง ชาวฝรั่งเศสถูกขับออกนอกประเทศจำนวนมาก มองซิเออร์บิลลี ผู้เป็นเจ้าเมืองกลางถูกปลดออกจากราชการ พงศาวดารเมืองกลางซึ่งมีการจดบันทึก พ.ศ.๒๓๘๔ ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวไว้เพียงเล็กน้อยว่า

"---ฝ่ายบ้านลิ้นจี่จอมจุมรินคิดมิชอบ จะตั้งตัวเป็นใหญ่ มีตราออกมาให้จับจอมจุมรินฆ่าเสียเพราะเป็นโทษชบถต่อแผ่นดิน ---" จอมจุมรินผู้นั้นจะเป็นคนเดียวกับมองซิเออร์บิลลีหรืออย่างไร ไม่มีหลักฐานยืนยัน

หลังจากเกิดเหตุการณ์รุนแรงระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในกรุงศรีอยุธยาในช่วงปี พ.ศ.๒๒๓๑-๒๒๓๒ ซึ่งเป็นระยะแรกที่สมเด็จพระเพทราชาเสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้นแล้ว ชื่อเสียงของเมืองกลางก็เลือนหายไปเป็นเวลานาน

เจริญี ได้เขียนไว้ในเรื่อง "เค้าเงื่อนประวัติศาสตร์เกาะกลาง" อีกตอนหนึ่งว่า

"---การเปลี่ยนแปลงใน ปีค.ศ. ๑๖๘๘(พ.ศ.๒๒๓๑) ทำให้การพัฒนาประเทศและการค้าขายกับต่างประเทศที่เคยเป็นมาในช่วง ๓๐ ปี ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงนั้นหยุดชะงักไปและยังทำให้เกิดผลเสียต่อเกาะกลางอีกด้วย กล่าวคือไม่มีเรือรบไว้ป้องกันชายฝั่ง ทำให้เกิดมีพวกโจรสลัดมลายูออกเที่ยวปล้นเรือสินค้า เจ้าเมืองในอดีตแต่ก่อนเป็นชาวยุโรปก็เปลี่ยนเป็นคนจีนที่ขาดศีลธรรมมุ่งแต่จะกอบโกยแสวงหาผลประโยชน์ ---"(เจริญี, เรื่องเดิม, หน้า ๖๐)

ในพงศาวดารเมืองกลาง ซึ่งบันทึกคำให้การชาวกลาง เมื่อ พ.ศ.๒๓๘๔ ได้กล่าว เพิ่มเติมอีกเล็กน้อยว่า

"---สิ้นเชื้อผู้ตั้งเมืองกลางว่าง พระยาถลางคางเซ่ง ชาวกรุงออกมาเป็นเจ้าเมือง---"(ประชุมพงศาวดารฯ ภาคที่ ๒ เล่ม ๑ ก้าวหน้า พ.ศ.๒๕๐๖ หน้า ๔๙๗-๔๙๘

สันนิษฐานว่า"พระยาถลางคางเซ่ง" ผู้นี้คงเป็นคนจีนที่เป็นเจ้าเมืองกลาง ตามที่เจริญี ได้เขียนไว้และอาจจะมีการสืบทอดความเป็นเจ้าเมืองโดยสายตระกูลคนจีน จากปี พ.ศ.๒๒๓๔ ในสมัยสมเด็จพระเพทราชา ตลอดมาจนถึง ปี พ.ศ.๒๓๑๐ ซึ่งกรุงศรีอยุธยาถูกทำลายลงโดยพม่า เมืองกลางจึงกลับไปขึ้นกับนครศรีธรรมราชตามเดิม เป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงผู้เป็นเจ้าเมืองกลางอีกครั้งหนึ่ง โดยเจ้านครศรีธรรมราช เป็นผู้ประกาศการ

สรุปเหตุการณ์สำคัญของภูเก็ต(กลาง)

เกาะกลาง หรือเมืองกลาง อันเป็นนามเดิมของเกาะภูเก็ตที่รับรู้เป็นทางราชการในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมานั้น ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งพอจะสรุปได้เป็นข้อมูลสำคัญ ดังต่อไปนี้

ชื่อเมือง ซึ่งเอกสารอันเป็นหลักฐานอ้างอิงมักจะขัดแย้งกันอยู่ โดยบางฉบับก็เรียกว่าเกาะกลาง เมืองกลาง บางฉบับก็เรียกว่าเกาะภูเก็ต เมืองภูเก็ต จนเกิดความเข้าใจสับสนว่าเกาะแห่งนี้มีสองเมืองมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยานั้น เมื่อได้ตรวจสอบเอกสารที่อ้างอิงเหล่านั้นโดยรอบคอบแล้ว ก็พบว่าความแตกต่างดังกล่าวนี้เกิดจากการใช้ถ้อยคำในการแปลเอกสารต่างประเทศเป็นภาษาไทย ซึ่งเกิดขึ้นต่างยุคต่างสมัยกันเท่านั้น แท้ที่จริงแล้วเกาะแห่งนี้ชาวต่างประเทศรู้จักในชื่อ "จังซีลอน" หรือ "อุย้งซาลอน" ๕ ผู้แปลบางท่านก็แปลคำนี้ว่า "กลาง" บางท่านแปลว่า "ภูเก็ต" ทั้ง ๆ ที่เอกสารต้นฉบับที่แปลนั้นเกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในขณะเดียวกัน แต่กลับเรียกชื่อในภาษาไทยแตกต่างกัน ทั้งนี้ตรวจค้นดูได้จากจดหมายเหตุของชาวฝรั่งเศส ที่แปลเป็นภาษาไทยกับเอกสารของราชสำนักไทยที่ทำต้นฉบับเป็นภาษาไทยโดยตรงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในประชุมพงศาวดารภาคต่าง ๆ ที่ว่าด้วยเอกสารเหล่านี้.

ชื่อ "เมืองภูเก็ต" ที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี เจ้าเมืองคนแรกคือ "เมืองภูเก็ต" (เทียน) โดยเป็นเมืองที่ทำราชการและค้าขายแร่ดีบุกในยุคนั้น ขึ้นตรงต่อเมืองกลาง.

ชาวต่างประเทศเข้ามายังเกาะภูเก็ต ตามประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงการเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาของชาวต่างประเทศหลายครั้ง และส่วนมากมักจะเกี่ยวข้องกับเมืองกลางในการค้าขายสินค้าต่าง ๆ แลกเปลี่ยนกับแร่ดีบุก และของป่านานาประเภท รวมทั้งทรัพยากรทางทะเล เช่น อำพันทอง ไข่มุก เป็นต้น ชาวต่างประเทศเหล่านั้น ได้แก่

ชาวจีน ชาวจีนได้เข้ามายังเกาะกลางเมื่อใดไม่ปรากฏชัด แต่สันนิษฐานว่าในยุคที่อาณาจักรตามพรลิงค์กำลังรุ่งเรืองนั้น ดินแดนคาบสมุทรกลายเป็นศูนย์กลางของการติดต่อค้าขายระหว่างจีนกับอินเดีย คนจีนจึงคงรู้จักเกาะกลางตั้งแต่สมัยนั้น และยังคงจะเดินทางแสวงโชคในการค้าขายกับชาวพื้นเมืองจนตกลงใจตั้งรกรากอยู่ที่เมืองนี้ เป็นชนวนให้ญาติมิตรทางเมืองจันทบุรี เดินทางมาสมทบเพิ่มขึ้นตามลำดับ ดังที่ เจริญ ใต้ เขียนไว้ว่า เมื่อเมืองกลางสุดสิ้นเจ้าเมืองฝรั่งเศสยุโรปลงแล้ว ชาวจีนก็ได้เป็นเจ้าเมืองขึ้นแทนในช่วง ๓๐ ปี หลังจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคตแล้วใน พ.ศ. ๒๒๓๑ คือ ประมาณ พ.ศ. ๒๒๖๑ เป็นต้นมา จนกระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ปรากฏว่าคนจีนได้ร่วมทำการค้าแร่ดีบุกกับชาวเทพกระษัตรีในพ.ศ. ๒๓๒๙ ตามจดหมายเหตุเมืองกลาง ซึ่งเป็นจดหมายเหตุของชาวเทพกระษัตรีมีถึงกัปตัน ฟรานซิส โลท์ ก็ระบุถึง ชาวจีนที่คุมแร่ดีบุกจากเมืองกลางไปยังเกาะปิ้ง (จดหมายเหตุเมืองกลาง ๕ ศก. ๑๗ ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดภูเก็ต พ.ศ. ๒๕๒๘)

ชาวโปรตุเกส โปรตุเกสได้เข้ามาสู่ราชอาณาจักรไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๔ รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ดังมีจดหมายเหตุของชาวฝรั่งเศส ลงวันที่ ๒๖ เดือนพฤศจิกายน ๕.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) ขอความตอนหนึ่งว่า

"...ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา ไม่เคยได้ยินกพรตของศาสนาอยู่ในเมืองนี้เลย เว้นแต่มีซันนารี ชาวโปรตุเกสซึ่งได้เล่าเรียนในโรงเรียนของเราที่กรุงศรีอยุธยาคนเดียวเท่านั้น มีซันนารีคนนี้ได้มาอยู่ที่เมืองภูเก็ตได้ ๓ ปีแล้ว และได้กลับไปเสีย ๑๕ ปีมาแล้ว..." (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๔ เล่ม ๑๑ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า หน้า ๕๕-๖๑ พ.ศ. ๒๕๑๓)

เมื่อคำนวณเวลา ๑๕ ปีก่อน พ.ศ. ๒๒๒๙ ก็จะเป็น พ.ศ. ๒๒๑๔ ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตอนต้นรัชกาล

แม้ว่าตามหลักฐานจดหมายเหตุของชาวฝรั่งเศสจะแจ้งว่าชาวโปรตุเกสมีที่ภูเก็ตเพียงคนเดียวและกลับไปแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๑๔ แต่ เมื่อสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังทรงดำรงพระราชอิสริยยศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารฯ เสด็จยังเมืองกลาง พระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งซึ่งขออภัยเชิญมาอ้างไว้ ณ ที่นี้ว่า

"อนึ่ง เมืองกลางมีคนอยู่ข้างจะแปลกอยู่พวกหนึ่ง คือชาวกลางเรียกกันว่าฝรั่ง ได้เรียกตัวมาสนทนาซักไซ้ดูคนหนึ่ง รูปร่างหน้าตาที่เป็นไทย ๆ ชื่อปอด บอกว่าตนถือศาสนาฝรั่ง คือถือวันอาทิตย์เป็นวันพระ ถามว่าวันอาทิตย์ทำอะไรบ้าง ตอบว่าสวดมนต์ภาวนา

ลองให้สวดฟังดูก็เหมือนกับพวกเขาริตในกรุงเทพฯ สวดนั่นเอง ว่าเป็นคำไทย ถามว่ามีหนังสือหรือเปล่า ตอบว่ามีเป็นตัวฝรั่งแต่อ่านออกสำเนียงเป็นไทย ถามว่าตัวนายปอดเองนั้นมีชื่อที่พ่อให้หรือเปล่า ตอบว่ามี พ่อให้รับศีลแล้วให้ชื่อว่าดอมินิโก ภรรยาเป็นคนไทยยังไม่ได้รับศีล มีบุตรได้รับศีลแล้ว ๒ คน คนหนึ่งเป็นหญิงพ่อให้ชื่อว่า นาดาเลีย อีกคนหนึ่งเป็นชาย พ่อให้ชื่อว่า เปา (คือเปาโลหรือปอล) ถามว่าได้ถือพระฝรั่งมานานแล้วหรือ ตอบว่าถือต่อ ๆ กันมาหลายชั่วคนแล้ว แต่เพิ่งมาสวดภาวนาอย่างนี้สวดเดี๋ยวนี้ได้เมื่อพ่อออกมาเมื่อไม่กี่ปีมาแล้ว

เมื่อตอนที่พ่อออกมาแต่ถือวันอาทิตย์เป็นวันพระหยุดการทำงานเท่านั้น เดียวนี้นอกจากวันอาทิตย์มีสวดมนต์อยู่ทุกวัน คือแต่ที่ยอดอกแล้วว่าพระบิดาและที่ชายใครจะว่าพระบุตร และที่ไหลสองข้างว่าพระจิตร์ ถามว่าแปลว่าอะไร ก็บอกว่าไม่รู้ พ่อสอนให้ทำเช่นนั้น ก็ทำตาม ถามว่ารู้หรือไม่ว่าชั้นเดิมทำไมพวกฝรั่งจึงได้มาอยู่เมืองกลาง ตอบว่าไม่รู้

ตามความที่จริงพวกนี้บางทีจะเป็นลูกหลานของชาวโปรตุเกสที่ได้มาอยู่ในเมืองกลางแต่ครั้งโบราณ หรือมิฉะนั้นก็จะเป็นแต่ลูกหลานคนไทย ๆ ที่เข้ารีตตั้งแต่ครั้งชาวโปรตุเกสมาสอนไว้" (อัญเชิญจากพระราชนิพนธ์ฯ เรื่องเสด็จหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒).

ในหนังสือเรื่อง"พระยาราชกปิตัน (ฟรานซิส โลท์) พิมพ์โดยกรมศิลปากร พ.ศ.๒๕๑๗ นันทา วรเนติวงศ์ ผู้เรียบเรียง ได้กล่าวไว้ว่า

"ภรรยาของฟรานซิส โลท์ เป็นลูกครึ่งโปรตุเกสไทย และเธอเป็นชาวเมืองกลาง มีชื่อว่ารมาตินา โรเซลล์ ปรากฏว่า ฟรานซิส โลท์ ไปเยือนเมืองกลางครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๓๑๔ (ค.ศ.๑๗๗๑) นายมองคตัน(Monckton) กล่าวไว้ว่า กัปตันโลท์ไปตั้งรกรากอยู่บนเกาะกลางในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.๒๓๑๔ (ค.ศ.๑๗๗๒) ภายหลังจากที่แผนการที่จะจัดตั้งอาณานิคมของบริษัทอินเดียตะวันออกในไทรบุรีได้ล้มเหลวไปแล้ว ศาสตราจารย์ อี.เอช. สจ๊วต ซิมมอนด์ อาจารย์สอนภาษาไทยของมหาวิทยาลัยลอนดอน ได้กล่าวถึง มาร์ตินา โรเซลล์ ไว้ ในเรื่อง"ฟรานซิส โลท์ กับบรรดาสภาพสตรีเมืองกลาง" ของเขาว่า

"กัปตันโลท์ ได้สนิทสนมกับมาร์ตินา โรเซลล์ เมื่อราว พ.ศ.๒๓๑๕ (ค.ศ.๑๗๗๒) และได้ยกขึ้นเป็นสามีภรรยากับเธอตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา----" (พระยาราชกปิตัน (ฟรานซิส โลท์) นันทา วรเนติวงศ์ เรียบเรียง กรมศิลปากรพิมพ์ พ.ศ.๒๕๑๗ หน้า ๔-๕)

จากเอกสารเหล่านี้แสดงว่า เชื้อสายของชาวโปรตุเกสยังคงมีอยู่ในเมืองกลาง ตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.๒๐๕๔ จวบจนกระทั่งกรุงรัตนโกสินทร์พ.ศ.๒๔๕๒ โดยค่อย ๆ ผสมกลมกลืนกับคนไทยในท้องถิ่นกลายเป็นคนไทยไปในที่สุด.

ชาวฮอลันดา ประมาณ พ.ศ. ๒๑๔๖ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช บริษัท วี.โอ.ซี.ของชาวฮอลันดา ได้เข้ามาสู่ประเทศไทย โดยมาตั้งสถานีการค้าที่เมืองปัตตานีก่อน แล้วส่งทูตไปเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในพ.ศ.๒๑๔๗ เป็นผลให้ได้เปิดสถานีการค้าขึ้นที่กรุงศรีอยุธยา นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี ไทรบุรี และภูเก็ต (หรือเกาะกลาง) สินค้าที่ฮอลันดาต้องการ ได้แก่ ไม้ฝาง หนังสัตว์ ช้าง น้ำตาล ฝรั่ง ไม้กฤษณา และดีบุก (ประวัติศาสตร์ไทย,การปกครอง,สังคม,เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์กับต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัยจนถึงพ.ศ.๒๔๗๕ บังอร ปิยะพันธ์ โอเคียน สไตร์ ๒๕๓๔ : ๑๗๒-๑๗๕)

การซื้อแร่ดีบุกของชาวฮอลันดาในภูเก็ตครั้งนั้นเป็นไปอย่างขาดความเป็นธรรม จึงถูกชาวเมืองภูเก็ต และชาวมลายู ทำการต่อต้านด้วยการเผาสถานีสินค้าและฆ่าฟันชาวฮอลันดาตายเสียหมดสิ้น เป็นผลให้ชาวฮอลันดาออกจากภูเก็ตไปตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (ดูจดหมายเหตุของพ่อค้าฝรั่งเศส ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔๔ ซึ่งอ้างแล้วในตอนต้น ๆ)

ชาวอังกฤษได้เข้ามายังประเทศไทยครั้งแรกเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๑๖๐ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา แต่ไม่ปรากฏว่าได้มาทำการค้าที่เมืองกลางแต่ประการใด คงทำการค้าอยู่เฉพาะในกรุงศรีอยุธยา แล้วไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากถูกกีดกันจากชาวญี่ปุ่นและฮอลันดา ประกอบกับเจ้าหน้าที่ในบริษัทการค้าของอังกฤษที่กรุงศรีอยุธยาทุจริตต่อบริษัทจนทำให้บริษัทขาดทุนอย่างมากมาย จึงต้องเลิกไปเมื่อพ.ศ.๒๑๖๕

อังกฤษกลับเข้ามาทำการค้าในกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่งในพ.ศ.๒๒๒๗ แต่อังกฤษก็ไม่ได้เข้ามาซื้อขายแร่ดีบุกในเกาะกลาง เนื่องจากเกาะกลางมีเจ้าเมืองเป็นคนฝรั่งเศสชื่อ ชาร์บอนโน (Charbonneau) ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ให้เป็นเจ้าเมืองกลางตั้งแต่ พ.ศ.๒๒๒๔ (จนถึง พ.ศ.๒๒๒๘) การค้าแร่ดีบุกบนเกาะกลาง จึงอยู่ในมือของฝรั่งเศส อังกฤษได้รับอนุญาตให้ซื้อแร่ดีบุกได้ที่เมืองไชยา ชุมพร และพัทลุง

อังกฤษกลับมามีบทบาทสำคัญในเมืองกลางอีกครั้งหนึ่ง เมื่อกัปตัน ฟรานซิส โลท์ ได้เข้ามาตั้งสถานีการค้าขึ้นที่บ้านท่าเรือ ในสมัยกรุงธนบุรี คือเมื่อพ.ศ. ๒๓๑๕ ดังที่ปรากฏหลักฐานทางเอกสารประวัติศาสตร์แพร่หลายเป็นที่รู้จักและเข้าใจกันดีแล้วนั้น.

ชาวฝรั่งเศส ชาวฝรั่งเศสเข้ามาสู่ประเทศไทยเมื่อ พ.ศ.๒๒๑๖ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นผลให้กรุงศรีอยุธยาแต่งตั้งชาวฝรั่งเศสชื่อชาร์บอนโน (Charbonneau) มาเป็นเจ้าเมืองกลางระหว่าง พ.ศ.๒๒๒๔-๒๒๒๘ และแต่งตั้ง มองซีเออร์ บิลลี (Sieur de Billi) มาเป็นเจ้าเมืองต่อจากชาร์บอนโนต่อมาจนถึงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ครั้นสมเด็จพระเพทราชา ขึ้นครองราชย์ กรุงศรีอยุธยาได้เป็นปฏิปักษ์กับฝรั่งเศสค่อนข้างรุนแรงเป็นเหตุให้นายทหารฝรั่งเศส ชื่อ นายพล เดฟาลซ์ (Desfarges) นำกำลังเรือรบจำนวน ๔ ลำ มายึดเกาะกลางระหว่าง พ.ศ.๒๒๓๑-๒๒๓๒ ปรากฏรายละเอียดอยู่ในเอกสารที่จดหมายเหตุฝ่ายฝรั่งเศสและฝ่ายไทย ซึ่งได้รวบรวมไว้ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๕ และภาคที่ ๓๖ นั้นแล้ว.

เจ้าเมืองกลางถูกประหารชีวิต ในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ประมาณว่าคงจะเป็นในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา มีเจ้าเมืองกลางผู้หนึ่ง ชาวกลางเรียกกันว่า "จอมสุริน" ซึ่งเมื่อประมวลความตามขนบธรรมเนียมประเพณีการแต่งตั้งขุนนางเมืองกลางสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้วก็สันนิษฐานว่า น่าจะมีนามเดิมว่า "พระยาสุรินทราชา" ตามยศบรรดาศักดิ์และราชทินนามประจำตำแหน่งสมัยนั้น เจ้าเมืองกลางผู้ตั้งบ้านเมืองอยู่ที่ "บ้านลิพอน" คือบ้านลิพอนในปัจจุบัน พงศาวดารเมืองกลาง ในประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์ที่สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ได้กล่าวถึงคำให้การของชาวเมืองกลาง เมื่อพ.ศ.๒๓๘๔ ท้าความย้อนหลังขึ้นไปยังสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ซึ่งอาจประมาณระยะเวลาได้ว่าไม่น่าจะเกิน ๑๕๐ ปี คือ เหตุการณ์คงจะเกิดขึ้นประมาณ พ.ศ.๒๒๓๓ หรือ พ.ศ.๒๒๓๔ ซึ่งเป็นขณะที่สมเด็จพระเพทราชาปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติใหม่ ๆ กำลังทำการกำจัดฝรั่งเศสและผู้ที่เกี่ยวข้องผู้ใดผู้ใดที่เสียดายรุนแรงพงศาวดารเมืองกลางกล่าวไว้ว่า

"...ฝ่ายบ้านลิพอนจอมสุรินคิดมิชอบ จะตั้งตัวเป็นใหญ่มีตราออกมาให้จับจอมสุรินฆ่าเสีย เพราะเป็นโทษชบถต่อแผ่นดิน สิ้นเชื้อผู้ดีเมืองกลางว่างพระยากลางคางซึ่งชาวกรุงออกมาเป็นเจ้าเมือง..."(ประชุมพงศาวดารฯ เล่ม ๑ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พ.ศ.๒๕๐๖ หน้า ๔๙๙)

เจรีนี กล่าวไว้ในหนังสือ "เค้าเงื่อนประวัติศาสตร์กลาง" (Historical Retrospect of Junkceylon Island) ว่า หลังจากชาวฝรั่งเศส ได้รับแต่งตั้งจากกรุงศรีอยุธยา ๒ คน ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว การเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยในระยะต่อมาก็ได้คนจีนมาเป็นเจ้าเมืองกลาง จึงน่าตั้งข้อสังเกตว่า "พระยากลางคางเซ่ง" ที่เป็นคำให้การของชาวกลางในพงศาวดารเมืองกลางผู้นี้ ก็คงจะเป็นคนจีนที่กรุงศรีอยุธยาแต่งตั้งให้มาเป็นเจ้าเมืองกลางขึ้นใหม่นั้นเอง และราชทินนามก็คงจะเป็นพระยาสุรินทราชา ตามยศและตำแหน่งเดิม แต่ชาวบานานิยมเรียกระบุชื่อตัวเพื่อมิให้สับสนกับพระยาสุรินทรณคนก่อน ๆ

ชาวกลางปล้นเรืออังกฤษ ในปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ซึ่งราชการบ้านเมืองในกรุงศรีอยุธยาอ่อนแอลง เนื่องจากการแย่งชิงราชบัลลังก์ระหว่างสมเด็จพระเจ้าเอกทัศกับสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง และมีการสงครามระหว่างพม่าเข้ามาตีดินแดนอีกด้วย ความระส่ำระสายในแผ่นดินจึงเกิดขึ้นทั่วไป ตามจดหมายเหตุของชาวฝรั่งเศส ชื่อมองซิเออร์บริโกต์ เขียนถึงผู้อำนวยราชการคณะต่างประเทศของฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๑๕ เดือน ธันวาคม ค.ศ. ๑๗๖๒ (พ.ศ. ๒๓๐๕) ความตอนหนึ่งว่า

"--ตั้งแต่ครั้งสมัยก่อน ๆ มา พระราชโองการของพระเจ้าแผ่นดินเท่ากับกฎหมายในเมืองนี้ ครั้นมาบัดนี้ เจ้านายผู้หญิงทุกคนก็มีอำนาจเท่ากับพระเจ้าแผ่นดิน และข้าราชการก็ต้องเปลี่ยนกันอยู่เสมอ แต่ก่อน ๆ มาผู้ที่มีความผิดฐานเป็นขบถ ฆ่าคนตาย และเอาไฟเผาบ้านเรือนต้องรับพระราชอาญาถึงประหารชีวิต แต่มาบัดนี้ความโลภของเจ้านายผู้หญิงได้เปลี่ยนการลงโทษความผิดชนิดนี้เพียงแต่ปรับทรัพย์ และทรัพย์ที่ปรับไว้ได้นั้น ก็ตกเป็นสมบัติของเจ้านายหญิงเหล่านั้นทั้งสิ้น ฝ่ายพวกข้าราชการเห็นความโลภของเจ้านายผู้หญิงเป็นตัวอย่าง ก็หาหนทางที่จะหาประโยชน์บ้าง ถ้าผู้ใดเป็นถ้อยความแล้ว ข้าราชการเหล่านั้นก็คิดหาประโยชน์จากคู่ความให้ได้มากที่สุดที่จะเอาได้ การทำเช่นนี้ ก็ปิดความหาให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบไม่ แต่ถ้างพระเจ้าแผ่นดินพระกรรณออกไปแล้ว ข้าราชการเหล่านั้นก็ลักขโมยอย่างไม่กลัวทีเดียว เมื่อปีกลายนี้ พวกข้าราชการที่เมืองภูเก็ตได้ปล้นเรืออังกฤษลำหนึ่ง ซึ่งได้หนีจากเมืองเบงกอล แวะเข้ามาที่เมืองภูเก็ตเพื่อหนีท่านเค้าน์ เดชแดง เมื่อปีนั้นพวกข้าราชการเมืองภูเก็ตได้แนะนำให้เรืออังกฤษอีกลำหนึ่ง เข้าไปซ่อมแซมเรือที่ฝั่งเมืองแตรแฟม (Terre Ferme) ใกล้เมืองโตยอง (Teyon) ซึ่งเป็นเมืองที่มีคนเช่าเรือมากที่สุดในแถบเกาะภูเก็ตนี้ ครั้นเรืออังกฤษได้ไปทอดที่เมืองแตรแฟมตามคำแนะนำของข้าราชการเมืองภูเก็ตแล้ว พวก ไทยและมลายู ซึ่งอยู่ที่เมืองนั้น รู้กับกับข้าราชการเมืองภูเก็ต จึงได้พันแทงพวกอังกฤษ และขึ้นปล้นเรือเก็บสินค้าในเรือนั้นไปหมดสิ้น ฝ่ายข้าราชการเมืองภูเก็ต คิดจะปิดบังความผิดของตัว จึงคิดอุบายหาความว่า พวกเช่าเรือที่เมืองโตยองเป็นผู้ที่ปล้นและทำร้ายเรืออังกฤษ ลงท้ายที่สุดพวกเช่าเรือเหล่านั้นก็พลอยฉิบหายไปเปล่า ๆ ยังมีบาทหลวงคณะฟรังซิสแกง เป็นชาติโปรตุเกสคนหนึ่งได้ตายด้วยความตรอมใจและถูกทรมาณเพราะเจ้าพนักงานเมืองภูเก็ตได้จับบาทหลวงคนนั้นซึ่งไว้ในระหว่างพิจารณาความเกือบเดือนหนึ่ง" (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พ.ศ. ๒๕๐๘ เล่ม ๙ หน้า ๓๙๕ - ๓๙๖)

เมืองแตรแฟม (Terre Ferme) ในจดหมายฉบับนี้ สันนิษฐานว่า เป็นชื่อที่ฝรั่งเศส ใช้เรียกชื่อ "บ้านท่าแครง" ในปัจจุบันนี้ เพราะก่อนนั้นบ้านท่าแครง เคยเป็นท่าเลที่มีลาคองสายใหญ่และลึก สามารถให้เรือกำปั่นเข้าเทียบท่าได้ แม้กระทั่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งท้าวเทพกระษัตรี มีอำนาจอยู่ในเมืองกลาง ก็เคยมีจดหมายเหตุเมืองกลางกล่าวถึงกัปตันเรือสินค้าของชาวอังกฤษ เขามารับแร่ดีบุกที่บ้านท่าแครงแห่งนี้ด้วย (ศวก. ๕๑)

อีกประการหนึ่ง คำว่า "เมืองภูเก็ต" ในจดหมายฉบับนี้ ที่ถูกต้องน่าจะเป็น "เมืองกลาง" ทั้งหมดเพราะเป็นการแปลจากภาษาต่างประเทศซึ่งรู้จักเมืองกลางในขณะนั้นในชื่อ จังซีลอน (Junkceylon) ส่วนทางราชการใช้ว่า "เมืองกลาง" และ "กลางบางคลี" ส่วนเมืองภูเก็ตยังไม่ปรากฏชื่อในเอกสารใด ๆ

ส่วนเมืองโตยอง (Toyon) นั้น สันนิษฐานว่าคือ โ บ้านตลาดนั้งยองโ ตำบลลลอง ในปัจจุบันนี้ ซึ่งสมัยก่อนเคยมีคลองบางใหญ่ ที่เป็นสายน้ำขนาดใหญ่เกิดจากแนวภูเขาเกิดทางทิศตะวันตกของตำบลลลอง ไหลลงสู่ทะเลทางทิศตะวันออกของเกาะภูเก็ต มีความกว้างและความลึกให้เรือกำปั่นแล่นเข้าสู่ชุมชนเมืองโตยอง หรือตลาดนั้งยองโได้อย่างดี

สมัยกรุงธนบุรี

เกาะภูเก็ตนี้ เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานหลักแหล่งของชุมชนขึ้นใหม่ ๆ ก็เป็นไปในแบบที่แยกกลุ่มแยกเผ่าพันธุ์กันอยู่เป็นหมู่ ๆ หรือหย่อม ๆ ในทำเลที่ค่อนข้างจะห่างกัน ตามธรรมชาติของมนุษย์ที่จะเป็นไปเช่นนั้น เกาะภูเก็ตมีธรรมชาติของภูมิศาสตร์เอื้ออำนวยต่อการตั้งหลักแหล่งดังกล่าวนี้ เนื่องจากเป็นเกาะ มีทะเลล้อมรอบ มีท่าเทียบเรืออยู่ทั่วไป มีภูเขากำบังลม มีที่ราบสำหรับทำนา และมีแหล่งแร่ดีบุกกระจายกันอยู่ ตลอดจนมีทรัพยากรทางบก พร้อมกับมีทรัพยากรทางน้ำอย่างอุดมสมบูรณ์

ประชุมพงศาวดารฯ ได้กล่าวถึงจดหมายเหตุของสมาชิกคณะพ่อค้าชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ซึ่งได้รับคำสั่งให้เดินทางมาสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของเกาะกลางในครั้งที่เข้ามาตั้งสำนักงานค้าขายในกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และได้เขียนจดหมายรายงานแก่หัวหน้าของตนเมื่อวันที่ ๒๖ เดือน พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) มีความตอนหนึ่งว่า

"--เมืองภูเก็ต(อันที่จริงคือเมืองกลาง Joncellang หรือ Jonsalam-ผู้เรียบเรียง) ซึ่งข้าพเจ้าอยู่ในบัดนี้นั้น เป็นเกาะเล็ก วัตถุประสงค์โดยรอบยาวประมาณ ๓๕ ไมล์ ตั้งอยู่ริมชายทะเลฝั่งตะวันตกแหลมมาลากา ห่างจากฝั่งประมาณระยะทางปืนสั้น และอยู่ในระหว่าง ๖ และ ๘ องศาของแลติจูดเหนือ ในเกาะนี้มีคนน้อยที่สุด ทั้งหมดคงจะมีพลเมือง ราว ๖,๐๐๐ คน รวมทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ตามเกาะภูเก็ต (เกาะกลาง-ผู้เรียบเรียง) นี้เต็มไปด้วยป่าไม้ที่ซึ่งมีแต่เสื่อ ข้าง แรด และสัตว์ร้ายอย่างอื่นอาศัยอยู่เท่านั้น และแระนั้น บางทีพวกเราที่ต้องรับประทานเป็นอาหารต่างเนื้อโคก็มี เกาะภูเก็ตนี้ไม่เหมือนเมือง มีแต่ราษฎรพลเมืองอยู่เป็นหมู่ ๆ แต่ถึงอย่างนั้นพลเมืองอยู่เป็นหมู่ ๆ และหมู่บ้านนั้นก็อยู่ชายป่าห่าง ๆ กันแต่ถึงอย่างนั้นก็เรียกหมู่บ้านที่ใหญ่ที่สุดว่าเมือง

"ในระหว่างเวลาที่มองซิเออร์ เรอเนอ แซร์บอนโน มารักษาราชการอยู่ในเมืองนี้ ก็ได้สร้างป้อมเล็ก ๆ ทำด้วยไม้กระดานป้อมหนึ่งซึ่งมีหอคอย ๔ หอ ซึ่งดูก็งดงามอยู่บ้าง พลเมืองในเกาะนี้เป็นคนป่าคนดงหรือถ้าจะใช้คำให้รู้สึกหน่อยก็เป็นคนที่ไม่รู้จักกิริยาสุภาพ--" (ประชุมพงศาวดารฯ ภาคที่ ๔๔ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พ.ศ.๒๕๑๓ เล่ม ๑๑ หน้า ๕๕-๖๑)

และในจดหมายฉบับเดียวกันนี้ ยังได้เขียนบรรยายไว้อีกตอนหนึ่งเกี่ยวกับเมืองเล็ก ๆ ที่ขึ้นอยู่กับเมืองกลาง ว่า

"---เมื่อจะอธิบายถึงเรื่องแปลก ๆ ในเกาะภูเก็ตนี้ให้หมดสิ้น ก็จำเป็นต้องกล่าวอากาศในเมืองนี้เป็นอากาศที่ไม่ดีอย่างยิ่ง และถ้าเป็นคนต่างประเทศแล้วยิ่งทนอากาศอย่างนี้ไม่มีใครจะได้เลย ที่ฝั่งซึ่งอยู่ใกล้กับเกาะนี้ก็มิมีประเภทเดียวกัน ผู้คนพลเมืองกลับมีน้อยกว่าที่เกาะภูเก็ตแต่ถึงดังนั้นก็ยังตั้งเมืองเล็ก ๆ ๔ เมือง ซึ่งขึ้นกับเกาะภูเก็ตทั้ง ๔ เมือง เมืองหนึ่งนั้นผู้รักษาเมืองเป็นชาวฝรั่งเศส ชื่อ ริวาล ---"

ทางฝั่งใกล้เกาะภูเก็ต คงหมายถึงบริเวณพื้นที่แผ่นดินผืนใหญ่นับจากจังหวัดพังงาปัจจุบันนี้ตลอดไปทางฝั่งทะเลตะวันตก เมือง เล็ก ๆ ที่อยู่ทางปากดังกล่าวนี้ น่าจะได้แก่เมืองตะกั่วทุ่ง, เมืองตะกั่วป่า, เมืองคุระบุรี และเมืองปากพระ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีชายทะเล มีอ่าวให้เรือสินค้าจอดเทียบท่าได้ ทั้งเป็นแหล่งบริเวณที่เคยเป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยก่อนมาแล้ว ส่วนพังงาสมัยนั้นยังไม่เป็นเมือง.

นอกจากนี้แล้ว ในเกาะกลางเองก็มีชุมชนขนาดต่าง ๆ ที่รวมกลุ่มกันอยู่เป็นหมู่บ้านเล็กบ้างใหญ่บ้างต่าง ๆ กัน หมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่เรียกกันว่า "บ้านเมือง" เช่น เมืองลิพอน, เมืองบ้านดอน, เมืองบ้านตะเคียน, เมืองโดยอง(ฉลอง-ตลาดนั่งยอง), เมืองแตรแฟรม (ท่าแครง) เป็นต้น

บ้านเมืองเหล่านี้เจริญเติบโตขึ้นมาในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกันโดยกลุ่มชนที่แตกต่างเผ่าพันธุ์กันบ้าง ที่ผสมผสานกลมกลืนเข้าเป็นกลุ่มชนเดียวกันทางการสมรส และการประสานประโยชน์ระหว่างกันก็มีบ้าง แต่ทุกเมืองก็จะขึ้นต่อเมืองกลาง ซึ่งมีเจ้าเมืองที่ได้รับแต่งตั้งมาจากรัฐบาลกรุงศรีอยุธยา เป็นศูนย์รวมการค้าขายแร่ดีบุก แลกเปลี่ยนกับสินค้าต่าง ๆ จากพ่อค้าชาวฝรั่งเศส และชาวยุโรปอื่น ๆ ตามยุคสมัย

มองซิเออร์ เรอเนอ แซร์บอนโน ผู้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชให้มารักษาราชการในตำแหน่งเจ้าเมืองกลางระหว่าง พ.ศ.๒๒๒๔ - ๒๒๒๘ นั้น สันนิษฐานว่าน่าจะออกมาตั้งเมืองอยู่ที่ทำเลซึ่งตั้งอยู่ระหว่างบ้านดอนกับบ้านเคียน เรียกว่า "บ้านดอน"

เนื่องจากบริเวณแห่งนี้มีพื้นที่ราบกว้างขวางมากและอยู่ประชิดกับลำน้ำใหญ่ที่เรียกว่า คลองบางใหญ่ หรือคลองอุตะตะเภา อู่อุริมทะเลฝั่งตะวันตกของเกาะกลาง แซร์บอนโน ได้สร้างป้อมเล็ก ๆ ขึ้นไว้ ประกอบด้วยหอคอย ๔ หอ ตามที่จดหมายพ่อค้าฝรั่งเศสได้บรรยายไว้ ป้อมเล็ก ๆ ที่สร้างด้วยไม้กระดานดังกล่าวนี้ สันนิษฐานว่าคงจะมีอายุยืนยาวมาจนถึงปี พ.ศ.๒๓๒๘ ให้ท้าวเทพกระษัตรี-ท้าวศรีสุนทร และขุนนางเมืองกลางได้ใช้ต่อสู้พม่าจนได้ชัยชนะ แม้ว่าอายุของป้อมจะยาวนานมาประมาณ ๑๐๐ ปี ในสมัยศึกกลาง แต่ก็พอจะรับฟังได้ว่า ป้อมที่สร้างด้วยไม้เนื้อแข็ง และมีกระสุนปืนอยู่ไม่ทอดทิ้งนั้น ย่อมจะยังสามารถใช้งานได้ดีอยู่พอสมควร

เรื่องป้อมหรือ "ค่ายสุพม่าของท้าวเทพกระษัตรี" แห่งนี้ ชนรุ่นหลังเข้าใจกันว่าท้าวเทพกระษัตรีและทหารชาวกลางได้สร้างขึ้นในสมัยที่เกิดศึกพม่าพ.ศ.๒๓๒๘ จนกระทั่งเมื่อปี.ศ.๒๔๕๒ สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังดำรงพระราชอิสริยยศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จประพาสเมืองกลาง ได้ทรงสอบถามชาวกลาง แล้วทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

"---ที่กลางเดี๋ยวนี้มีบ้านช่องอยู่เป็นหมู่ใหญ่ ในอำเภอนี้มีคน ๘,๐๐๐ คน สังเกตว่าที่ดูจะเป็นทุ่งนาอยู่มาก แต่ไม่มีสิ่งใดที่จะสังเกตได้ว่าจะเป็นเมือง เพราะเมืองนี้ไม่มีกำแพงเตี้ยอะไร บ้านท้าวเทพกระษัตรีก็ยังมี บัดนี้อยู่ข้างวัดพระนางสร้าง แต่บัดนี้ผู้กล่าวหาว่าไม่ใช่ท้าวเทพกระษัตรีเป็นผู้สร้าง จะเป็นใครสร้างก็ได้ความชัดเจนลูกหลานท้าวเทพกระษัตรีก็ยังมีอยู่หลายคน ได้ถ้ายรูปหมู่มาไว้แล้ว ในพวกผู้ชาย ๆ มีเป็นกำนันอยู่กึ่งกลางคนหนึ่ง อีกคนหนึ่งไปเป็นสัสดีอยู่ที่เมืองกระบี่ส่วนค่ายที่ท้าวเทพกระษัตรีสร้างขึ้นรับพม่านั้นบัดนี้อยู่กลางทุ่งนาห่างจากวัดพระนางสร้างนัก ได้ความว่าเดิมมีเสาค่ายระเนียดยังเหลืออยู่บ้าง แต่ผู้ที่ทำนาทางนี้ได้ขุดถอนขึ้นเสียหมดแล้ว ในเวลานี้จึงไม่แลเห็นอะไรปรากฏอยู่เลย---" (อัญเชิญจากพระราชนิพนธ์ โ ๑ จดหมายเหตุเสด็จหัวเมืองปักษ์ใต้.ศ.๑๒๔๖ ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร)

เรื่องนี้คงจะเกิดเพราะชาวกลางมีความเข้าใจคลาดเคลื่อน จึงได้กราบบังคมทูลว่าท้าวเทพกระษัตรีได้สร้างค่ายต่อสุพม่า เพราะเมื่อตรวจสอบข้อเท็จจริงจากเอกสารประวัติศาสตร์เมืองกลางแล้ว เห็นว่าในการศึกครั้งนั้นท้าวเทพกระษัตรีและทหารชาวกลางไม่อาจสร้างค่ายขึ้นใหม่ได้ทันทั้งที่ เนื่องจากทัพพม่ายกมากระชั้นชิดกับเวลาที่ท้าวเทพกระษัตรีถูกพระยารวมไตรโลกเภาเอาตัวไปไว้ยังค่ายปากพระ เป็นเหตุให้ชาวกลางส่วนใหญ่ขาดผู้นำ จึงพากันอพยพหนีภัยสงครามเข้าป่าเข้าดงไป ดังปรากฏเอกสารจดหมายเหตุของท้าวเทพกระษัตรีไปถึงพระยาราชกปิตัน ณ เมืองปีนัง ข้อความตอนหนึ่งว่าดังนี้

โ ---แลหนึ่งเมื่อพม่ายกมานั้น พระยารวมไตรโลกเภาเอาตัวตัวไปไว้ ณ ปากพระ ครั้นพม่ายกมาตีปากพระได้ กลับแล่นหนีมา ณ บ้านและคนซึ่งให้รักษาบ้านเรือนอยู่นั้นแล่นห่มบ้านเรือนเสีย เข้าของทั้งปวงเป็นอันถอยมีคนเก็บรับเอาไปสิ้น---โ (จดหมายเหตุเมืองกลางและหัวเมืองปักษ์ใต้, เอกสาร ศว.๑๗)

จดหมายฉบับนี้ลงวันที่ ๒๙ เดือนมีนาคม พ.ศ.๒๓๒๙ ตรงกับวันพฤหัสบดีขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือนห้าปีมะเมียอัฐศก จุลศักราช ๑๑๔๘ หลังจากรบชนะพม่าแล้ว ๑ ปีเศษ ๆ

การศึกพม่าในครั้งนั้นต่อสู้กันติดพันกันประมาณเดือนเศษ ตามเอกสารจดหมายเหตุของเจ้าพระยาสุรินทราชา ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก

มีไปถึงพระยาราชกบัติน เมื่อวันที่พุธ เดือน ๕ ขึ้น สิบสี่ค่ำ ปีมะเมียธิศศก จุลศักราช ๑๑๔๘ ตรงกับวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๙ ตอนหนึ่ง ความว่า

"---ด้วยพม่ายกกองทัพมาตีเมืองกลางครั้งนี้ เสด็จพระบรมโฑธิสมภารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปกเกล้าปกกระหม่อม แลท้าวเทพพรหมวรราชเมืองกลางได้รบพุ่งต้านต่อดวยพม่าตั้งรกรากน้อยอยู่ถึงประมาณเดือนหนึ่ง ฝ่ายพม่าล้มตายเจ็บป่วยลงประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ คน พม่ายกเลิกแตกไปแต่ ณ วันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็งสิขศกนั้น---" (จดหมายเหตุเมืองกลางและหัวเมืองปักษ์ใต้, เอกสาร ศวภ. ๑๖)

เมื่อวันบ่ายนหลังจากวันจันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง กลับไป ๑ เดือน ก็จะเป็นวันเดือน ๓ ขึ้นหรือแรมโดยประมาณ พระบริหารเทพธานี สันนิษฐานไว้ใน ประวัติชาติไทย เล่ม ๒ หน้า ๓๘๓ ว่า พม่ายกขึ้นล้อมเมืองกลาง ประมาณวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๓๒๘ ตรงกับวันศุกร์ แรม ๒ ค่ำ เดือนยี่ ในปีมะเส็งจุลศักราช ๑๑๔๗ เป็นวันที่พม่ายกเข้าโจมตีเมืองกลางโดยประมาณ ท้าวเทพกระษัตรี มีจดหมายถึง พระยาราชกบัติน ครั้นล่าสุดก่อนจะถูกเกาะเอาตัวไปไว้ ณ ปากพระ เมื่อวันที่อังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช ๑๑๔๗ (วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๓๒๘) ความตอนหนึ่งว่า

"---แต่ซึ่งว่าแต่งกำปั่นแล้วจะลากลับไป แลมีราวข่าวว่า พม่าจะมาตีเมืองกลาง ท่านพญากลางเจ็บหนักอยู่ ถ้าพม่ายกมาจริง ข้าเจ้าจะได้พึ่งพาลาโตกเป็นหลักที่ยึดต่อไป---" (จดหมายเหตุเมืองกลางและหัวเมืองปักษ์ใต้, ศวภ. ๑๕)

ท้าวเทพกระษัตรี หวังที่จะขออภัยให้พระยาราชกบัติน อยู่เมืองกลางช่วยรบพม่าด้วย แต่พระยาราชกบัติน ไม่ยอมมายุติยังอยู่รับออกกองเรือสินค้าไปยังเมืองเบงกอลในเวลาไม่นานนัก.

เทียบเคียงวันเดือนปีในจดหมายฉบับนี้ (เดือนธันวาคม) กับระยะเวลาที่พม่ายกเข้ามาตีเมืองกลาง เมื่อประมาณเดือน ๒ (หรือมกราคม) ปีเดียวกันแล้ว จะเห็นวาระระยะเวลาห่างกันเพียง ๑ เดือนเท่านั้น และในระหว่าง ๑ เดือนนี้เองที่พระยารธรรมไตรโลกได้เกาะเอาตัวท้าวเทพกระษัตรีไปไว้ ณ ค่ายปากพระอีกด้วย ครั้นพม่าเข้าตีปากพระได้สำเร็จ พระยารธรรมไตรโลกกับพระยาพิพิธโภคชัยพานหนึ่พม่าไปทางเมืองพังงา และคงจะกลับไปปรายงานตัวกับแม่ทัพใหญ่ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ซึ่งเสด็จนำทัพมาทางฝั่งตะวันออกไปสู่นครศรีธรรมราชและสงขลา ส่วนท้าวเทพกระษัตรีถอยกลับมาหวังจะตั้งหลักสู่พม่าที่เมืองกลาง ปรากฏว่าบ้านช่องถูกทอดทิ้ง เพราะคนเผ่ากลัวศึกพม่าพากันหนีเข้าไปเข้าดงไปหมดสิ้น ทรัพย์สินข้าวของก็ถูกผู้คนเก็บเอาไปไม่มีเหลือ ต้องดิ้นรนบ่าวร้องเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เข้ามาช่วยรวมใจรวมตัวกันเพื่อสู้พม่ากันใหม่ ดังนั้นจึงจะไม่มีการที่จะสร้างค่ายขึ้นตั้งรับพม่าได้ทัน จึงน่าจะเข้าไปขอแม่ทัพที่เข้รบอนโนสร้างไว้ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั่นเอง เป็นค่ายต่อต้านพม่าอย่างจุกจิกประจอบด้วยสติปัญญาในเชิงยุทธการของท้าวเทพกระษัตรี-ท้าวศรีสุนทร จึงสามารถเอาชนะเหนื่อพม่าได้อย่างที่แม่ทัพ ฟรานซิส โลท์ หรือ พระยาราชกบัตินเองก็คาดไม่ถึงดังจดหมายของท้าวเทพกระษัตรี ฉบับลงวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๓๒๙ ที่อ้างถึงข้างต้นแล้ว ได้กล่าวความตอนหนึ่งว่า

"---ด้วยมีหนังสือฝากให้แก่นายเรือตะนาวสีมาถึงเป็นใจความว่า เมื่อท่านอยู่ ณ เมืองมังกลา รู้ข่าวไปว่า พม่ายกมาตีเมืองกลาง จะได้เมืองกลางประการใด แลดูข่าวลูกเต่าทั้งปวงจะได้ไปด้วยประการใด มิได้แจ้งต่อท่านมาถึงเมืองไซ่ รู้ไปว่าเมืองกลางไม่เสียแก่พม่า แลดูข่าวลูกเต่าทั้งปวงอยู่ที่กินดี คอยวางใจลงในหนังสือมีเนื้อความเป็นหลายประการนั้น ขอบใจเป็นหนักหนา---"

ดังนั้น แสดงถึงความคิดของพระยาราชกบัตินว่า ศึกกลางครั้งนั้นเมืองกลางคงไม่อาจเอาชนะพม่าได้ เพราะพระยาราชกบัตินอยู่เมืองกลางมานาน รู้เรื่องราวและชีวิตความเป็นอยู่ของท้องถิ่นดี และเมื่อตอนจากไปนั้น ก็รู้ถึงวิกฤตการณ์เกี่ยวกับทางรัฐบาลที่กรุงเทมหานครเป็นอย่างดีอีกด้วย การที่ท้าวเทพกระษัตรีสามารถเอาชนะเหนื่อกองทัพพม่าได้จึงเป็นเรื่องน่าประหลาด

กล่าวมาทั้งหมดนี้เพียงเพื่อวิเคราะห์ในข้อสันนิษฐานว่า "ค่ายท้าวเทพกระษัตรี" ที่ชาวกลางกราบบังคมทูลสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น น่าจะเป็นความเข้าใจผิดพลาดไป อันที่จริงแล้ว เป็นป้อมเกาท์เหล็กชากมาจากฝีมือการสร้างของ เรอเนอ แซร์บอนโน เจ้าเมืองกลางชาวฝรั่งเศส ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๒๔- ๒๒๒๘ มากกว่า.

สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว เจ้าเมืองกลางเป็นคนจีน ซึ่ง เจริญ กล่าวไว้ว่า "ไม่สู้จะมีความเป็นธรรมในการปกครองมากเท่าไรนัก เจ้าเมืองกลางเชื้อสายจีนที่ชาวบ้านเรียกชื่อว่า"พระยากลางคางเซ่ง" และลูกหลานผู้สืบสกุลอาจไม่ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านลิพอนซึ่งเป็นสมบัติของพระยากลางที่ชื่อ "จอมสุริน" ผู้ถูกประหารชีวิตไปแล้ว แต่อาจสร้างเมืองขึ้นใหม่ตามธรรมเนียม "กินเมือง" สมัยโบราณซึ่งเจ้าเมืองมักจะเลือกชัยภูมิที่ตั้งเมืองได้ตามความพอใจของตนเอง

ครั้นล่วงถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ปีพ.ศ. ๒๓๘๕ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองขึ้นแก่นครศรีธรรมราช โดยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงโปรดให้พระยาไชยดิเบศร์ออกมาเป็นผู้สำเร็จราชการยังเมืองนครศรีธรรมราช รับพระราชทานสุพรรณบัฏบรรดาศักดิ์ในราชทินนามว่า"เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช ชาติเดโชไชยมไหสุริยาธิปัตติ อภัยพิริยปราการมพาทู เจ้าพระยานครศรีธรรมราช" ซึ่งตำแหน่งนี้มีลำดับยศสำคัญรองลงมาจากสมุหนายกและสมุหพระกลาโหม เป็นใหญ่กว่าเสนาบดีชั้นจตุสดมภ์เมือง วัง คลัง นา (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พ.ศ. ๒๕๐๖ เล่ม ๑ หน้า ๔๓๔)

แม้ว่าเมืองกลางจะเป็นเมืองจัดวางขึ้นตรงฝ่ายสมุหพระกลาโหมในทางระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน แต่ในทางปฏิบัตินั้น นครศรีธรรมราช ยังมีความสัมพันธ์กับเมืองกลางในด้านตัวบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองอยู่ โดยเจ้านครศรีธรรมราชมีโอกาสที่จะปฏิบัติกรในด้านให้คำปรึกษาต่อกรุงศรีอยุธยา ดังเช่นขอความในประชุมพงศาวดารกล่าวไว้

"--- อนึ่ง กรมการใดที่หาตัวมิได้ ก็ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชปรึกษาดำเนินการจัดเอาผู้มีชื่อซึ่งมีสติกำลังมั่งคั่งสัตย์ซื่อมั่นคงนั้น จัดตั้งขึ้นไว้ให้ครบตามตำแหน่งที่มีราชการจะได้กะเกณฑ์เอาราชการสะดวกจัดได้ผู้ใดเป็นที่ใดก็ให้บอกเข้าไปยังลูกขุน ณ ศาลา เอกกราบทูลพระกรุณาให้มีตราเจ้าพนักงานตั้งออกมาตามธรรมเนียม---"(ประชุมพงศาวดาร ๖ อ่างแลวหน้า ๔๗๒)

และในทางปฏิบัตินั้น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางนครศรีธรรมราชครั้งใด ก็มักจะมีการเปลี่ยนแปลงผู้เป็นเจ้าของเมืองกลางไปด้วยทุกครั้ง ดังจะเห็นได้ชัดเจนขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งค่อนข้างจะมีหลักฐานทางเอกสารยืนยันได้มากกว่าสมัยอยุธยา

พระยาไชยาธิเบศร์ เจ้าพระยานครศรีธรรมราชในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้น มีพระปลัดเมือง ชื่อเดิมชื่อหนู ซึ่งเคยเป็นขุนนางในกรุงศรีอยุธยาที่ หลวงสิทธิยาเวร พื้นเพเป็นชาวเมืองนครศรีธรรมราชมาก่อน เมื่อได้รับตำแหน่งเป็นปลัดเมืองนครศรีธรรมราช ก็มีบริวารและเครือญาติชาวนครศรีธรรมราช ที่ได้รับการสนับสนุนให้ได้รับราชการในตำแหน่งหน้าที่ระดับสูงหลายคน ทั้งนี้ก็เป็นไปเพื่อความสะดวกและเหมาะสมแก่การไว้วางใจในราชการแผ่นดินในยุคก่อนสมัยก่อน (แม้ยุคนี้สมัยนี้ก็ยังคงใช้กันอยู่ไม่น้อย) พงศาวดารเมืองกลาง กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

"---ท้าวเทพกระษัตรีนั้น เมื่อหนุ่มสาวเป็นเมียหม่อมศรีภักดี หม่อมศรีภักดีเล่าก็เป็นชาวตะกั่วทุ่งลูกคุณชื่อบุญเกิด คุณชื่อบุญเกิดเดิมอยู่ตะกั่วทุ่งได้กับจอมนายกอง จอมนายกองเป็นชาวนคร อยู่บ้านลายสวาย ออกมาเป็นผู้นำเจ้าราชการ ได้กับคุณชื่อบุญเกิดนั้น มีลูกชายหนึ่งหญิงหนึ่ง ชายชื่อหม่อมศรีภักดี มีเมีย ณ เมืองกลาง ---"(พงศาวดารเมืองกลาง,ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒ อ่างแลว หน้า ๔๙๘)

ท้าวเทพกระษัตรี เป็นบุตรสาว"จอมรัง" เจ้าเมืองกลางสมัยนั้น ซึ่งก็คือผู้มีความเกี่ยวข้องในเครือญาติของพระปลัดเมืองนครศรีธรรมราชนั่นเอง พงศาวดารเมืองกลางกล่าวอ้างว่า เจ้าเมืองกลางจอมรัง มีพี่ชายร่วมบิดาต่างมารดาอยู่คนหนึ่งชื่อ "จอมเฒ่า" เป็นเจ้าเมืองอยู่เมืองกลางบ้านดอน สองพี่น้องมีความรักใคร่กลมเกลียวกันมาก จอมเฒ่ายังมีชื่อที่ชาวกลางเรียกขานกันอยู่อีกชื่อหนึ่งคือ "จอมทองคำ" คงจะเป็นชื่อตัวที่แท้จริง เพราะจอมทองคำมีบุตรชายคนหนึ่งชื่อ "ทองพูน" ได้เป็นพระยาหลวงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ภายหลังจากเมืองกลางชนะศึกพม่า ปี พ.ศ.๒๓๒๘ แล้ว

โดยที่ประเพณีไทยโบราณนั้น เมื่อผู้ชายเข้าพิธีสมรส ก็จะต้องไปอยู่บ้านผู้หญิง หม่อมศรีภักดีบุตรจอมนายกองเมืองตะกั่วทุ่ง เมื่อเข้าพิธีสมรสกับท้าวเทพกระษัตรี (สมัยยังเป็นคุณจัน) บุตรจอมรังบ้านตะเคียนเมืองกลาง จึงต้องมาอยู่เมืองกลางบ้านของฝ่ายภรรยา ซึ่งก็เป็นการเหมาะสม เนื่องจากจะได้ช่วยราชการงานเมืองของจอมรัง ในขณะที่สูงอายุ แต่มีเพียงบุตรคนโต คือคุณจันเท่านั้นที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการปกครองบ้านเมือง เพราะบุตรชาย คือคุณอาดและคุณเรื่องยังอยู่ในวัยเด็กมากไม่อาจให้ช่วยราชการได้ แต่หม่อมศรีภักดีบุญน้อย พอมีบุตรกับท้าวเทพกระษัตรี (คุณจัน) ได้ ๒ คน คือ คุณปรางซึ่งเป็นบุตร และพระยาเพชรศรีศรีไชยสงคราม (คุณเทียน) ซึ่งเป็นบุตรชาย หม่อมศรีภักดีถึงแก่กรรมลง ท้าวเทพกระษัตรีจึงตั้งกุมภพุมพาย

ขณะนั้นกรุงศรีอยุธยากำลังระส่ำระสายด้วยการผลัดแผ่นดินจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศมาเป็นพระเจ้าอุทุมพร แล้วเปลี่ยนเป็นสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ และกลับเปลี่ยนเป็นพระเจ้าอุทุมพรอีกครั้งหนึ่ง เพื่อทำการสู้ศึกพม่าซึ่งยกทัพเข้ามาโจมตีกรุงศรีอยุธยายึดยึดติดต่อกันนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๐๑ อันเป็นปีสวรรคตของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเรื่อยมาจนถึง พ.ศ.๒๓๑๐ อันเป็นที่กรุงศรีอยุธยาล่มสลายลง ความเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาของพระมหากษัตริย์ผู้สืบทอดเชื้อพระราชบัลลังก์เช่นนั้น ก่อให้เกิดความแตกแยกขึ้นในระหว่างข้าราชการและขุนนางที่จำต้องกลับตัวหันเหไปตามกระแสการเมือง หันข้างไม่หันข้าง เป็นความปั่นป่วนระส่ำระสายไปสิ้น ไม่อาจตั้งสติยึดมั่นในหลักแหล่งที่ควรจะพึ่งพาได้ ต่างก็พากันหาทางที่จะเอาตัวรอดเป็นที่ตั้ง

ฝ่ายเมืองนครศรีธรรมราชนั้น เจ้าพระยานครพระยาไชยาธิเบศร์ก็ถูกเรียกตัวเข้าไปช่วยราชการการศึกที่กรุงศรีอยุธยา แล้วก็ถึงแก่อนิจกรรมมิได้กลับมาช่วยนครศรีธรรมราชอีก พระปลัดหนู จึงเห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะประกาศอิสรภาพให้แก่นครศรีธรรมราช ซึ่งเคยเป็นเมืองอิสระมาแต่โบราณกาล จึงตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๐๗ เป็นต้นมา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ไว้ในเรื่อง "ไทยรบพม่า" ตอนหนึ่งว่า

"กองทัพมังมหานรธา" ยกไปถึงเมืองทวายเมื่อเดือนอ้าย ปีวอก พ.ศ.๒๓๐๗ หุยตองจาทอสูห์เหลือกำลังก็พาครอบครัวลงเรือมาอาศัยอยู่ที่เมืองมะริด มังมหานรธาให้มาขอตัวหุยตองจาทอสูห์ไม่ยอมส่งให้ มังมหานรธาจึงให้กองทัพเรือ ๖๐ ลำ ยกมาตีเมืองมะริดก็ได้เมืองโดยง่าย หุยตองจาทอสูห์หนีทัพพม่าหนีมาถึงเมืองกระบุรี มังมหานรธาจึงให้กองทัพหน้าติดตามลงมา ส่วนมังมหานรธาขึ้นไปตีเมืองตะนาวศรีได้อีกเมืองหนึ่ง แล้วรื้อทัพหน้าอยู่ที่เมืองตะนาวศรีนั้น ฝ่ายกองทัพพม่าที่ติดตามหุยตองจาทอสูห์มาถึงเมืองไหนก็ให้จับผู้คนเอาไปเป็นเชลยแล้วกรีบบเอาทรัพย์สมบัติเบี่ยงกันและเผาบ้านเรือนเสียหายตลอดทางที่มา ด้วยครั้งนั้นเจ้าเมืองกรมการไม่มีกำลังจะต่อสู้พม่าจึงตีได้เมืองมลิวัน เมืองกระ เมืองระนอง ตลอดจนเมืองชุมพร เมืองไชยา แล้วย้อนกลับขึ้นมาตีเมืองปทิว เมืองกำเนิดนพคุณ และเมืองคลองวาฬ เมืองกุย เมืองปราง ตลอดจนมาถึงเมืองเพชรบุรี แต่เมืองเพชรบุรีนั้นกองทัพพระยาพิพัฒน์โกษากับพระยาดากสินยกลงมาจากกรุงศรีอยุธยา ไปถึงทันรักษาเมืองเพชรบุรีไว้ได้---"(ไทยรบพม่า,พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, คลังวิทยาพิมพ์, พ.ศ.๒๕๑๔ หน้า ๓๕๔-๓๕๕)

จากเรื่องราวในพระนิพนธ์ข้างต้นนี้ จะเห็นว่า กรุงศรีอยุธยาไม่มีกำลังมากพอที่จะเข้าดูแลหัวเมืองฝ่ายบักขัได้แล้ว พระปลัดเมืองนครศรีธรรมราช ก็เริ่มเกลี้ยกล่อมระดมกำลังฝ่ายบักขัไว้เพื่อประโยชน์ในการป้องกันตัวเองเมื่อถูกพม่ารุกรานและเพื่อประกาศตนเป็นอิสระเมื่ออยุธยาหมดอำนาจลง

พระยาพิลขัน เจ้าเมืองกระบุรี ซึ่งยังมีบรรดาศักดิ์เสมอเพียงพระกระในครั้งนั้น หนีศึกพม่ามายังเมืองนครศรีธรรมราช
เจ้านครคนใหม่จึงส่งให้มาช่วยราชการอยู่ที่เมืองกลางแทนหม่อมศรีภักดิ์ สามีท้าวเทพกระษัตรี (สมัยที่ตกพุ่มหม้าย) ที่ถึงแก่อนิจกรรมลง
พระกระได้รับสถาปนาบรรดาศักดิ์เป็นพระยาพิล และได้สมรสกับท้าวเทพกระษัตรีที่กำลังตกพุ่มหม้ายอยู่ในเวลาต่อมา

เมื่อสิ้นบุญจอมร้าง (เจ้าเมืองกลางบ้านเคียน) ก็เกิดปัญหาเรื่องมรดกเมืองกลางว่าใครควรจะได้สืบทายาทความเป็นเจ้าเมืองต่อไป พระยาพิลขัน
สามีท้าวเทพกระษัตรี (สมัยที่ยังเป็นคุณหญิงจัน) ซึ่งได้ช่วยราชการมานานพอสมควร และสูงด้วยวัยวุฒิ คุณวุฒิ บัญญาวุฒิ สมควรแก่ตำแหน่งเจ้าเมืองกลางในครั้งนั้น
แต่เนื่องจากมิใช่ผู้เป็นทายาทบรมกโดยตรงของจอมร้าง ซึ่งยังมีบุตรชายอยู่ ๒ คน และมีหลานชาย คือ คุณเทียน ผู้ได้เป็นพระยาเพชรศรีพิชัยสงครามในภายหลัง
อันคุณหญิงจัน เกิดกับหม่อมศรีภักดิ์ สายตระกูลเมืองนครอยู่อีกด้วย คุณหญิงจัน เป็นกุลสตรีที่มีความกล้าหาญ รักเกียรติศักดิ์ และเชื่อมั่นในตนเองสูง
จึงไม่ยินยอมให้มรดกเมืองกลางตกแก่พระยาพิลขันสามีใหม่ เพราะเกรงต่อข้อครหาที่ว่าหลงใหลสามียิ่งกว่านางของชายรวมสายโลหิตเดียวกัน คือ คุณอาด และคุณเรื่อง
เป็นเหตุให้พระยาพิลขันมีความน้อยใจ จึงแยกตัวออกจากเมืองกลางไปสู่นครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่ง ขณะนั้นทั้งสองยังไม่มิตริหรือบุตรชายรวมกันเลย
พงศาวดารเมืองพัทลุงกล่าวว่า "ครั้งนั้นพระราชอาณาจักรเป็นจลาจล ต่างคนก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าเอกราช ฝ่ายเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็ถึงอนิจกรรม
พระปลัดจึงตั้งตัวเป็นเจ้านครศรีธรรมราช ให้หลานชายมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองพัทลุง ตั้งเมืองที่ทำเสมีด นัยหนึ่งเรียกว่าตำบลปราน กับให้กรมการไปเป็นหลวงสงขลา
รักษาปากน้ำเมืองพัทลุงด้วย ผู้ว่าราชการเมืองพัทลุงว่าราชการอยู่ ๒ ปี ถึงแก่กรรม แล้วเจ้านครให้พระยาพิลขัน
ผู้ท้าวเทพสตรีเมืองกลางมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองพัทลุง (แต่เวลานั้นแตกร้างกันกับท้าวเทพสตรี และท้าวเทพสตรียังไม่มิตริด้วยพม่ายังไม่มาตีเมืองกลาง)
พระยาพิลขันตั้งเมืองที่ตำบลควนมะพร้าว (ภายหลังเรียกว่า "บ้านพระยาขัน" อยู่ในตำบลพระยาขันเดี๋ยวนี้) ว่าราชการอยู่ ๒ ปี ครั้น พ.ศ.๒๓๑๑ (จ.ศ.๑๑๓๐)
ปีชวด พระเจ้าตากเสด็จขึ้นปราบดาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินในกรุงธนบุรีแล้ว ถึงปีฉลู เอกศก พ.ศ.๒๓๑๒ (จ.ศ.๑๑๓๑) เสด็จมาตีเมืองนครศรีธรรมราชได้
พระยาพิลขันมีความกลัวหนีไปเมืองแขกกับด้วยเจ้านครฯ ครั้นพระเจ้าตากได้ตัวเจ้านครมาจากปัตตานีแล้ว ก็เสด็จกลับกรุงธนบุรี ส่วนเมืองนครฯ และเมืองพัทลุงนั้น
โปรดให้พระเจ้าหลานเธอเจ้านราสุริยวงศ์ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช โปรดให้นายจันมหาเด็กลูกว่าราชการเมืองพัทลุง ตั้งเมืองที่บ้านม่วง ตำบลพระยาขันเดี๋ยวนี้
นายจันมหาเด็กลูกว่าราชการอยู่ ๓ ปี ถอดออกจากราชการ(ครั้งนั้นเมืองพัทลุง สงขลา คงจะขึ้นเจ้านราสุริยวงศ์ผู้ครองเมืองนครฯแต่ไม่ปรากฏหลักฐานใด ๆ)---"
(พงศาวดารเมืองพัทลุง, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑๕ สำนักพิมพ์ภาวหน้า พ.ศ.๒๕๐๗ เล่ม ๙ หน้า ๓๔๑-๓๔๒)

ฝ่ายเมืองกลาง เมื่อพระยาพิลขันแยกตัวไปอยู่เมืองพัทลุงแล้ว คุณอาดบุตรจอมร้าง ผู้เป็นน้องชายคุณหญิงจันก็ได้รับการยกย่องขึ้นเป็นเจ้าเมือง ชาวบ้านเรียกกันว่า
พระกลางอาด ส่วนน้องชายที่ชื่อเรื่อง ก็ได้เป็นพระพลจางวางด้าน ผู้ช่วยเจ้าเมือง พระกลางอาดว่าราชการอยู่ไม่นาน ถูกผู้ร้ายยิงเสียชีวิต
พวกสลัดแขกไทรบุรีเข้ายึดเอาเมืองกลางไว้ระยะหนึ่งแต่ชาวกลางเชื้อสายไทยไม่ยอมให้แขกไทรบุรีปกครอง จึงคิดอ่านสองสามคนอยู่ที่บ้านสาคร และบ้านไม้ขาว
รอเวลาที่จะทำการยึดเอาเมืองคืน และสามารถทำการสำเร็จได้ในคืนเดียวโดยเป็นคืนหนึ่งวันเดือนสิบ ซึ่งเป็นวันสารทสำคัญของชาวกลาง
มีการชุมนุมแห่กระเจ้าน้ำพิชพันธุ์ผลไม้และอาหารแห้งไปบำเพ็ญบุญยังวัดตามประเพณีไทยภาคใต้
ชาวกลางได้ชวนอาวูวไว้ในภาพสัตว์และพาหนะที่ผูกโครงขึ้นด้วยไม้ไผ่ ไม้ระกำ และหวายอย่างแยะยล ครั้นได้เวลาที่นัดหมาย ต่างก็นำเอาอาวุธจากที่ซ่อนนั้น
รวมกำลังกันโจมตีเข้าปล้นที่พักของเจ้าเมืองคนใหม่ชาวไทรบุรีนั้น ฝ่ายพวกแขกเจ้าเมืองใหม่ไม่ทันเตรียมตัวจะต่อสู้
ก็ตกใจพากันหนีลงเรือลากลอยไปทิ้งทรัพย์สินและตึกที่เก็บสะสมไว้ หาได้ทันจะรวบรวมนำติดตัวไปไม่

สุนัย ราชภัณฑารักษ์ ได้เขียนถึงเรื่องราวตอนนั้นว่า "---ความตอนนี้นำไปปรากฏคำอธิบายอยู่ในเอกสารเรื่องพรรณนาเกาะกลางซึ่งกล่าวไว้คือว่า
"ภายหลังการเสียประเทศสยามแล้ว ชาวมลายูได้ปกครองเกาะ และแม่ทัพเรือไทรบุรีได้มีอำนาจปกครองอย่างเฉียบขาด
ปฏิบัติต่อคนไทยเยี่ยงทาสจนกระทั่งได้มีอุบัติเหตุอย่างหนึ่งเกิดขึ้นคลใจ (ชาว) เกาะให้เกิดความคิดปลดแอกออกเป็นอิสระและเขาก็ทำกรณนี้ได้สำเร็จในคืนเดียว
ในการชุมนุมฉลองพระศาสนาของคนไทย ชาวเกาะคนหนึ่งไม่มีอาวุธต่อสู้กับชาวมลายูคนหนึ่งที่มีกริช ชาวเกาะผู้นั้นเป็นผู้ชนะ และตีชาวมลายูผู้ถือกริชจนตาย
หัวหน้าคนไทยซึ่งแฉกพรรคพวกของเขาว่าเป็นที่อับอายขายหน้าที่ต้องอยู่ใต้การปกครองของผู้ที่อ่อนแอกว่าตนอย่างมากทีเดียว
เนื่องจากความจำเป็นที่ต้องสงวนเรื่องปลดแอกเป็นอิสระไว้เป็นเรื่องลับ จึงมีผู้ชายที่รับคัดเลือกแล้ว ๗๐ คน มาชุมนุมกันในตอนดึกเงียบสงัด
เขาเหล่านั้นได้ยกเข้าโจมตีเมืองที่ชาวมลายูอาศัยอยู่ ได้ฆ่าฟันผู้คนล้มตายและเอาไฟจุดเผาบ้านเรือน
ฝ่ายแม่ทัพเรือเมื่อเห็นชาวเกาะทั้งหมดกระทำการแข็งเมืองก็หนีไปลงเรือพร้อมกับพวกของเขา ครั้นรุ่งเช้าก็ไม่มีชาวมลายูเหลืออยู่เลยแม้แต่เพียงคนเดียว
ชาวมลายูได้ทิ้งปืนตึก เงิน และสินค้าไว้ให้แก่ชาวเกาะและไม่กล้ากลับมาอีก---" (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, ภูเก็ต, พ.ศ.๒๕๑๗ หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

หลังจากขับไล่พวกแขกมลายูพ้นจากเมืองกลางแล้ว พระยากระบี่ธนู หัวเรือหัวแรงในการทำงานครั้งนี้ ก็ได้รับแต่งตั้งจากเจ้านครศรีธรรมราช ให้เป็นเจ้าเมืองกลาง
ชาวบ้านเรียกกันว่า "พระยากลางชู หรือพระยากระบี่ธนู"

เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงระยะที่กรุงศรีอยุธยา กำลังมีศึกพม่าตีตีพันอย่างหนักและเสียกรุงใน พ.ศ.๒๓๑๐

ครั้งล่วงถึงปี พ.ศ.๒๓๑๒ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงตีเมืองนครได้ ทรงโปรดให้เจ้านราสุริยวงศ์ออกมาครองเมืองนครศรีธรรมราช ในปีนั้น
เหตุการณ์ทางเมืองกลางดำเนินไปอย่างไร พงศาวดารไม่ได้แจ้งไว้ชัดเจน แต่โดยทางปฏิบัติสันนิษฐานได้ว่าจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงตัวเจ้าเมืองเกิดขึ้นแน่นอน เช่น
เมืองพัทลุง เมืองสงขลา ที่ได้มีการถอดถอนเจ้าเมืองเก่าและแต่งตั้งเจ้าเมืองใหม่ในปีนั้นด้วย ระหว่างปี พ.ศ.๒๓๑๒ ถึง ๑๓๑๕ เป็นระยะเวลา ๗ ปีนั้น
ไม่อาจสืบค้นได้ว่า มีเจ้าเมืองกลางกี่คน และมีชื่ออย่างไรบ้าง แต่หลักฐานเกี่ยวกับการค้าแร่ดีบุก ปรากฏว่า ชาวอังกฤษที่มีชื่อว่า "กัปตัน ฟรานซิส โลท์"
พ่อค้าในสังกัดบริษัทอินเดียตะวันออก ได้นำเรือกำปั่นแวะเวียนมาทำการค้าขายที่เมืองกลางอยู่ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๓๑๕
จนได้แต่งงานกับหญิงสาวชาวกลางลูกครึ่งโปรตุเกสไทย ชื่อ "มาริตินา โรเซลล์" (นันทา วรเนติวงศ์, พระยาราชภักดี (ฟรานซิสโลท์) กรมศิลปากร, พ.ศ.๒๕๑๗ หน้า ๕)

กัปตันฟรานซิส โลท์ สร้างสถานที่พักอาศัยและสำนักงานบริษัทอยู่ที่บ้านท่าเรือตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๓๑๕ เป็นต้นมา (นันทา วรเนติวงศ์, พระยาราชภักดี น ๕ แล้ว)

----- (ต้นฉบับให้ตัดตั้งแต่หน้านี้) ----- ไปจนถึง

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๑๒ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๔ พระยาพิมลขันถูกเกาะกุมเอาตัวเข้าไปยังกรุงธนบุรี พร้อมด้วยเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ท้าวเทพกระษัตรี (ซึ่งขณะนั้นยังเป็นคุณหญิงจัน) ตกพุ่มหมายอยู่ ณ เมืองกลาง ในฐานะสามัญชน พร้อมด้วยน้องสาวชื่อมุก ลูกสาวคนโตชื่อปราง และบุตรชายคนโตชื่อเทียน ต้องพยายามกอบกู้ฐานะที่เคยรุ่งเรืองแล้วกลับถดถอยลง ด้วยการค้าแร่ดีบุกให้แก่ชาวต่างประเทศ โดยผ่านเจ้าเมืองกลาง

ลูถึง พ.ศ. ๒๓๑๔- ๒๓๑๕ กัปตัน ฟรานซิส โลท์ พ่อค้าชาวอังกฤษ ได้เข้าไปขอพระบรม ราชานุญาตจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เพื่อตั้งสำนักงานผูกขาดแร่ดีบุกเมืองกลาง ขึ้นที่บ้านท่าเรือ ซึ่งก็ได้รับพระบรมราชานุญาตตามความประสงค์ เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงมีพระราชดำริอยู่แล้วที่จะฟื้นฟูฐานะของเมืองไทยหลังภาวะสงคราม ซึ่งต้องเลี้ยงดูผู้คนทั้งชาวไทยในพระนครธนบุรีโดยตรง และชาวไทยหัวเมืองที่กวาดต้อนเข้าไว้ในพระนครจนแออัด อดอยากยากแค้น ชาวยากหมากแพ่ง เป็นที่น่าห่วงใยอย่างยิ่ง การค้าแร่ดีบุกจึงเป็นหนทางช่วยเหลืออันมีประโยชน์อย่างแท้จริงทางหนึ่ง นับว่า กัปตัน ฟรานซิส โลท์ เป็นคนฉลาดที่ใช้ออกาสให้เป็นประโยชน์แก่ตนได้เหมาะสม

ฝ่ายพระยาพิมลขันนั้น ขณะที่ได้รับราชการอยู่ที่กรุงธนบุรี ในฐานะขุนนางผู้จงรักภักดีต่อเจ้านาย คือ เจ้านครศรีธรรมราช เป็นที่ประจักษ์ชัดอยู่แล้ว เมื่อเจ้านครศรีธรรมราช ได้รับความดีความชอบเนื่องจากการไปราชการสงครามตามพระราชโองการของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระยาพิมลขันก็จะได้รับความดีความชอบไปด้วยกัน ฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโปรดพระเจ้านครศรีธรรมราช พระยาพิมลขันก็ได้รับความไว้วางพระหัตถ์ไปด้วยเช่นกัน (ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีของพระยาพิมลขัน จะพิสูจน์ได้ คือ การทำอัฐินิบาตกรรมและเสียชีวิตไปในคราวที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) ถูกถอด เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๗ ก่อนพม่าจะยกมาตีเมืองกลางเพียง ๑ ปี)

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงไว้วางพระหัตถ์ ในพระยาพิมลขันอยู่มาก จึงโปรดให้พระยาพิมลขันออกมากำกับดูแลการค้าระหว่างเมืองกลางกับ กัปตัน ฟรานซิส โลท์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๑๔ สืบมาจนกระทั่งได้ทรงแต่งตั้งพระยาพิมลขันให้เป็นเจ้าเมืองกลาง ในปี พ.ศ. ๒๓๑๙ เหตุนี้พระยาพิมลขันจึงได้กลับมาอยู่เมืองกลางรวมชีวิตกับท้าวเทพกระษัตรีอีกครึ่งหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๓๑๔ และมีบุตรคนแรกด้วยกันใน พ.ศ. ๒๓๑๕ เป็นบุตรหญิง ชื่อทอง ซึ่งต่อมาได้นำเข้าไปถวายตัวในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ ซึ่งทรงโปรดสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าจอมมารดาทอง เนื่องจากได้ประสูติพระราชธิดาหนึ่งพระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอุบล เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๔ (ราชสกุลวงศ์ กรมศิลปากร ๒๕๓๖ : ๑๒)

ระหว่างที่ท้าวเทพกระษัตรีและครอบครัว ทำการค้าดีบุกอยู่เมืองกลาง ในฐานะสามัญชนนั้น คุณเทียน (บุตรท้าวเทพกระษัตรี) ได้ค้นพบแหล่งแร่ดีบุกขนาดใหญ่ในบริเวณป่าดงดิบอันอุดมด้วยแร่ดีบุกและแร่ดีบุกอย่างที่ไม่ใช่แหล่งแร่ดีบุกใด ๆ ในเกาะกลางจะเทียบได้ (ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงประจักษ์อยู่แม้กระทั่งปัจจุบันนี้) บริเวณนี้อยู่ในท้องที่ที่มีชื่อว่า บ้านตะปา (คือสะปา คำนี้เพี้ยนมาจาก โ สลาปัมโ ภาษาทมิฬ ชาวอินเดียใต้ที่เคยรุกรานและยึดครองแผ่นดินแถบนี้ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖) พระยาพิมลขันเห็นว่า เป็นผลประโยชน์แก่แผ่นดินอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีตามประเพณีแบบที่เคยปฏิบัติมา เป็นผลให้ทรงโปรดตั้งคุณเทียนเป็น โ เจ้าเมืองภูเก็ต มีราชทินนามว่า โ เจ้าเมืองภูเก็ต (เพราะอายุไม่ครบ ๓๑ ปี จึงไม่มีสิทธิได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนหรือหลวง อันเป็นบรรดาศักดิ์ขุนนางในทำเนียบอย่างเจ้าเมืองทั่วไป ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องชื่อเมืองภูเก็ตไม่มีในสมัยกรุงศรีอยุธยา ฯ)

ส่วนท้าวเทพกระษัตรี ซึ่งยังอยู่ในยศคุณหญิงตามฐานะของสามีผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยานั้น เมื่อบุตรชายได้รับพระราชทานความดีความชอบเป็นกรณีพิเศษ ก็พลอยได้รับพระราชทานความดีความชอบเป็นกรณีพิเศษตามไปด้วย คือ ทรงโปรดให้เลื่อนขึ้นเป็น โ ทานผู้หญิงโ แต่ครั้งนั้น

เหตุการณ์นี้ไม่มีจารึกหลักฐานใด ๆ ที่จะอ้างอิงได้เป็นการเฉพาะ หากแต่อาศัยการสันนิษฐานวิเคราะห์ตามสิ่งแวดล้อมและประเพณีกำหนดกฎหมาย ซึ่งทำให้อาจได้ว่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๔- ๒๓๑๙ ก่อนพระยาพิมลขันจะได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองกลาง

กรณีบุตรทำความดีความชอบที่มีผลต่อบุพการีเช่นนี้ เคยมีประเพณีมาก่อน เช่น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้บันทึกไว้ว่า นายอานชุยบุตรขุนสีขจรจารินทร์ คล่องไฉนข้างเผือกประมาณสามศอกเศษ พระยาจักรีจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็ทรงโปรดให้รับข้างไว้ ทำการสมโภชทำขวัญครบสามวัน พระราชทานนามข้างนั้นว่า พระอินทโอยวารวรรณวิสุทธิราชกิริณี ส่วนนายอานชุยบุตรขุนสีขจรจารินทร์ ซึ่งคล่องข้างไฉนให้ชื่อเป็นขุนคเชนทร โยวารวิสุทธิกิริณี และขุนสีขจรจารินทร์ผู้เป็นบิดานายอานชุยนั้น ก็เลื่อนขึ้นเป็นหลวงเศวตคเชนทร (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน คลึงวิทยา ๒ ๕๑๕ หน้า ๓๙๑- ๓๙๒)

"สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเล่าว่า เคยได้ยินเล่ากันในหัวเมือง ว่าเดิมมีข้าราชการคนหนึ่ง ทำความชอบในการจับข้างเผือกถวาย พระเจ้าแผ่นดินจะพระราชทานบำเหน็จ ขุนนางคนนั้นทูลขอเป็นเจ้าเมือง พระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริเห็นจะไม่สามารถปกครองได้ แต่เมื่อออกพระโอรสรับทานพรแล้วก็ต้องเลยตามเลย โปรดให้ตั้งเมืองมโนรมย์ขึ้นให้ขุนนางคนนั้นเป็นเจ้าเมือง แต่จำกัดอาณาเขตเพียงสุดเสียงข้างร้อง" (ส.พลายน้อย ขุนนางสยาม หน้า ๑๗๐)

เรื่องราวอันมีมาแต่โบราณเช่นนี้ พอจะประเมินความเป็นไปในเมืองกลางสมัยกรุงธนบุรีได้เช่นเดียวกันว่า เมื่อคุณเทียนบุตรชายคุณหญิงจันพบแหล่งแร่ใหม่ที่บ้านสะปา เป็นแหล่งแร่ดีบุกมากมายอันจะเป็นประโยชน์แก่กรุงธนบุรี ซึ่งขณะนั้นกำลังสูญเสียทางเศรษฐกิจเพราะสงครามเป็นอย่างสำคัญ เช่นนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ก็ย่อมทรงมีพระทัยปิติและโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโอกาสให้คุณเทียนเลือกเอาบำเหน็จตามที่เห็นสมควร

ซึ่งคุณหญิงจันก็คงจะสนับสนุนให้บุตรชายของตัวเองขึ้นใหม่ที่บริเวณอันได้พบแร่ดีบุกแห่งนั้น เพื่อยกฐานะครอบครัวอันต้องตกต่ำมานานขึ้นใหม่

เมืองภูเก็ต จึงเกิดขึ้นในครั้งนั้น แต่เนื่องจากคุณเทียนยังอยู่ในวัยหนุ่ม อายุยังไม่ครบสามสิบเอ็ดปี

ตามพระราชกำหนดของแผ่นดินซึ่งได้ตราไว้ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า ผู้ที่จะเป็นขุนนางมียศเป็นพระ หลวง ขุนหมื่น ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการ ย่อมต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการคือ มีชาติภูมิ, วิทยุฒิ, คุณวุฒิ, และปัญญาวุฒิ (ส. พลายน้อย, ขุนนางสยาม, อ่างแล้ง หน้า ๑๗๗)

พระราชกำหนดนี้ฟังมาเลิกใช้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อคุณสมบัติไม่ครบถ้วน ๔ ประการตามพระราชกำหนด โดยเฉพาะอายุยังไม่ครบอายุจึงโปรดพระราชทานให้เป็นได้เพียง "เมืองภูเก็ต" ดังกล่าว

ผู้เป็นเจ้าของเมือง ซึ่งไม่มียศศักดิ์เป็น ขุน หลวง หรือพระเช่นนี้ สมบูรณ์ เก่นตะเคียน ได้รวบรวมไว้ในข้อเขียนเรื่อง "ชื่อกลางและภูเก็ต" ตอนหนึ่งว่า

"--ตำแหน่งนี้จากทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช เช่น เมืองพินิจภักดีศรีสงคราม ถือศักดินา ๖๐๐ เมืองรามธานี ๘๐๐ และเมืองภักดีสงคราม ๑๐๐๐ ดังนั้นเมืองภูเก็ตขณะนั้น อาจจะมีศักดินา ๖๐๐-๑๐๐๐"(รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง พ.ศ.๒๕๒๔ หน้า ๒๗)

คุณหญิงจันผู้เป็นมารดาของ "เมืองภูเก็ต" (เทียน) มีความชอบได้เลื่อนยศจากคุณหญิง ขึ้นเป็น "ท่านผู้หญิง"

ปรากฏตามเอกสารจดหมายเหตุเมืองกลางหลายฉบับที่เป็นจดหมายของท่านผู้หญิงจัน มีถึงพระยาขกปิตัน (พรานซิสโลท์) จะใช้สรรพนามแทนตัวท่านเองว่า "ท่านผู้หญิง" ทุกฉบับ

ครั้นล่วงถึงปี พ.ศ.๒๓๑๙ เจ้านราสุริยวงศ์ ผู้ครองนครศรีธรรมราช ถึงแก่พิราลัย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงพระราชดำริเห็นว่า เจ้านครที่ถูกนำตัวขึ้นไปไว้ ณ กรุงธนบุรีนั้น ได้ปฏิบัติประพฤติดีตลอดมาด้วยความจงรักภักดีแล้วได้ถวายบุตรคนหนึ่งเป็นบาทบริจาริกาแสดงถึงความมั่นคงในจิตใจพอจะไว้วางพระราชหฤทัยได้ จึงโปรดเกล้าฯ สถาปนาเจ้านคร ขึ้นเป็นเจ้าประเทศราชครองเมืองนครศรีธรรมราชแทนเจ้านราสุริยวงศ์ ในครั้งนั้น ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าพระยาอินทวงศา

อัครมหาเสนาบดี คุมกองทัพอาวจำนวนทหาร ๕๐๐ นาย จำทูลพระสุพรรณบัฏรัตนราชโองการและตราพระครุฑพ่าห์

ออกมาพระราชทานมอบเมืองให้พระเจ้านครศรีธรรมราชรับราชการผ่านแผ่นดินเมืองนครสืบไป

เสร็จแล้วโปรดให้เจ้าพระยาอินทวงศาอยู่ชำระว่ากล่าวเร่งรัดส่วยสาอากรในเมืองนครแคว้นแคว้นหัวเมืองขึ้นแก่เมืองนครนั้นด้วย

เจ้าพระยาอินทวงศา จึงมาตั้งวังอยู่ที่ปากพระฝั่งเมืองตะกั่วทุ่ง เพื่อดูแลเร่งรัดภาษีดีบุก อันเป็นภาษีสำคัญของเมืองกลางบางคี่, เมืองตะกั่วทุ่ง, เมืองตะกั่วป่า, เมืองคูระ เมืองคูรอด, เมืองเกาะรา (ตราสูง) เมืองพังงา และเมืองภูเก็ต รวม ๘ หัวเมือง เรียกว่า หัวเมืองฝั่งตะวันตก (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒ เคยอ้างแล้ว หน้า ๔๙๔)

พระยาพิมลขัน ซึ่งเคยให้ความภักดีต่อเจ้านครมาแต่เดิม ร่วมทุกข์ร่วมสุขมาด้วยกันได้กลับมาเป็นเจ้าเมืองกลางในครั้งนั้นด้วย

โดยได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ใหม่ตามตำแหน่งเจ้าเมืองกลางซึ่งถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี

(เพิ่งมาเปลี่ยนแปลงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์) ว่า "พระยาสุรินทราชา (พระยาพิมลขัน)" ปรากฏหลักฐานเอกสารอ้างอิงได้จากจดหมายเหตุเมืองกลางฉบับหนึ่งความว่า

"หนังสือท่านพระยาสุรินทราชาพระยาพิมลขัน ให้ไว้แก่ปิตันบังเกน ด้วยกปิตันบังเกน บรรทุกปืนชาติตระหมัดมาจำหน่าย ณ เมืองกลางสัร้อยเก้าสิบบอก

คิดหกบอกต่ออารา เป็นดีบุกแปดสิบเอ็ดอารา ห้าแผ่น สามบาทสลึง และได้รับเอาปืนชาติตระหมัดสัร้อยเก้าสิบบอกไว้แล้ว

และดีบุกนั้นฝ่ายกปิตันบังเกนจะไปเมืองมะละกาก่อน จึงจะกลับมารับเอาดีบุก ถ้ากปิตันบังเกนกลับมาแต่เมืองมะละกาแล้ว

จึงจะส่งดีบุกค่าป็นให้ตามหนังสือสัญญาซึ่งทำไว้ ปิตตราให้ไว้ ณ วันอังคาร เดือนเก้า ขึ้นสองค่ำ ศักราชพันร้อยสามสิบเก้า ประกานพศ (จดหมายเหตุเมืองกลาง ศวภ.๓). ประกานพศ ศักราช ๑๑๓๙ คือปี พ.ศ.๒๓๒๐

คำว่ากปิตันบังเกน เป็นชื่อนายเรือชาวอังกฤษ ซึ่งคนไทยมักเรียกเพี้ยนไปจากชื่อจริงของเขา แต่ก็ยังค้นหาไม่พบว่าชื่อจริงนั้นคืออย่างไร ส่วนเป็นตระหมัด

คือปืนที่ทำจากประเทศเยอรมัน, บางแห่งเรียกปืนชาติเจาะระมัด และเรียกชื่อนายเรือผู้นี้ว่า กปิตันมังกู (จดหมายเหตุเมืองกลาง ศวภ.๒)

ในการกลับมาเป็นเจ้าเมืองกลางอีกครั้งหนึ่งของพระยาสุรินทราชาพระยาพิมลขันนั้น

ได้แต่งตั้งกรมการเมืองกลางขึ้นใหม่หลายคนตามตำแหน่งหน้าที่ซึ่งใคร่จะไปในทำเนียบขุนนางหัวเมืองฝ่ายบักซ์ใต้ที่ถือปฏิบัติอยู่ทั่วไปและมีตำแหน่งกรมการเมืองอยู่คน

หนึ่งชื่อ "พระยาทุกราช" (โปรดสังเกตว่า เขียนทุกราช ไม่ใช่ ทุขราชฎร์ ดังเช่นที่เขียนในที่หลาย ๆ แห่ง)

เป็นตำแหน่งช่วยราชการซึ่งบางเวลาที่ทำหน้าที่ปลัดเมืองได้อีกด้วย

บรรดาศักดิ์ในราชทินนาม โ พระยาทุกราชโ ตำแหน่งที่ปรึกษาหรือปลัดเมืองนี้ สมัยพระยาสุรินทราชา พระยาพิมลขัน เป็นเจ้าเมืองกลางนั้น ได้แก่ คุณทองพูน บุตรจอมเฒ่า (หรือจอมทองคำ) ผู้มีอำนาจเสมอเจ้าเมืองอยู่ที่บ้านดอน คุณทองพูน เป็นบุตรผู้พี่ของท้าวเทพกระษัตรี จึงมีศักดิ์เป็นคุณลุงของคุณเทียน

บุตรท้าวเทพกระษัตรีด้วย พระยาทุกราชทองพูน เป็นปลัดเมืองกลางอยู่ระหว่าง พ.ศ.๒๓๑๙ จนถึง พ.ศ.๒๓๒๗

ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าพระยาภูธรนิกุลพระยาธรรมไตรโลก ข้าหลวงผู้มีอำนาจสำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกทั้ง ๘ หัวเมืองครั้งนั้น (พ.ศ.๒๓๒๗- ๒๓๒๘)

ให้ขึ้นรั้งตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองกลาง แทนพระยาสุรินทราชาพระยาพิมลขัน ซึ่งถูกถอดถอนออกจากราชการ เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ครั้งถึง

พ.ศ.๒๓๒๘ พระยาพิมลขัน (สุรินทราชาเจ้าเมืองกลางนอกราชการ) ถึงแก่อนิจกรรมลง ประจวบกับพม่ายกเข้ามาตีเมืองกลาง พระยาทุกราชทองพูน

ได้ร่วมกับท้าวเทพกระษัตรี-ท้าวศรีสุนทร และท้าวแก้วท้าวพรชาวกลาง ต่อสู้ขับไล่พม่าออกไป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราตั้ง พร้อมเครื่องอุปโภคต่าง ๆ ในชุดเครื่องเจียดทอง ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระยามงคเริ่งฤทธิ์ประสิทธิ์สงคราม ฯ เจ้าเมืองกลาง ตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๒๓ (จนถึง พ.ศ.๒๓๓๒) ชาวกลางเรียกกันว่า โ พระยามงคเริ่งฤทธิ์
นับเป็นการเปลี่ยนแปลงราชทินนามในตำแหน่งเจ้าเมืองกลาง จาก โ พระยาสุรินทราชา โ เป็นอย่างอื่นตามความเหมาะสมในเวลาต่อมา

เมืองกลางระหว่างปี พ.ศ.๒๓๒๐ ถึง ๒๓๒๕มีการค้าขายแร่ดีบุกเป็นล่ำเป็นสัน เอกสารจดหมายเหตุเมืองกลางหลายฉบับ กล่าวถึงการซื้อหาอาวูรป็นจากต่างประเทศโดยใช้ดีบุกเป็นสินค้าแลกเปลี่ยน เอกสารบางฉบับกล่าวถึงการสั่งทำผ้าพระกระเบวจากเมืองเทศ (อินเดีย) เพื่อใช้ในราชสำนัก กัปตันฟรานซิส ไลท์ ได้รับการไต่ถามพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยพระราชทานทุนค่าขายด้วยดีบุกบางจำนวน เช่น จดหมายเหตุฉบับลงวันศุกร์ เดือนแปด ทศวิยลาต (เดือนแปดหลังในปีที่มีเดือนแปด ๒ ครั้ง) ขึ้นเจ็ดค่ำ ประกานพศค ความว่า ----- (ในต้นฉบับให้ตัดถึงตรงนี้)

"กฎหมายให้แก่ กัปตันมังกูด้วยกัปตันเหล็ก ให้กัปตันมังกูอยู่รับดีบุกในจำนวนพระราชทานร้อยภาวา ค่าป็นหกร้อยยี่สิบหกบอกร้อยภาวาแล้ว ให้กัปตันมังกูคุมเอาป็นเก้าร้อยยี่สิบหกบอกรเข้าปัสง ณ กรุงเทพมหานคร และบัดนี้กัปตันมังกูมีน้ำใจรับเอาป็นและพรณผ้าแพรซึ่งข้าหลวงกรมการจัดซื้อเข้ามาส่งด้วย ป็นป็นชาติเจระมัดเก้ารอยบอกร เข้ากับป็นชาติสุตันเก้ารอยยี่สิบหกบอกร ป็นป็นพันแปดร้อยยี่สิบหกบอกร กับพรณผ้าและแพร -----พบได้ส่งให้กัปตันมังกูบรรทุกบ้านเข้าไปยังกรุงเทพมหานคร และดีบุกค่าผ้า/ค่าป็นซึ่งข้าหลวงกรมการซื้อทั้งนี้ได้จัดดีบุกค่าผ้า/ค่าป็น ให้แก่เจ้าผ้า/เจ้าป็น ณ เมืองกลาง ตามรัตรัยราคาอยู่แล้ว กฎหมายให้ไว้ ณ วันศุกร์ เดือนแปด ทศวิยลาต ขึ้นเจ็ดค่ำ ประกาน พศค" ประกานพศค จุลศักราช ๑๑๓๙ ตรงกับ พ.ศ.๒๓๒๐ อยู่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กรุงเทพมหานคร

"ดีบุกในจำนวนพระราชทานร้อยภาวา" ในจดหมายเหตุฉบับนี้ หมายถึงสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงพระราชทานให้กัปตันเหล็ก (ฟรานซิส ไลท์) ยืมเป็นทุนสำรองไปจัดซื้อป็นจากต่างประเทศ ซึ่งดีบุกจำนวนนี้ต่อมากลายเป็นปัญหานั้นระหว่างพระยาธรรมไตรโลก กับ กัปตันเหล็ก คือพระยาราชกัปตัน ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่า มีการทุจริตเบียดบังฉ้อโกงกัน จนพระยาราชกัปตันโกรธเคือง ไม่เข้ามาทำการค้าขายกับเมืองกลางเสียเป็นเวลานาน.

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ครั้นสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติ ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ เมื่อปี พ.ศ.๒๓๒๕ แล้วได้ทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปกครองทั้งภายในพระนคร และหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อความเหมาะสม จนถึงปี พ.ศ.๒๓๒๗ ทรงเห็นว่าหัวเมืองฝ่ายใต้ ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองบริวารหลายเมืองไม่เต็มใจถวายความจงรักภักดีตามควรแก่เหตุการณ์จึงโปรดให้ขุนนางใหญ่ (เข้าใจว่าเป็นพระยาธรรมไตรโลก) เชิญสารตราตั้งออกมาแต่งตั้งเจ้าอุปราช (พัฒน์) อันเป็นบุตรเขยเจ้านคร (หนู) ขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช แต่ให้มียศเพียงเจ้าพระยาตามประเพณีเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ส่วนเจ้านคร (หนู) ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าประเทศราชแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้น ทรงโปรดให้ถอดออกเสียจากตำแหน่งพระเจ้านครศรีธรรมราช ให้กลับเข้าไปอยู่กรุงเทพฯ

ฝ่ายพระยาธรรมไตรโลก ซึ่งเลื่อนขึ้นกินตำแหน่งเจ้าพระยาภาวราชนิกูล พร้อมด้วยพระยาพิพิธโคตย นั้นเมื่อได้จัดการมอบเมืองนครศรีธรรมราชให้แก่เจ้าพระยาศรีธรรมไตรโลกฯ คนใหม่แล้วก็เดินทางมายังเมืองตะกั่วทุ่ง เพื่อถอดถอนเจ้าพระยาอินทวงศ์ ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกอีกด้วย

เจ้าพระยาอินทวงศ์ ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก และพระยาสุรินทราชาพระยาพิมลขันนั้นเป็นขุนนางผู้ถวายความภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชอย่างสูงสุดเช่นเดียวกับพระยาพิชัยดาบหัก โดยเฉพาะเจ้าพระยาอินทวงศ์นั้นมีตำแหน่งสูงสุดในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงชั้นอัครมหาเสนาบดี การที่จะเปลี่ยนใจระงับความภักดีต่อพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่นั้น ย่อมไม่อาจจะกระทำได้โดยง่าย ฉะนั้น เมื่อถึงคราวจำเป็นที่จะต้องตัดสินใจระหว่างการยินยอมให้พระยาธรรมไตรโลก ผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ มีอำนาจอาญาสิทธิเด็ดขาด เกาะกุมเอาตัวไป หรือกระทำการต่อสู้เพื่อป้องกันตัวอันเป็นการเสี่ยงต่อการถูก "จับตาย" เจ้าพระยาอินทวงศ์จึงเลือกเอาวิธีอื่นคือกระทำการอับอายก่อนที่จะถูกจับตาย พระยาสุรินทราชา พระยาพิมลขัน เจ้าเมืองกลางก็ยอมฆ่าตัวตายเพื่อมิให้ได้ชื่อว่าเป็น "ข้าสองเจ้าบ่าวสองนาย" และได้ถึงแก่อนิจกรรมลง ณ เมืองกลาง ก่อนหน้าที่พม่าจะเข้าโจมตีเพียงประมาณ ๑ เดือน คงเหลือเพียงท่านผู้หญิงจันกับ เมืองภูเก็จ (เทียน) เจ้าเมืองภูเก็จและเครือญาติที่ยอมโอนอ่อนผ่อนปรนเข้าอยู่ในบังคับบัญชาของพระยาธรรมไตรโลก ผู้สำเร็จราชการเมืองกลางกับทั้งหัวเมืองฝั่งตะวันตกทั้ง ๘ หัวเมืองแต่โดยดี

พระยาธรรมไตรโลก แต่งตั้งให้พระยาทุกราช (ทองพูน) ตำแหน่งกรรมการปลัดเมืองกลางแต่ครั้งพระยาสุรินทราชา พระยาพิมลขัน ขึ้นเป็นผู้ว่าราชการเมืองกลาง ปราบกฏหลักฐานตามเอกสารจดหมายเหตุเมืองกลาง ฉบับลงวันที่ ๒๗ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.๒๓๒๕ วันอาทิตย์ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะเส็ง สฬศก จุลศักราช ๑๑๔๗ ความตอนหนึ่งว่า ดังนี้

"ออกหลวงเพชรภักดีศรีพิไชยสงคราม ยุกรบัตร บอกรมายังท่านพระยาราชกัปตัน ด้วยท่านพระยาทุกราช ผู้ว่าราชการเมืองกลาง สั่งว่า ด้วยให้นายทองดีหลานท่านคุมเอาสิ่งของของท่านพระยาราชกัปตันเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย มีตรารับสั่งตอบมาขอหนึ่งว่า ได้ส่งตัวอย่างพระกระเบวให้ท่านพระยาราชกัปตันคุมออกไปทำ ณ เมืองเทศ และให้เชิญท่านพระยาราชกัปตันมาฟังตรารับสั่ง ณ วัดนาล่าง หนังสือมา ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบสอง แรมสิบเอ็ดค่ำ จุลศักราชพันร้อยสี่สิบเจ็ด ปีมะเส็งสฬศก"

พระยาราชภักดี (กัปตัน ฟรานซิส โลท) นำกองเรือสินค้าอังกฤษแวะเข้ามาทำการค้าขายที่เมืองกลาง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๕ สนธิสนมกับครอบครัวพระยาสุรินทราชา พระยาพิลขัน และท่านผู้หญิงจีนเป็นอย่างดี ครั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองขึ้นกับเมืองกลาง ก็เห็นเป็นการไม่สะดวกที่จะอยู่เมืองกลางต่อไป ประกอบกับมีความขัดแย้งกับพระยารธรรมไตรโลกด้วยเรื่องตีบุกจำนวนหนึ่งร่อยราว

ซึ่งรับพระราชทานเป็นทุนสำรองมาจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชครั้งแผ่นดินธนบุรี เพื่อจัดหาซื้อปืนจากประเทศยุโรป และภารกิจอันนั้นได้เสร็จสิ้นลงแล้ว แต่พระยารธรรมไตรโลกยังกล่าวหาว่า พระยาราชภักดี คงค้างเงินค่าตีบุกจำนวนน้อย กับอีกประการหนึ่ง พระยาราชภักดีมีพ่อค้าบริวารที่เดินเรือระหว่าง ตะนาวศรี ทวาย มะริด และเมืองกลางอยู่ประจำ ได้ข่าวเป็นที่แน่นอนว่า พม่ากำลังสะสมเสบียงและเตรียมกำลังทัพเพื่อที่จะยกมาตีเมืองกลางในเวลาที่ไม่แน่นอน หากพระยาราชภักดีอยู่เมืองกลาง ก็คงจะถูกท่านผู้หญิงจีนขอรองให้ช่วยรบ พม่า ซึ่งเป็นการเสี่ยงต่อความพ่ายแพ้มากกว่าชนะ เนื่องจากคาดคะเนว่า เมืองกลางกำลังขัดแย้งกันอยู่กับแม่ทัพจากกรุงเทพฯ คือพระยารธรรมไตรโลก และกองกำลังฝ่ายไทยมีจำนวนน้อย คงไม่อาจเอาชนะพม่าซึ่งยกมาเป็นทัพใหญ่ได้แน่นอน ฉะนั้นพระยาราชภักดี จึงรีบพาหน้จากเมืองกลาง ซึ่งก็ไม่ได้สมตามที่ใจคิดแต่ไม่ได้หนีสิ้นคั้นอย่างที่ต้องการ พระยาราชภักดี ก็รีบเร่งออกกองเรือสินค้าถอยจากเมืองกลางไป ก่อนที่กองทัพพม่าจะเข้ามาถึง จุดหมายของพระยาราชภักดีที่ไปคือ บังคลาเทศ หรือเมืองมั่งค่า ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุเมืองกลางสมัยนั้น.

พ.ศ. ๒๓๒๔ เมื่อพม่ายกมาตีได้เมืองตะกั่วป่า เนื่องจากเมืองนี้มีพลเมืองน้อยไม่อาจต้านทานกองทัพได้ เจ้าเมืองจึงอพยพผู้คนหนีศึกลงที่เมืองเข้าป่า พม่าก็กวาดต้อนเอาทรัพย์สิน และปืนใหญ่ของเมืองเข้าเป็นของตน แล้วยกลงมาถึงค่ายปากพระซึ่งเจ้าพระยาสุรินทราชา พระยารธรรมไตรโลก และพระยาพิลขันโคโย ตั้งกำลังรักษาอยู่ พระยารธรรมไตรโลก ในฐานะผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกบังคับบัญชาเมืองกลาง จึงเกาะเอาตัวท่านผู้หญิงจีนจากเมืองกลางไปไว้ที่ค่ายปากพระ ละทิ้งเมืองกลางให้ผู้คนอพยพหนีเข้าป่า

พม่าเข้าใจผิดที่ค่ายปากพระ พระยารธรรมไตรโลก และพระยาพิลขันโคโย ผู้ไม่ได้ต้องหลบหนีไปทางเมืองพังงา ในพงศาวดารเมืองกลางให้ถ้อยคำว่า พระยารธรรมไตรโลกตาย ในสนามรบ แต่ความจริงปรากฏตามเอกสารจดหมายเหตุเมืองกลาง ในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ ว่า พระยารธรรมไตรโลกยังมีชีวิตอยู่และถูกลวงโทษด้วยคดีข้อฉลพระยาราชภักดีเกี่ยวกับเงินค่าตีบุกหนึ่งร้อยยาราที่สมเด็จพระเจ้าตากสินพระราชทานแก่พระยาราชภักดี (ศวภ. ๓๓)

เมื่อค่ายปากพระเสียแก่พม่า และแม่ทัพใหญ่หนีไปทางฝั่งตะวันออก ท่านผู้หญิงจีนและบริวารจำต้องถอยกลับมายังเมืองกลางเพื่อตั้งหลักสู้ใหม่

ตามที่ได้เล่าขานกันว่าท่านผู้หญิงจีนและทหารเมืองกลางได้สร้างค่ายเป็นพิเศษขึ้นต่อสู้กับพม่าเป็นพิเศษนั้น เมื่อศึกษาข้อเท็จจริงแล้ว เป็นเรื่องที่ไม่อาจเป็นไปได้ เนื่องจากท่านผู้หญิงจีนทราบข่าวศึกจากพระยาราชภักดี ในเดือนอ้าย ปีมะเส็ง ขณะที่พระยาสุรินทราชาพระยาพิล (ขัน) กำลังป่วยหนักอยู่แล้วก็ถึงแก่อนิจกรรมลง หลังจากนั้นพระยารธรรมไตรโลกก็เกาะเอาตัวท่านผู้หญิงจีนและบริวารไปยังค่ายปากพระ เมื่อแตกจากค่ายปากพระ ท่านผู้หญิงจีนกลับมายังเมืองกลาง พม่าก็ยกกำลังติดตามมาและเข้าใจผิดในเดือน ๒ (บางแห่งว่าเดือนยี่ข้างแรม) นั้นเอง ไม่มีเวลาเหลือให้ท่านผู้หญิงจีนและทหารเมืองกลางทำการสร้างค่ายได้ทัน ค่ายที่ใช้ในการต่อสู้จึงเป็นโ ป่อมค่ายของเรเนอ แซร์บอนโน เจ้าเมืองกลางชาวฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ - ๒๒๒๘ สมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่ยังคงเหลือซากให้พออาศัยใช้ต่อสู้พม่าได้เท่านั้น แต่อาศัยสติปัญญาในเชิงยุทธการ เช่น การล่อหลอกให้ข้าศึกเข้าใจผิดคิดว่าฝ่ายเมืองกลาง มีกำลังหนุนมาจากนครศรีธรรมราช และกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นทุกวัน กับการใช้อาวุธปืนที่จัดซื้อไว้เพื่อส่งต่อไปยังกรุงเทพมหานคร แต่ยิงรอมรสุ่มอยู่ กับปืนสำหรับรักษาเมืองกลางที่เจ้าเมืองทุกคนเอาใจใส่จัดซื้อไว้วัน เขาทำการระดมยิงด้วยยุทธวิธี โ ปูพรมโ ดั่งที่เรียกขานกันในสมัยนั้นว่า โ พิรุนสังหารโ ทำให้ข้าศึกล้มตายลงอย่างไม่คาดคิดมาก่อน จนเสียขวัญ และไม่กล้าจู่โจมอีก ในที่สุดก็ต้องล่าถอยไปภายใน ๑ เดือน เป็นชัยชนะด้วยสติปัญญา ซึ่งเป็นความประหลาดใจของผู้คนทั่วไปอย่างยิ่ง เป็นบทเรียนของพม่าที่ได้นำมาแก้แค้นอีกครั้งหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ และเป็นครั้งสำคัญที่เมืองกลางต้องเสียหายอย่างยับเยิน จนต้องทิ้งร้างอยู่จนถึง ๑๔ ปี (จาก พ.ศ. ๒๓๕๒ ถึง พ.ศ. ๒๓๗๐)

เสร็จศึกพม่าลงเมื่อวันที่จันทร์ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง สัปดาห์ จุลศักราช ๑๑๔๗ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๘ แล้ว กรมการเมืองกลางก็มีใบบอกเพื่อกราบบูลพระกรุณาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ตามความในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ว่าดังนี้

โ ฝ่ายกรมการเมืองกลาง ครั้นทัพพม่าเลิกกลับไปแล้ว ได้ข่าวว่าทัพหลวงสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จพระราชดำเนินออกมาตีทัพพม่าทางบกแตกไปสิ้นแล้ว จึงบอกขอราชการมากราบบูลพระกรุณาขณะเมื่อทัพหลวงยังเสด็จอยู่ที่เมืองสงขลาฉบับ ๑ บอกเข้ามากราบบูลพระกรุณา ณ กรุงเทพมหานครฉบับหนึ่ง และขณะที่สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จกลับเข้าถึงพระนครแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชโองการโปรดให้มีตราออกไปยังเมืองกลาง ตั้งกรมการเมืองที่มีความชอบในการสงครามเป็นพระยากลางขึ้นใหม่ แล้วโปรดตั้งจันทร์ภรรยาพระยากลางเก่า ซึ่งออกต่อรบพม่านั้นเป็นท้าวเทพสตรี โปรดตั้งมุกน่องหญิงนั้นเป็นท้าวศรีสุนทร พระราชทานเครื่องยศโดยควรแก่สตรีทั้ง ๒ คน ตามสมควรแก่ความชอบในการสงครามนั้น แล้วโปรดตั้งให้หลวงสุวรรณคีรีเป็นพระยาสงขลา----โ (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร อนุญาตให้สำนักพิมพ์คลังวิทยาพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ หน้า ๑๒๗-๑๒๘)

แต่พระราชพงศาวดาร ฯ มิได้มีรายละเอียดถึงสำเนาตราตั้ง และไม่มีการตั้งเจ้าเมืองกลางซึ่งได้รับการแต่งตั้งใหม่นั้น แต่ประการใด

ขุนรภัยพิจารณ์ (ไวย์ ณ กลาง) ผู้เรียบเรียงประวัติตระกูล ณ กลาง ได้เขียนไว้ตอนหนึ่งว่า

โ ---ครั้นถึงปีมะเมีย อัฐศก ศักราช ๑๑๔๘ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๙) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ให้มีท้องตราออกมาเมืองกลางตั้งผู้มีความชอบในการสงครามดังนี้ คือ โปรดเกล้า ฯ ให้นายทองพูนบุตรชายคนที่ ๓ ของจอมทองคำ

เป็นพระยากลางวาราชการเมืองกลางต่อไป--- โ (ขุนนรภัยพิจารณ, ประวัติตระกูล ณ กลาง, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอกพระยาภักดีพิพัฒนาผล (เจริญ ณ กลาง) พ.ศ.๒๔๙๙ หน้า ๑๗)

ความขื่อนี้สอดคล้องกับพงศาวดารเมืองกลาง ในประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

โ ---ขุนนางเมืองกลางนั้น จอมเก่าอยู่บ้านดอน จอมร้างอยู่บ้านตะเคียน จอมเก่ากับจอมร้างเป็นลูกพ่อเดียวกันคนละมารดา ลูกหลานมะหุ่มอยู่บ้านดอนได้เป็นพระยากลางเจ็ดทอง---โ (ประชุมพงศาวดาร, กาวหนา พ.ศ.๒๕๐๖ เล่ม ๑ หน้า ๔๙๗)

หนังสือ โ ประวัติตระกูล ณ กลาง โ ของขุนนรภัยพิจารณ (ไวย ณ กลาง) ยังได้กล่าวเนื้อความต่อไปอีกว่า

โ เมื่อมีชัยชนะแก่ข้าศึกพม่าแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นพระยาหลวงวาราชการเมืองกลางต่อไป จึงเป็นอันว่าบรรดาข้าราชการในเมืองกลางตั้งแต่เดิมมาเพ็งจะมีพระยาหลวง (ทองพูน) นี้เป็นคนแรกที่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์ในกาลครั้งนั้น จึงจัดว่าเมืองกลางได้มีเกียรติยศพุ่งเฟื่องขึ้นเสมอหัวเมืองขึ้นใน---โ (ประวัติตระกูล ณ กลาง, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔)

ในตอนต้นได้กล่าวถึงคุณทองพูน บุตรจอมเก่า (หรือจอมทองคำ) บ้านดอน ไว้แล้วว่า ครั้งที่พระยาสุรินทราชาพระยาพิมล (ชัน) มาเป็นเจ้าเมืองกลางเมื่อ พ.ศ.๒๓๑๙ นั้น คุณทองพูน ได้รับการแต่งตั้งขึ้นเป็นพระยาสุรินทราชา กรมการเมืองกลาง ที่ปลัดเมือง ครั้นพระยาสุรินทราชาพระยาพิมล (ชัน) ถูกถอดถอนออกจากราชการเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พระยาธรรมไตรโลก ผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ ก็ได้แต่งตั้ง พระยาสุรินทราชา (ทองพูน) ขึ้นเป็นผู้ว่าราชการเมือง กลาง ในปี พ.ศ.๒๓๒๗ ครั้นเกิดศึกพม่าขึ้นในปี พ.ศ.๒๓๒๘ พระยาสุรินทราชา (ทองพูน) ท่านผู้หญิงจัน และเมืองภูเก็จ (เทียน) ก็ได้ร่วมกันต่อสู้พม่าจนเลิกทัพกลับไป สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทจากใบบอกของกรมการเมืองกลาง ถึงชัยชนะต่อพม่า ซึ่งควรแก่การพระราชทานปูนบำเหน็จแก่ผู้มีความชอบในการสงคราม และโดยเหตุที่ท่านผู้หญิงจัน กับคุณมุกนั้น แม้จะมีความสามารถสูงส่งในการรวบรวมผู้คนและอำนวยความสะดวกด้วยยุทธวิธีที่ล้ำเลิศ จนสามารถขับไล่พม่าให้ถอยกลับไป แต่เนื่องจากสถานภาพเป็นสตรีเพศ ซึ่งไม่เคยมีในประวัติศาสตร์ชาติไทยว่า ได้รับการยกย่องให้เป็นถึงเจ้าเมือง ก็ต้องให้เป็นไปตามประเพณีดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา จึงทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้แต่งตั้งให้ ท้าวเทพกระษัตรี ซึ่งนับว่าเป็นเกียรติยศสูงส่งอันหาได้ยากเช่นกัน ส่วน เมืองภูเก็จ (เทียน) บุตรชายท้าวเทพกระษัตรีนั้น เนื่องจากยังมีอายุน้อยอยู่ และยังมีญาติผู้ใหญ่ คือ พระยาสุรินทราชา (ทองพูน) ผู้ว่าราชการเมืองกลาง เป็นผู้ประกอบความดีในการสงครามเป็นที่ปรากฏอยู่อีกคนหนึ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ เมืองภูเก็จ (เทียน) เลื่อนยศและบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระยาสุรินทราชา (เทียน) เป็นเจ้าเมืองภูเก็จ ตามเดิม และให้เป็นกรมการเมืองกลางในตำแหน่งปลัดเมืองอีกด้วยแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยาสุรินทราชา (ทองพูน) ผู้ว่าราชการเมืองกลางระหว่างสงครามพม่า ซึ่งยังไม่มีการตั้งเป็นทางราชการให้มีตราตั้งขึ้นใหม่โดยให้เจ้าพระยาสุรินทราชา (จัน) เป็นผู้อัญเชิญตราตั้งออกมาจากกรุงเทพมหานครมาถึงเมืองกลางเมื่อปี พ.ศ.๒๓๒๙ และทรงแต่งตั้งให้เจ้าพระยาสุรินทราชา (จัน) เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกทั้ง ๘ หัวเมืองในคราวเดียวกันนั้นด้วย

พระยาหลวง (ทองพูน) จึงได้เป็นพระยา กลางคนแรกที่ได้รับพระราชทานเจ็ดทอง และตราตั้งเป็นทางราชการ ซึ่งสันนิษฐานว่า คงจะมีราชทินนามว่า โ พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม นิคมคามบริรักษ์ โ แต่ไม่อาจจะค้นหาสำเนาตราตั้งได้ ถึงกระนั้นก็มีข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมยืนยันได้อีกสถานหนึ่งนั่นคือ ราชทินนามนี้ได้เป็นราชทินนามสืบทอดแก่ขุนนางตระกูล ณ กลาง ในโอกาสต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ซึ่งได้มีการแต่งตั้งผู้ว่าราชการเมืองกลางขึ้นในบรรดาศักดิ์และราชทินนามว่า โ พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม นิคมคามบริรักษ์ สยามพิทักษ์ภักดี (หนู) โ ท่านผู้นี้มีฐานะเป็น โ เหลน โ ของพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม (ทองพูน) สมัย พ.ศ. ๒๓๒๙ (สมัย ราชภัฏทวารวดี ๒๕๑๗ : ๑๖๔ และบัญชีเครือญาติต้นตระกูล ณ กลาง, หนังสือประวัติตระกูล ณ กลาง, ขุนนรภัยพิจารณ, อ้างแล้วหน้า ๒๖)

เมืองภูเก็จ (เทียน)

ผู้ได้รับเลื่อนยศขึ้นเป็นพระยาสุรินทราชาเจ้าเมืองภูเก็จและปลัดเมืองกลางในครั้งนั้นมีความปรารถนาและมีความหวังอันแรงกล้าที่จะได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองกลางปรากฏตามจดหมายที่มีไปถึงพระยาราชภักดี ณ ที่เกาะปีนัง ในปีนั้นเอง ความว่า

โ หนังสือท่านเจ้าเมืองภูเก็จผู้เป็นพญาสุรินทราชา ให้มายังท่านพญาสุรินทราชาภักดีด้วยท่านพญาสุรินทราชาภักดีให้ปิดสินทุกข้าวงสาธมาจำหน่ายให้แก่เจ้าคุณมารดาบ้างนั้น คุณของท่านพญาสุรินทราชาอยู่แก่ข้าพเจ้ามากหาที่สุดมิได้อยู่แล้ว แล้วข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าของหลวง ณ เมืองสงขลาครั้งนี้ไปโดยขัดสน หามีของซึ่งจะเอาไปถวายเป็นอันมากไม่ ข้าพเจ้าได้แต่ดินอีหอบไปถวายหีบหนึ่งกับปืนสตันแปดกระบอก แล้วข้าพเจ้าอดขากกราบทูลด้วยเงินหลวงซึ่งค้างอยู่แก่เจ้าคุณผู้ตาย แลภาษีตึก ซึ่งให้เรียกภาษาร้างนั้น ก็โปรดให้ซื้อชายเหมือนแต่ก่อน จึงมีรับสั่งว่าแก่ข้าพเจ้าว่า ให้ข้าพเจ้าเป็นพญาสุรินทราชาออกไปก่อนเถิด เข้ามาครั้งหลังจึงจะให้เป็นพญาหลวง ออกไปนั้น ในของหลวงวังหน้าเห็นคุณข้าพเจ้าเป็นอันมากอยู่ และ ณ เดือนสามข้างแรม ข้าพเจ้ากับเจ้าคุณมารดา จะเข้าไปเฝ้าของหลวง ณ กรุงเทพฯ และจะไปทางเกาะตะลิมอง ให้โตกพญาท่านช่วยเห็นดูจัดเรือใหญ่ให้มารับสักลา จะได้ให้เจ้าคุณมารดาขึ้นไป แล้วตัวข้าพเจ้าจะไปกราบเท้าโตกพญาท่านให้ถึง ณ เกาะปูละปี่นัง ให้โตกพญาท่านช่วยจัดปืนแลของจะได้เอาไปถวาย เพราะบุญของโตกพญาท่าน ข้าพเจ้าก็ได้เป็นใหญ่ต่อไป แลหนึ่ง ณ เมืองกลางทุกวันนี้ ข้าพเจ้ากับเจ้าพญาหลวงก็วิวาทกัน หาปกติกันไม่ แลข้าพเจ้าแต่งให้นายเพชร นายทองแก้ว นายทิดพรม มากกราบเท้าโตกพญาท่านบอกให้รู้ข่าวพลางก่อน ให้โตกพญาท่านช่วยจัดปืนน้อยอย่างดี ข้าพเจ้าจะถือยิงเองให้มาด้วยสักบอกหนึ่ง แล้วถ้าข้าพเจ้าเข้าไปบางเกาะครั้งนี้ เจ้านายโปรดสมความคิดออกมา เล็งมาทว่าโตกพญาท่านจะต้องการตึกเมืองกลางมากน้อยเท่าใด ข้าพเจ้าไม่ให้ขัดสน ปราบณปีติมา ณ วัน (ลบเลื่อนอ่านไม่ได้) ปีมะเมีย อัฐศก. (จดหมายเหตุเมืองกลาง ๙ ศก. ๒๓)

วันเดือนปีในจดหมายฉบับนี้เปลี่ยนแปลงด้วยตราตำแหน่งที่ประทับลงบนเลขบอกวันเดือนปีของจดหมายพอดี จึงอ่านไม่ได้ความว่าเป็นวันอะไร เดือนอะไร คงมีแต่ปีมะเมียอัฐศก ซึ่งเป็นจุลศักราช ๑๑๔๘ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๙ ที่มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองกลางขึ้นใหม่ หลังสงครามพม่า

อนึ่ง ตามวิธีปฏิบัติในการเขียนจดหมายติดต่อกับพ่อค้าอังกฤษที่เมืองป็นังของขุนนางเมืองกลางสมัยนั้น มักจะเขียนในหน้ามรดมลินคำ คือหลังฤดูฝนผ่านไปแล้ว เพื่อจะได้ฝากไปกับนายเรือกำปั่นที่เข้ามาเทียบท่าทำการขนถ่ายสินค้าจากยุโรป และอินเดียลงจำหน่ายที่เมืองกลางแล้วรับเอาสินค้าแร่ดีบุก และของป่า ผลิตภัณฑ์ทางทะเลจากเมืองกลางเป็นการแลกเปลี่ยนกลับออกไป ขุนนางเมืองกลางจึงถือโอกาสนี้เขียนจดหมายฝากไปถึงบุคคลที่รู้จัก หรือพ่อค้าที่เคยติดต่อซื้อขายกันมาก่อนยังเกาะป็นัง เพื่อส่งข่าวคราวหรือสั่งซื้อสินค้าที่ต้องการ ซึ่งจดหมายดังกล่าวนี้มักจะเขียนขึ้นในระยะเวลาที่พร้อมกันหรือใกล้เคียงกันเกือบทุกฉบับ ฉะนั้น วันเดือนปีที่เปลี่ยนแปลงไปในจดหมายฉบับนี้อาจข้างต้น จึงอาจเทียบเคียงค้นหาจากจากจดหมายฉบับอื่น ๆ ที่มีผู้เขียนขึ้นในช่วงเวลานั้นได้บ้าง เช่น จดหมายของท้าวเทพกระษัตรี ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อวันที่ ๒๙ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๓๒๙ ตรงกับวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะเมียอัฐศก จุลศักราช ๑๑๔๘ ไปถึงพระยาราชภักดี ความบางตอนมีว่า

โอ --- แลอยู่ทุกวันนี้ ณ เมืองกลาง พม่าที่บ้านเมืองเป็นจุฬาลงคอดข้าวปลาอาหารเป็นหนักหนา ดูชายมาตั้งทำดีบุกอยู่ ณ ตะป้า ได้ดีบุกบ้างเล็กน้อยเอาซื้อข้าวแพงได้เท่าใดซื้อสินเท่านั้น---อนึ่งดูชายจัดได้ดีบุกสิบภากร เป็นส่วนของเจ้าหีบแปดภากร ส่วนดูชายสองภากรจัดให้มาแก่ท่าน แลเจ้าหีบนั้นได้แต่งให้จีนเจียวพี่ชาย แลดูชายได้แต่งนายเข้มจีนเสมียนอิว คุมเอาดีบุก ไปถึงท่านให้ช่วยซื้อข้าวให้ อนึ่งถ้าข้าว ณ เกาะป็นังขึ้นขจัดสน ขอท่านได้ช่วยแต่งให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปช่วยจัดซื้อข้าว ณ เมืองไชย ถ้าได้ข้าวแลนั้น ขอให้ท่านช่วยแต่งสลูกำปั่นเอามาส่งให้ทัน ณ เดือนสิบเอ็ด เห็นว่าจะได้รอดซื้อเห็นหน้าท่านสืบไป เพราะใบบัญของท่าน และธุระซึ่งวามาทั้งนี้แจ้งอยู่แก่ใจภักดีนสินแล้วทุกประการได้ว่าหนักใจมาเป็นหนักหนา หนังสือมา ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น สิบเอ็ดค่ำ เดือนห้า ปีมะเมียอัฐศกโอ (จดหมายเหตุเมืองกลาง, ศวภ. ๑๗)

จดหมายฉบับนี้ สันนิษฐานว่าคงจะเขียนขึ้นในเวลาเดียวกันกับจดหมายของพระยาพุทธราชาเจ้าเมืองภูเก็ต เล่าเรื่องสถานการณ์ทางเมืองกลางหลังสงครามพม่าว่าอดอยากขัดสนด้วยข้าวสารจะบริโภค และแจ้งแก่พระยาราชภักดีว่า ท้าวเทพกระษัตรี พร้อมด้วยครอบครัวและบริวาร มิได้อยู่ที่เมืองกลางแล้ว แต่ได้ยกออกมาตั้งทำดีบุกอยู่ที่ตะป้า คือบ้านสะป้า บริเวณที่เมืองภูเก็ต บุตรชายได้ค้นพบแหล่งแร่ดีบุกขนาดใหญ่ จนได้รับพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นเจ้าเมืองใหม่ขึ้นในชื่อบรรดาศักดิ์ โอ เมืองภูเก็ต ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กรุงธนบุรี สาเหตุที่ต้องยกออกมาอยู่ ณ บ้านสะป้า ก็เนื่องจากเหตุการณ์ตามจดหมายของ พระยาพุทธราชา ที่เขียนขึ้นในเวลาเดียวกันคือ โอ ณ เมืองกลางทุกวันนี้ ข้าพเจ้ากับเจ้าพญาถลางก็วิวาทกัน หาปกติกันไม่ได้ --โอ นั้นเอง การทะเลาะวิวาทกันระหว่างเจ้าพญาถลาง (ทองพูน) กับพระยาพุทธราชา (เทียน) ซึ่งมีศักดิ์และฐานะเป็นลุงกับหลานครั้งนี้ คงไม่มีเรื่องราวอื่นใด นอกจากเรื่องของกรณีที่มีความประสงค์ตรงกันในด้านเจ้าเมืองกลางหลังสงครามพม่า ซึ่งผู้เป็นลุงได้รับแต่งตั้งจากทางราชการไปก่อนแต่หลานเพียงแต่ได้รับคำมั่นสัญญาจากโอ ในของหลวงวังหน้าว่า ให้เป็นพระยาพุทธราชาออกไปก่อน เข้ามาครั้งหลังจึงจะให้เป็นพระยาถลางออกไป---โอ จึงกลายเป็นศึกสายเลือดเมืองกลางขึ้นอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่เคยเกิดขึ้น ตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อสิ้นบุญ โอ จอมร้างโอ บิดาของท้าวเทพกระษัตรี

ท้าวเทพกระษัตรี - ท้าวศรีสุนทร และ พระยาพุทธราชา (เทียน) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองภูเก็ต และควบคุมตำแหน่งกรมการปลัดเมืองกลางอยู่ด้วย มีความแตกแยกไม่ลงรอยกับพระยาถลางเรื่อง ฤทธิประสิทธิสงคราม (ทองพูน) เจ้าเมืองถลาง ขุนกันยกออกมาตั้งหลักทำดีบุกอยู่ที่บ้านสะป้าในเขตเมืองภูเก็ต ซึ่งเป็นบริเวณที่มีแร่ดีบุกอุดมสมบูรณ์ที่สุดในเกาะกลาง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๙ เมื่อขุดหาแร่ดีบุกได้ ก็ส่งขายให้กับพ่อค้าชาวอังกฤษในสังกัดของพระยาราชภักดี ตั้งไปเช่าเกาะป็นังจากพระยาไทรบุรี ตั้งเมืองขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๒๙

แร่ดีบุก เป็นสินค้าส่งออกที่ทำรายได้สำคัญแก่เกาะถลางและแก่เมืองไทยมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ยิ่งในสมัยที่กรุงธนบุรี พึ่งพึ่งต้นตัวจากสงครามกู้ชาติ จำต้องเร่งรีบแก้ไขความอดอยากยากแค้นของประชาชน และพัฒนาเมืองด้วยแล้วพูดได้ว่าแร่ดีบุกมีความสำคัญยิ่งกว่าช้างเผือกที่เคยช่วยสามัญชนให้ได้เป็นเจ้าเมืองเสียด้วยซ้ำไป ครั้นล่วงถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งก็เป็นช่วงที่เมืองไทยต้องการเงินตราจากต่างประเทศเพื่อทูลนบำรุงบ้านเมืองไม่ยิ่งหย่อนกว่าสมัยกรุงธนบุรี แร่ดีบุกก็ยังเป็นที่ต้องการของแผ่นดินอยู่ในระดับสูงเช่นเดียวกัน เหตุนี้ การที่ท้าวเทพกระษัตรีและบุตรชาย ได้ยึดเอาแหล่งผลิตแร่ดีบุกขนาดใหญ่ของเกาะถลางไว้ในอำนาจปกครอง จึงเป็นการได้เปรียบทางปัจจัยที่จะดำเนินการต่อสู้แย่งชิงเอาตำแหน่งเจ้าเมืองถลางมาให้แก่พระยาพุทธราชา (เทียน) ตามแผนการที่กำหนดไว้อย่างรอบคอบ

จดหมายเหตุเมืองกลางบางฉบับ และบางตอนที่ตัดตอนมาพิมพ์ประกอบไว้ต่อไปนี้จะช่วยอธิบายและยืนยันถึงเหตุการณ์ดังกล่าวแล้วได้เป็นอย่างดี เช่น

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๓๐ พระยาพุทธราชา ได้เขียนจดหมายถึงพระยาราชภักดี ณ เมืองป็นังความว่า

โอ หนังสือข้าพเจ้าพระยาพุทธราชาผู้เป็นพระยาปลัด ขอบอกมายังโต๊ะท่านพระยาราชภักดี ด้วยมีตราทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกมา ณ เมืองถลาง ว่ากรมการเมืองถลางกับพระยาธรรมไตรโลก พระยาภูเจ้าราชภูล ออกมาแตกอกคิดอ่านหักเอาเงินของโต๊ะพระยาท่านไว้ว่าโต๊ะพระยาท่านคิดเงินแต่ครั้งพระยาตากเป็นเจ้า นั้นบอกท้องตราซึ่งให้พระยาธรรมไตรโลก เจ้าราชภูลถือมาทำให้โตกพระยาท่านโกรธซึ่ง นั้นทรงพระกรุณาเอาโทษแต่พระยาธรรมไตรโลกเจ้าราชภูลข้าหลวงและกรมการ ณ เมืองถลางซึ่งได้คิดอ่านพร้อมกันขอเอาเงินโตกพระยาท่านนั้น ล้นเกล้าล้นกระหม่อมประภาษทรงวิตกคิดถึงจะใครได้พบโตกพระยาท่านปรึกษาราชการที่บ้านเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมมีตราให้ฉันขึ้นอำนาจไชยชนที่ออกมาถึงโตกพระยาท่านแล้ว ให้โตกพระยาท่านคิดอ่านให้ข้อข้อราชการในทางพระไม่ตรี

แลถ้าโตกพระยาท่านคิดอ่านตลอดสะดวกไปได้ให้ชอบในกระแสดูการครั้งนี้

ถึงมาทว่าเมืองกลางจะทำตึกได้มากน้อยประการใดเห็นไม่พ้นเงื้อมมือโตกพระยาท่านเป็นที่ยังแล้ว

ข้าพเจ้าผู้เป็นลูกหลานข้างนี้ก็จะได้เป็นที่ที่ขี้ตีสืบไปแลให้โตกพระยาท่านคิดความตักดวงดูในน้ำใจแต่ที่ชอบ ข้าพเจ้าขอปราณบิบัติมา ณ วันอังคาร เดือนยี่
แรมสิบสี่ค่ำ จุลศักราชพันร้อยสี่สิบเก้า ปีมะแม นพศกโ (ศวก.๓๓)

และจดหมายอีกฉบับหนึ่ง ความว่า

โ หนังสือท่านพระยาปลัดผู้เป็นเจ้า

พระยากลางบอกมายังท่านโตกพระยาราช ด้วยมีตราออกมาแต่ครั้งนี้ว่า หลวงคลังเข้าไปกราบทูลให้เอภาษีการาละซึ่งเหมือนครั้งก่อน
และของหลวงให้มีตราออกมาตามข้าพเจ้าว่าจะเอภาษีแก่ราษฎรการาละซึ่งได้หรือมิได้ในท้องตรามีเนื้อความเป็นหลายประการนั้น ข้าพเจ้าจะบอกภาษีเสีย
แลโตกพระยาราชได้เห็นดูช่วยจัดของถวายให้มา แลข้าพเจ้าให้ยี่สิบผู้เป็นขุนลามาพลอยสลูป กบัตินวิราเสนาบรรทุกตึกมาสืบหำการา ให้ท่านช่วยจัดของ ปืนสุตัน
สักร้อยบอก ผ้าแพรอดตัดหัด ผ้าขาว ผ้าลายพรม แลเงินเหรียญ จะได้จ่ายซื้อตึกให้แก่ราษฎรสักสามพันสี่พัน แลข่าวสารสักสิบเกวียน เกลือสักสองเกวียน
ของทั้งนี้ท่านได้เห็นดูช่วยจัดให้มาจะได้ใช้การขัดสน ข้าพเจ้าจะขอติดหนี้ท่านสักห้าสิบการา มาถึงเมืองกลางจะใส่ให้ครั้งหนึ่งก่อน
แลตึกราษฎรจะทำขึ้นไปอีกในมรสุมนี้ ข้าพเจ้าจะจัดแจงแก้ไขให้คงได้ไป ณ เกาะปูเหล้าปิ้งทั้งนั้น แลการที่จะรพบำนั้น
ของหลวงโปรดให้คนมาช่วยรักษาเมืองกลางสองพันแล้ว แลแต่ราษฎร ณ เมืองกลางจะให้ขึ้นชุดแต่ต้นมรสุม แลการ ณ เมืองกลางทุกวันนี้ไป
ข้าพเจ้าทำอยู่เหมือนหนึ่งเกาะปูเหล้าปิ้งของท่านเองเหมือนกัน แลให้ท่านเห็นดูเร่งให้ยี่สิบผู้เป็นขุนลามากลับมาเมืองกลางโดยเร็ว จะได้เอาของไปให้กับ (อ่านไม่ได้)
--หนังสือมา ณ วันอังคาร เดือนสิบ ขึ้นหกค่ำ ปีระกานักษัตร เอกศกโ (ศวก.๓๖)

วันอังคาร เดือนสิบ ปีระกา จุลศักราช ๑๑๕๑ ตรงกับ พ.ศ.๒๓๓๒ เทียบกับสุริยคติแล้ววันอังคาร เดือนสิบ ที่เขียนจดหมายฉบับนี้ จะตรงกับวันขึ้น ๕ ค่ำ ไม่ใช่ ๖ ค่ำ
คลาดเคลื่อนไปเพียงหนึ่งวัน ส่วนวัน เดือน และปี จะตรงกับวันที่ ๒๕ เดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๓๓๒

จากจดหมายฉบับนี้ จะเห็นความคืบหน้าในการที่พระยาทูกราช (เทียน) เลื่อนจากตำแหน่งพระยาปลัดเมืองกลาง ขึ้นเป็น โ เจ้าพระยากลางโ ในราชทินนามเดิม

ส่วนจดหมายอีกฉบับหนึ่งความว่า

โ หนังสือท่านพระยาเพชรศรีศรีสงคราม เจ้าพระยากลาง บอกมายังท่านพระยาราชกบัตินผู้เป็นเจ้าเมืองเกาะปูเหล้าปิ้ง ด้วยปะลิกบทอิทธิมาบอก
ท่านพระยาราชกบัตินสิ่งมาว่า แยกเสกหะลิเหล้าร้ายซึ่งเป็นโจร พันเกาะปูเหล้าปิ้งมาเข้า ณ ปากน้ำเมืองไทร
แลเห็นว่าพระยาไทรเป็นใจคิดอ่านเข้าด้วยกันกับแยกเหล่าร้ายจะคิดอ่านตีแห่งใดยังมีรู้ แลอย่าให้ข้าพเจ้าไว้ใจแก่ราชการ ให้ตระเตรียมอยู่
เป็นพระคุณของท่านซึ่งบอกมาให้รู้ตัวนั้นเป็นหนักหนาอยู่แล้ว แลข้าพเจ้าให้จัดแจงตั้งค่ายปากน้ำ ให้ผู้คนลงไปประจำรักษาค่ายปากน้ำอยู่ทุกแห่งอ่าว
ถึงมาทว่าพระยาไทรจะพาแยกเสกหะลิมาตี ณ เมืองกลางนั้น จะไต่กลั้วเกรงแก่แยกเหล่านี้ห้ามมิได้ มาหว่ามันจะยกมากลั้วเท่าใด
ก็จะต่อสู้จนสิ้นชีวิตจะไต่กลั้วเกรงห้ามมิได้ อย่าให้ท่าน พระยาราชทำดิ่งแก่หน้าจิตเลย

อนึ่ง ถ้ากำปั่นเรือบรรทุกปืนคาบศิลา ปืนบอเรียม มาจำหน่ายแก่เมืองกลาง ข้าพเจ้าจะจัดตึกให้ตามราคามีให้ขัดสน อนึ่ง
ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทครั้งหนึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ใหญ่แก่คนทั้งแปดหัวเมือง
แลให้ข้าพเจ้าคิดอ่านรักษาบ้านเมืองอย่าให้เสียแก่ข้าศึกศัตรูสิ่งใดได้ แลข้าพเจ้าขัดสนด้วยดินผะสิดำแลปืนซึ่งจะรักษาบ้านเมือง
แลถ้าสลูปกำปั่นบันทุกปืนและดินผะสิดำเข้ามาเล็กน้อยเท่าใด ให้ท่านพระยาราชช่วยคิดอ่านว่ากล่าวให้นายกำปั่นเข้ามาค้าขาย ณ เมืองกลาง
ข้าพเจ้าจะจัดตึกซื้อปืนและดินนั้นไว้รักษาบ้านเมืองต่อไป แลข้าพเจ้าจัดได้ลูกแดงเงิน แลให้หมาแก่ท่าน ลูกแดงเงิน ๕๐ ลูก ไก่ ๑๐๐ ตัว
ให้หมาแก่ท่านเป็นกับข้าวไปพลางก่อน หนังสือมา ณ วันอังคาร เดือนยี่ ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปิจอโทศกโ (ศวก.๓๔)

จดหมายฉบับนี้ตรงกับวันที่ ๑๔ เดือนมกราคม พ.ศ.๒๓๓๓ สรุปใจความได้ว่า ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาทูกราช เลื่อนขึ้นเป็นพระยาเพชรศรีศรี (พิไชย)
สงคราม (รามคำแหง) ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก ๘ หัวเมือง แทนเจ้าพระยาสุรินทราชา (จัน) ซึ่งทรงพระราชดำริจะขอให้เข้าไปอยู่กรุงเทพฯมหานคร
เพื่อโปรดให้เป็นอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ แต่เจ้าพระยาสุรินทราชายังกราบทูลปฏิเสธอยู่ เพราะเห็นว่าอยู่บ้านนอกสบายกว่าอยู่ในกรุง

นามเต็มของพระยาเพชรศรี ๔ นั้น คือ พระยาเพชรศรีศรีพิไชยสงคราม รามคำแหง แต่เห็นที่อาลักษณ์จะเขียนตกไปบางคำ
เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับจดหมายฉบับอื่นแล้วจะพบว่าผิดไปคือ จดหมายฉบับลงวันที่ ๕ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.๒๓๓๕ ความว่า

โ หนังสือท่านพระยาเพชรศรีศรีพิไชยสงคราม รามคำแหง ท่านพระยากลาง มายังท่านโตกพระยาราชกบัติน เจ้าเมือง ณ เกาะปูเหล้าปิ้ง
ด้วยมีตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมออกมา ให้ดูชายกทัพไปตีเมืองมฤท แลบัดนี้ดูข้าให้ขุนชำนาญ
นายหมุนมาถึงท่านจะขอให้ช่วยของซึ่งขัดสนจะเอาไปเป็นเสบียงทัพให้ท่านให้มาแก่กำปั่นให้ทัน ณ เดือน ๑๒ ข้างแรม
อนึ่งขุนชำนาญขัดสนจะขอปันเอาสินค้าการาหนึ่งสองการาก็ดี ให้ท่านให้แล้วให้มีหนังสือมาจะเจียดเอาค่ามาให้ หนังสือมา ณ วันจันทร์ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีชวด
จัตวาศกโ (ศวก.๔๗)

พ.ศ.๒๓๓๕ ทรงพระราชดำริการศึกเมืองทวายมะริด ซึ่งถูกพม่าเข้ายึดครองเป็นการละเมิดอธิปไตยของไทยซึ่งมีอยู่เหนือเมืองทั้งสองนี้ จึงโปรดให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จนำกองทัพเรือลงมาเตรียมกำลังอยู่ที่ช่องสิงฆร ประจวบคีรีขันธ์ และโปรดให้เกณฑ์กองทัพหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งปวงเป็นกองทัพเรือยกกำลังไปสมทบกองทัพเรือของสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ณ ช่องสิงฆรนั้นด้วย พระยาเพชรคีรีพิชัยสงคราม รามคำแหง พระยาถลาง จึงได้เตรียมเสบียงอาหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ แล้วเคลื่อนกำลังทัพเรือจากเมืองถลางไปสู่ช่องสิงฆรตามพระราชโองการในโอกาสนั้นตามหลักฐานเอกสารจดหมายเหตุที่นำมาอ้างอิงไว้ข้างต้นนี้

ผลการสงครามกับพม่าในครั้งนั้น ปรากฏตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติว่า

ใ ฝ่ายสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งยกออกไปต่อเรือรบที่สิงฆร เร่งต่อทำทั้งกลางวันกลางคืนจนเรือแล้วเสร็จ โปรดให้พระยาจำแสนยก พระยาไกรโกษา ซึ่งไปเกณฑ์กองทัพแล้ว ตามเสด็จมากับพระยาพิไชยบุรินทร์ พระยาแก้วเกสรพ นายทัพนายกอง คุมเรือออกไปเมืองทวาย สงกกองทัพแล้ว เสด็จกลับมาประทับอยู่แขวงเมืองชุมพร ครั้นกองทัพยกไปถึงเมืองมะริดได้ข่าวว่า เมืองมะริดกลับใจเป็นกบฏ กองทัพจึงยกเข้าตีเมืองมะริด ปีนป้อมและปืนหน้าเมืองระดมยิงหนาแน่นนักเข้าเมืองหาได้ไม่ ก็แจวเรือเข้าหาเกาะหน้าเมืองมะริด เกาะหน้านั้นมีเขาอยู่ พระยาเสนาหาญธรรมาพิณพาทย์อยู่ในเรือ เมื่อข้ามจะไปเข้าเกาะนั้นปืนพม่ายิงถูกวงษ์ของๆ กระจ่ายไปถูกคนตีฆ้องจับแต่หาตายไม่ พระยาไกรโกษา พระยาพิไชยบุรินทร์ พระยาจำแสนยก พระยาแก้วเกสรพ และนายทัพนายกองไปถึงเกาะเข้าพร้อมกัน เขาปืนใหญ่ขึ้นบนเขาช่วยกันยิงระดมเข้าไปในเมืองมะริด พม่าทนนถูกปืนมิได้ ขุดหลุมทำสนามเพลาะเอากระดานบังตัวกันลูกปืน ปืนที่เมืองมะริดก็ซาลงตั้งแต่จะแตก-- (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), กรมศิลปากรอนุญาตให้สำนักพิมพ์คลังวิทยาพิมพ์, พ.ศ.๒๕๐๕ หน้า ๑๙๙-๒๐๐)

ความในพระราชพงศาวดารฯ ยังมีต่อไปอีกมาก สรุปผลการสงครามว่า ทัพเรือของสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล มิได้พ่ายแพ้แก่พม่าเมืองมะริด หากกำลังจะยึดเมืองมะริดได้อยู่แล้ว แต่บังเอิญทัพบกซึ่งเป็นทัพหน้า ในบังคับบัญชาของเจ้าพระยามหาเสนา(ปลื) ไปเสียที่แก่งพม่า ถึงกับต้องเสียชีวิตแม่ทัพ คือ เจ้าพระยามหาเสนาในสนามรบ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ใ ทรงพระราชดำริว่าจะทำการต่อไปไม่ตลอด จึงโปรดให้ถอยกองทัพทั้งปวงลงมาแม่น้ำน้อย----แล้วโปรดให้นายฉิมหมาดเล็กเป็นเชื้อขาวชุมพร ถีตวราริ์ไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราช สถานมงคล ฉบับ ๑ นายฉิมได้ตราแล้วรีบไปขึ้นที่เมืองเพชรบุรี เติมน้ำไปเฝ้าที่เมืองกระกราบทูลราชการเมืองทวายตามท้องตรา สมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ เสียพระทัยนัก รับสั่งว่ากระจะสำเร็จอยู่แล้วกลับไม่สำเร็จไปได้ จึงสั่งให้ขึ้นไปบอกนายทัพนายกองให้ล่าทัพจากเมืองมะริด พกกองทัพพม่ายกลงมาถึงเมืองมะริด กองทัพไทยจัดการจะล่าทัพเรือ พม่าก็เข้าตีกองทัพไทย ด้รบกัน กองทัพไทยต่อเรือรบครั้งนั้นมิได้ตั้งหน้าตั้งท้าย ล่าถอยเรือเอาท้ายลงมา ยิ่งเป็นหน้าเรือรับพม่าแข็งแรงพม่าก็ยิง ต่างคนต่างยิงกัน ถึงฝั่งจึงทิ้งเรือเสียขึ้นบก พม่าก็ขึ้นบกติดตามกองทัพไทย พระยาจำแสนยก (ทุเรียน) รับพม่าแข็งแรง พม่าหาอาจลวงเกินเข้ามาได้ไม่ นายทัพนายกองก็ไม่มีผู้ใดเป็นอันตราย เสียแต่เรือรบและเป็นบาปเตรียมสำหรับเรือ---- (พระราชพงศาวดารกรุง รัตนโกสินทร์ คลังวัฒนา ๒๕๐๕ หน้า ๒๐๒- ๒๐๓)

พระยาเพชรคีรีพิไชยสงคราม รามคำแหง (เทียน) จึงได้กลับมาตั้งเมืองถลางดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองถลาง และผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตกทั้ง ๘ สืบต่อมา

ส่วนเจ้าพระยาสุรินทราชา (จัน) นั้น สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงโปรดให้มีตราให้หาเข้าไปกรุงเทพฯ ว่าจะให้เป็นที่อัครมหาเสนาบดี แทนที่เจ้าพระยาคลาโหมเจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) ซึ่งถึงแก่อสัญกรรมในการศึกเมืองทวาย-มะริด พ.ศ. ๒๓๓๖ เจ้าพระยาสุรินทราชาเข้าไปถึงกรุงเทพฯ แล้วพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์โปรดพระราชทานเสื้อผ้าจะเอาไว้ให้อยู่ ณ กรุงเทพฯ เจ้าพระยาสุรินทราชาคิดเห็นว่าอยู่บ้านนอกได้ความสุขมาก จึงอ้อนวอนเจ้าคุณพลเทพบิดาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ขอให้กราบทูลพระกรุณาคิดจะไม่อยู่กรุงเทพฯ ว่าด้วยชรา เป็นเสนาบดีขึ้น เจ้าชีวิตเสด็จพระราชดำเนินไปถึงไหนก็ต้องตามไปถึงนั้น ก็มีความลำบาก จึงทำเรื่องราวขอกราบทูลพระกรุณาว่า จะขอออกมายังเมืองนอกตามเดิม จะจัดแจงทางรับส่งพระราชทรัพย์เมืองพังงา เมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง จะขนขึ้นไปเขาคอกกั้นดาร์ เขียวแก่งเป็นหลายแห่ง พระราชทรัพย์ก็สูญหายเป็นอันตรายเสียหลายครั้งมาแล้ว เห็นว่าทางบกระยะป่าเดินมาช้าแต่สองคืนไม่สู้กั้นดาร์ ถึงพนมมลงตลอดลงไปถึงพุนพิน ตลอดออกไปถึงพุมเรียง ที่รับส่งพระราชทรัพย์ไม่สู้กั้นดาร์ ขอพระราชทานข้างถนนที่บรรทุกเมืองนคร ๑๐ ข้าง เมืองไชยา ๑๐ ข้าง รวมข้าง ๒๐ ข้าง ให้หลวงพิทักษ์ธรรมเป็นนายกองคุมข้างคอยรับส่งพระราชทรัพย์ พระราชทานข้างและที่ปากพนมปากลาว่า ได้มาตามเรื่องราวเจ้าพระยาสุรินทราชาให้กราบทูลพระกรุณา มีแจ้งอยู่ในท้องตราพระคชสีห์นั้นแล้ว---- (ประชุมพงศาวดารฯ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พ.ศ.๒๕๐๖ เล่มที่ ๑ หน้า ๕๐๑-๕๐๒)

เจ้าพระยาสุรินทราชา (จัน) ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๓๕๐ มีบุตรชายสืบสกุลที่เมืองถลางชื่อเล็ก (หรือฤกษ์) สมรสกับคุณท่อมบุตรของพระยาเพชรคีรีพิไชยสงครามรามคำแหง (เทียน) ต่อมาหลังศึกพม่า พ.ศ.๒๓๕๒ แล้ว คุณฤกษ์ผู้นี้ได้เป็นเจ้าเมือง ถลาง ชาวถลางเรียกขานกันว่า พระยาถลางฤกษ์ (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, ภูเก็ต พ.ศ.๒๕๑๗ หน้า ๑๖๑)

พระยาเพชรคีรีพิไชยสงครามรามคำแหง เจ้าเมืองถลาง ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองต่อเนื่องกันนานรวม ๒๐ ปี เป็นระยะเวลาที่ปลอดภัยสงครามจากพม่า บ้านเมืองร่มเย็น ราษฎรพลเมืองจึงมีเล้าดังหันตั้งตาประกอบการอาชีพขุดหาแร่และถลุงดีบุกขายแก่พ่อค้าชาวอังกฤษ แลกเปลี่ยนสินค้าและเงินเหรียญเข้าสู่บ้านเมืองได้โดยสม่ำเสมอ ก่อให้เกิดความมั่งคั่ง สมบูรณ์อยู่กินแบบพอเพียงเรื่อยมา

ครั้นถึงปี พ.ศ.๒๓๕๒ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จสวรรคต เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งได้สำเร็จราชการในตำแหน่งพระมหาอุปราชอยู่แล้ว

ก็ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยสิริราชสมบัติในกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๒ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ในวันถัดมา

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกได้เริ่มขึ้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ.๒๓๕๒) ติดตามด้วยกิจการต่าง ๆ อันเนื่องต่อพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นต้นว่า พระราชพิธีอุปราชาภิเษก, การแต่งตั้งพระสมณศักดิ์ทางพระพุทธศาสนา, การสถาปนาพระเกียรติยศเจ้านายในพระราชวงศ์, การแต่งตั้งขุนนางชั้นผู้ใหญ่, ทั้งหมดเหล่านี้กว่าจะเสร็จสิ้นลงก็ถึงเดือน ๑๑ ปีเดียวกัน

ฝ่ายพระเจ้าประดุจแห่งพม่า ได้ตระเตรียมกองทัพเพื่อจะยกมาทำสงครามกับไทยตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๓๕๑ แต่ต้องเลิกล้มความตั้งใจเนื่องจากการเกณฑ์ผู้คนเข้ากองทัพเป็นไปด้วยความขัดข้องระล่ำระสาย ไม่อาจจะรวบรวมกำลังทัพให้ครบถ้วนตามความประสงค์ได้ จึงให้ยับยั้งการเคลื่อนกองทัพมายังเมืองไทยไว้ก่อน แต่จะตั้งวันแม่ทัพผู้เตรียมทัพและเสบียงอาหารไว้ได้จำนวนหนึ่งแล้ว ขอนำทัพมาตีเมืองชุมพร, เมืองตะกั่วป่า, เมืองตะกั่วทุ่ง และเกาะกลาง กวาดต้อนครอบครัวทหารพม่าเข้ามาใช้คืนทุนรอนที่ได้ลงไป พระเจ้าประดุจก็ทรงอนุญาต อดังวันจึงยกกองทัพลงมาตั้งอยู่ที่เมืองทวาย กะเกณฑ์ให้ต่อเรือรบใหญ่น้อยเป็นอันมาก

ครั้น ถึงเดือน ๑๑ ปีมะเส็ง เอกศก พ.ศ.๒๓๕๒ อดังวันจึงให้แยกของเป็นนายทัพคุมพล ๔,๐๐๐ คน ลงเรือรบมาตีเกาะกลาง (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ๙ ฉบับหอสมุด พิมพ์ที่คลังวิทยา, พ.ศ. ๒๕๐๕ หน้า ๓๙๗)

คำให้การของเชลยพม่าที่ไทยจับได้ในศึกครั้งนั้น ชื่อ ะชาตะนะอง หรือ เจยะดุเรียงกะยอ ให้ปากคำว่า

โ ้น วันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะเส็งเอกศก (ศักราช ๑๑๗๑ พ.ศ. ๒๓๕๒) อดังวันเกณฑ์ให้ระอูเจ้าเมืองทวายเป็นแม่ทัพ อ้ายเจยะดุเรียงกะยอ เป็นปีกขวา สิงคะดุเรียงเจ้าเมืองมะริดเป็นปีกซ้าย คุมกองทัพ อดังวัน ๖,๐๐๐ คน เจ้าเมืองทวาย ๓,๐๐๐ คน เจ้าเมืองมะริด ๑,๐๐๐ คน รวม ๑๐,๐๐๐ คน ปืนหลัก ๒๐๐ ปืนคาบศิลา ๓,๕๐๐ ปืนหน้าเรือกระสุน ๓ นิ้ว ๒๐ ให้พละยางองทวาย กับขมยตเลทวายเป็นยกบัตร์ทัพ ดินดำเสมอบอก ๓๐๐ นัต เข้ากัน ๓,๗๒๐ บอก ขาวสารคนละ ๓ สัด เรือ ๒๓๐ ลำ ไหยกไปตีเมืองกลาง กองทัพยกลงไปพร้อมมูลกันอยู่ เรือหาหลบหลีกหนีหายแลเรือแตกไม่ ครั้นไปถึงเมืองตะกั่วป่า อ้ายเจยะดุเรียงกะยอ เป็นปีกขวาคุ่มคน ๓ ทัพยกเข้าตีเมืองตะกั่วป่า ชาวเมืองหาสู้รบไม่ แดกหนีไป ได้ปืนหลัก กระสุน ๓ นิ้ว ๑๓ กระสุน ๔ นิ้ว ๒ ปืนคาบศิลา ๙ รวม ๒๔ กระบอก ขาวเปลือกประมาณ ๒ พันสัด ขนใส่เรือ จับได้หญิงแก่ ๒ คนครั้งรุ่งขึ้น สิงคะดุเรียงปีกซ้าย คน ๕ พัน เข้าตีบ้านนาเตย ๆ หาสู้รบไม่ หนีไป ได้ปืนหลัก กระสุน ๓ นิ้ว ๒๐ กระสุน ๔ นิ้ว ๕ ปืนคาบศิลา ๑๓ รวม ๓๔ บอก ขาวเปลือกประมาณ ๓,๐๐๐ สัด จึงบอกหนังสือไปถึง ระอู แม่ทัพ ๆ ยกมาตั้งอยู่นาเตย คน ๓ พัน อ้ายเจยะดุเรียงกะยอ คน ๓,๐๐๐ ยกไปทางเรือของหนึ่ง เกณฑ์ให้ อ้ายสิงคะดุเรียง คน ๓,๐๐๐ ยกไปทางบกของหนึ่ง ให้อยู่รักษาเรือ ๑,๐๐๐ คนกำหนดกองทัพพบเรือพบกัน ณ ปากพระ แล้วกองอ้ายเจยะดุเรียงกะยอ ยกข้ามไปถึงบ้านสาคร พบกองตระเวนไทยได้รบสู้กันครู่หนึ่งไทยถอยไป ตามไปถึงบ้านตะเคียน ไทยถอยไปเข้าค่ายเมืองกลาง กองทัพพม่าตั้งอยู่บ้านตะเคียน ๗ วัน สิงคะดุเรียงให้กองทัพหนุนมาอีก พันหนึ่ง จึงเข้าไปตั้งค่ายล้อมเมืองกลาง ๑๕ ค่ายได้สามด้าน ๆ ได้ตั้งอยู่ยังไม่รบ

เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก ศักราช ๑๑๗๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒) เหลากลางคืนเข้าตีค่ายเมืองกลาง ไพร่ถูกปืนใหญ่ตายประมาณ ๕๐๐ เศษ ป่วยเจ็บเป็นอันมาก ถอยเข้าค่ายมีหนังสือแม่ทัพพม่าให้ปลัดซ้ายเจ้าอ้ายเจยะดุเรียงกะยอไปทำเรือ อ้ายเจยะดุเรียงกะยอรับอาสาว่าจะตีเอาเมืองกลางให้จงได้ แม่ทัพทอดปลอยกลับไป แล้วมีหนังสือปลัดซ้ายมาวางระอูแม่ทัพป่วยตายแล้ว ให้เลิกทัพถอยกลับมาตั้งอยู่ ณ ปากจัน ประมาณเดือนเศษ อดังวันให้ระอูเป็นแม่ทัพลงมาให้มาอ้ายเจยะดุเรียงกะยอปลัดขวา อ้ายสิงคะดุเรียงปลัดซ้าย เสีย ให้ตั้งแยกตะกุนเป็นปลัดขวา แยกสะระจอบเป็นปลัดซ้าย นายทัพนายกองทั้งปวงพร้อมกันปรึกษากันว่า จะขอรับประกันตัวไว้ให้เป็นกองหน้าไปตีเอาเมืองกลางให้จงได้ ถ้ามิได้จึงให้ฆ่าเสีย ระอูแม่ทัพจึงคิดว่าไม่ให้ฆ่า ไหยกไปตีเมืองกลาง อดังวันมีหนังสือลงมาถึงระอูแม่ทัพว่าได้ให้ดูเรียงซาละกะยอคุมคน ๔ พัน ยกเข้าไปเมืองชุมพรแล้ว กองทัพพม่าป่วยเจ็บล้มตายหนีหายเสียเป็นอันมาก คงได้คนไปล้อมเมืองกลาง ๖ พัน ตั้งล้อมอยู่ ๒๐ วัน ดูเรียงซาละกะยอยกกองทัพมาอีก ๕ พันเข้าตีเมืองกลางพร้อมกัน เมืองกลางแตก ได้ปืนใหญ่กระสุน ๓-๔ นิ้ว ๔๔ กระบอก ปืนหลัก ๒๑ ปืนคาบศิลา ๕๐ รวม ๑๕๕ กระบอก ครอบครว ๓๐๐ เศษ ดีบุก ๓ พันปึก ส่งปืนใหญ่น้อยครอบครวไป ณ เมืองทวาย อดังวันให้ อ้ายโมและอ้ายยักภูลงมาฟังราชการ ณ เมืองกลาง บอกว่าอดังวันมีหนังสือส่งตัวเจ้าเมืองกลางขึ้นไปเมืองอังวะ ว่าให้ดูเรียงซาละกะยอ คุมคน ๑๒,๐๐๐ ไปตีเมืองกลางแตกแล้วได้ปืนใหญ่ปืนน้อยและครอบครวส่งมาเมืองทวาย ให้กองทัพตั้งรักษาเมืองกลางอยู่ เจ้าอังวะให้ตั้งอดังวันเป็นมหาเสนา และดูเรียงซาละกะยอเป็น... จารึกชื่อใส่แผ่นทองมาให้ออดังวัน พระราชทานกลอง... ๗ ใบมาให้อ้ายเจยะดุเรียงกะยอและระอูแม่ทัพ ให้ระอูพาชาวมะริดเป็นออคูปเจเร่ผีเมียลักขมานา คุมคน ๓๐ คน ถือนหนังสือไปเมืองไทรลำนึง เคมันฝรั่งย่างกุ้งคุมไพร่ลูกเรือ ๒๕ คน เอาดีบุก ๓ พันปึกบรรทุกสลูปล่าหนึ่งไปแลกดินดำ ณ เกาะหมาก ในหนังสือไปเมืองนั้นว่า แดกก่อนเมืองไทรขึ้นแก่เมืองพม่า บัดนี้ตีเมืองกลางได้แล้ว เกาะรังนกทั้งปวงจะยกให้คืน ให้พระยาไทรจัดแจงดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปถวายตามอย่างธรรมเนียม ระอูและเคมันฝรั่งก็ลงเรือไปประมาณ ๑๕ วัน เคมันฝรั่งนายสลูปล่ามาถึงเมืองกลาง บอกระอูแม่ทัพว่า แลกดินดำหาได้ไม่ ได้แต่ผ้าอ้อหัต ๓ ม้วน ผ้ากำมะหยี่แดง ๒ ม้วน กำมะหยี่เขียวม้วนหนึ่ง ผ้าแพรเขียว ๓ ม้วน สักหลาดแดง ๓ พับ สักหลาดเขียว ๒ พับ รวมเป็น ๕ พับ ผ้าขาวบาง ๒ พับ ยาสูบ ๒๐๐ ชั่ง ปลาแห้งหาง ๓๐๐ ชั่ง มาส่งให้ระอูแม่ทัพแล้ว เคมันฝรั่งหนีไป กองทัพระอูซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองกลางนั้นแตกไปถึงเมืองปากจัน อดังวันให้ลงมาจับเอาตัวระอูแม่ทัพ และแยกตัดคนปลัดทัพขึ้นไปเมืองทวาย ไปได้ ๒ วัน เรือซึ่งไปเมืองไทรกลับมาพบกองทัพ ณ ปากจัน พระยาไทรมีหนังสือตอบให้ขุนนางแขกมาด้วยคนหนึ่ง มีผ้าขาว ๓ พับ เทียนใหญ่ ๕๐ เล่ม แพรแดง ๒ ม้วน แพรเขียว ๓ ม้วน ให้หีบมาใบหนึ่ง เป็นของฝากมาให้ออดังวัน ในหนังสือพระยาไทรนั้นว่า กองทัพไทยก็ออกไปแล้วอยู่ ๓ พัน ครั้นจะเข้าโจมตีก็เห็นยังขัดอยู่ ขอกองทัพพม่าสัก ๖ พัน ยกออกไปตีเมืองไทรจึงจะเข้าได้โดยสะดวก --- (คำให้การของเชลยพม่า ๆ ถวายสำเนาไม่ใคร่ฟิล์มเก็บรักษาไว้ ณ หอจดหมายเหตุในหอสมุดแห่งชาติ พิมพ์เผยแพร่โดยอำเภอกลาง พ.ศ.๒๕๔๐)

คำให้การของเชลยพม่าที่ชื่อ ะชาตะนะอง หรือเจยะดุเรียงกะยอ ซึ่งถูกทหารไทยจับได้ภายหลังที่เมืองกลางแตก เมื่อ พ.ศ.๒๓๕๒ ผู้นี้ ยังมีข้อความอีกมาก

แต่ตัดตอนมาเพียงบางส่วน เพื่ออ้างอิงว่าเมืองกลาง ในปี พ.ศ.๒๓๕๒ นั้น กำลังรุ่งเรือง พม่าจึงมุ่งหมายมาตีเพื่อปล้นสะดมเอาทรัพย์สิน โดยระดมพลจำนวนมากถึง ๑๒,๐๐๐ คน เมื่อถึงกลางคืนนั้นทำการล้อมเมืองอย่างเข้มแข็ง มีปืนใหญ่กระสุน ๓-๔ นิ้ว รวม ๑๐๐ กระบอก พม่ากวาดเอาไปได้ถึง ๔๔ กระบอก ปืนหลัก ๒๑ กระบอก ปืนคาบศิลา อีกจำนวนหนึ่ง พระยาเพชรศรีศรีพิไชยสงคราม เจ้าเมืองกลางคงมุ่งหมายจะรักษาเมืองโดยใช้ปืนใหญ่เป็นกำลังสำคัญในการยิงแบบ โปปรมโ ซึ่งเคยประสบชัยชนะมาในการทำสงครามเมื่อ พ.ศ.๒๓๒๔ เนื่องจากมีกำลังทหารน้อย จึงต้องอาศัยอาวุธปืนจำนวนมากเขาคือ และก็ได้รับผลในระยะต้น ๆ กล่าวคือ ครั้งแรกที่พม่ายกเข้าโจมตี ก็ถูกระดมยิงด้วยปืนใหญ่น้อย ล้มตายลงถึง ๕๐๐ คนเศษ บาดเจ็บอีกต่างหาก ถึงกับผู้ป่วยขาการทัพหน้าของพม่าถูกจับตัวไปเพื่อลงโทษฐานปล่อยให้เสียกำลังทหารอย่างมากมายแต่เมื่อพม่าเรียนรู้ถึงยุทธวิธีฝ่ายไทย ก็ทำอุบายล่าถอยไปพักอยู่ใกล้ถึงปากจั่นใกล้เมืองมะริด แล้วเข้าจู่โจมใหม่อีกครั้งในยามที่ไทยกลับตัวไม่ทัน

ในการจู่โจมครั้งใหม่นั้น พม่าใช้ยุทธวิธีใหม่ ด้วยการลำเลียงปืนใหญ่ขึ้นไปตั้งบนเนินเขาทางทิศตะวันตกของเมืองกลาง คือเขาพระแหวง แล้วยิงลงใส่ตัวเมืองกระทำเช่นเดียวกับที่สมเด็จพระราชาธิบดีบวรสถานมงคล ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงกระทำเอาที่เมืองมะริดในศึกไทยพม่า พ.ศ.๒๓๓๖ จนเมืองมะริดสุดปัญญาจะป้องกัน พม่าได้นำยุทธวิธีอันนี้กลับมาใช้กับเมืองกลางเป็นการตอบแทน ปราบตามเอกสารอ้างอิงประวัติศาสตร์ของมลายู ชื่อ โ ซาเออร์ สุลต่าน มาลันนาโ (Syair Sultan Maulana) ซึ่งสุริวงค์ พงศ์ไพบุลย์ ได้ปริวรรตและนำเสนอต่อที่ประชุมสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยขอเนาข้อความบางตอนมาอ้างอิง ดังนี้

โ ---ฝ่ายพม่านั้นยกบุกเข้าโจมตีกลาง อย่างหนัก มีการสร้างค่ายหลายแห่ง มีการเคลื่อนค่ายอยู่เรื่อย ๆ และล้อมกำแพงเมืองกลางไว้โดยรอบ คนกลางนั้นก็ยิงปืนตอบโต้ออกจากกำแพงอย่างไม่หยุดยั้งเหมือนกัน เสียงปืนดังไกลไปถึงเอโกร์นาฆา (เกาะนาคา - ผู้เรียบเรียง)

กองทัพของเคดาห์ ตาลิบง สงขลาแยกกันออกเรือไปจากเอโกร์นาฆา เรือของเคดาห์วิ่งเร็วกว่าอย่างแรงต้องช่วยกันพายไปที่ช่องแคบเลฮอร์ (ช่องแคบระหว่างเกาะยาวใหญ่กับเกาะยาวน้อย-ผู้เรียบเรียง) ทำให้ขบวนกองทัพเรือต้องเสียรูป ครั้นครัดคืนวันศุกร์ฤกษ์ยามยามดีก็ยกกองทัพออกจากช่องแคบเลฮอร์เข้าไปใกล้ต้นถนงถันมู (คือ แหลมยวมู-ผู้เรียบเรียง) ระหว่างทางเรือของเคดาห์วิ่งเร็วกว่าเหมือนเกือกอีก เขามีเด็กลงเขาแอบอยู่เกาะปอนาฆา (เกาะนาคา-ผู้เรียบเรียง) พอใกล้สว่างก็พายเรือเข้าไปใกล้ต้นถนงถันมู ส่วนกองทัพพม่านั้นพอฟ้าสว่างก็ยกขบวนไปที่ค่ายแล้วยิงปืนใหญ่เข้าใส่ก่อน เหาที่มองเห็นพม่ามีเรือรบ ๑๙ ลำ เป็นเรือว่างเปล่า เพราะผู้คนนั้นไปรวมกันอยู่ในค่าย พม่าสร้างค่ายห้าแห่งเรียงกันอยู่บนภูเขาและติดปืนใหญ่ไว้พร้อม กองทัพไทยยกพลไปถึงชายหาดก็ระดมยิงไปที่ค่ายพม่าแตกกระเจิง---โ

เรื่องราวตอนนี้เป็นเรื่องราวที่เมืองกลางถูกพม่ายึดครองไว้แล้ว แต่ก็แสดงถึงยุทธวิธีของพม่าที่ตั้งปืนใหญ่ไว้บนภูเขาแล้วยิงลงมา

เอกสารฝ่ายมลายูยังได้กล่าวถึงอีกตอนหนึ่ง เล่าถึงพม่าเผาเมืองกลางว่า

โ ----มลายูและสยามถอยทัพไปตั้งหลักที่ เกาะญอร์ (เข้าใจว่าเกาะยาว-ผู้เรียบเรียง) พักทัพที่นั่นได้หนึ่งวัน คืนวันนั้นก็เห็นเพลิงลุกโชติตรงกลางเมืองกลาง รุ่งเช้าเมื่อพายเรือไปที่เกาะปอนาฆา จึงทราบจากพวกกลางที่หนีนั้นว่า พม่าเผาเมืองกลางจนเสียหายแล้ว กองทัพเรือท้อใจมาก เพราะหวังว่าจะได้รับกำลังสนับสนุนจากกองทัพบก รอกันจนนานจนถึงสี่สิบวันแล้วยังไม่มีใครมาเสียบยิงก็ไม่มีเพิ่มจึงจำต้องถอยตัว กองเรือนครศรีธรรมราชและข้าหลวงนั้น ขวนกันกลับโดยไม่บอกใครเลย ทำให้กองกำลังจากतालิบง สงขลา และเคดาห์ น้อยใจ ประกอบกับข้าหลวงทั้งหมดและหลายคนต้องอดอยากจึงยิ่งท้อแท้หมดกำลังใจแต่พอไปถึงเกาะปัญฉัง (เข้าใจว่าเป็นเกาะลันตา-ผู้เรียบเรียง) ก็ได้พบเรือเสียบยิงที่นั่น เมื่อได้อาหารพอเพียงก็ยกกำลังกองเรือย้อนกลับไปเกาะเมอรูระ (เกาะละวะ-ผู้เรียบเรียง) อีกครั้ง พยายามวางแผนหาเส้นทางที่จะเข้าไปช่วยกลาง แต่ติดขัดอยู่ที่ต้องรอกองทัพบกไปถึงเสียก่อน รอนานยี่สิบวันยังไม่มีการส่งทหารจากกองทัพบกไปถึงที่นั่น---โ

วิเคราะห์ตามยุทธนาการที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ ก็เห็นว่า เมืองกลาง ที่ถูกพม่าทำลายลงใน พ.ศ.๒๓๕๒ นั้น ตั้งอยู่ที่ปากตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะ คือส่วนที่เป็นโ เมืองกลางบางโรงโ มิได้ตั้งอยู่ตามปากตะวันตกดังเช่นที่เคยเข้าใจกันมาแต่เดิม

กล่าวแล้วว่า พม่าตีเมืองกลางเมื่อ พ.ศ.๒๓๕๒ นั้น ได้ว่าจ้างทหารฝรั่งเศสให้มาช่วยรบด้วย ปราบปรามหลักฐานตามจดหมายเหตุของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสชื่อ มงซิเออร์ราโบ เขียนถึง มงซิเออร์เรกเตนวาลต์ ที่เกาะปีนัง เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ค.ศ.๑๘๑๐ (พ.ศ.๒๓๕๓) ความว่า

โ ที่เกาะหมากคงจะได้ทราบข่าวกันแล้ว ในเรื่องที่ว่าพม่าได้เผาเมือง และเผาป้อมที่เมืองภูเก็ต ข่าวนี้น่าจะเป็นข่าวที่จริง พม่าได้มาล้อมเมืองภูเก็ตอยู่ ๔ อาทิตย์ ไทยกับพม่าได้สู้รบกันอย่างสาหัส ได้ล้มตายเป็นอันมากทั้งสองฝ่าย จนผลที่สุดพม่าได้แหกเข้าเมืองได้ จึงได้เอาไฟเผาป้อม ซึ่งเป็นที่พักอาศัยของชาวเกาะภูเก็ตเสียหมดสิ้น พวกชาวบ้านได้ถูกอาวุธตายบ้างก็มี พม่าได้จับชาวเมืองเป็นเชลยก็มาก แต่โดยมากพวกพลเมืองได้แตกหนีเข้าป่าหมด

ส่วนตัวข้าพเจ้านั้น ได้มาถึงเมืองภูเก็ตเมื่อวันที่เสาร์ เวลา ๒ ยาม รุ่งขึ้นได้ทราบว่าจะเกิดรบกันขึ้นแล้ว และว่าพม่าได้ลงจากเรือขึ้นบกมาแล้ว ข้าพเจ้าจึงอวยหนึ่งสี่สวดมนต์กับเครื่องยาถุณหนึ่งซึ่งข้าพเจ้ามีติดตัวอยู่เสมอสำหรับรักษาคนป่วยไว้ แล้วข้าพเจ้าก็ได้หนีเข้าไปอยู่ในป้อม ในเวลาที่พม่าล้อมเมืองอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้พักอยู่ในป้อมตลอดเวลา และมีความหวาดหวั่นไม่หยุดเลย แต่โดยที่พระเป็นเจ้าได้ช่วยข้าพเจ้าหาได้ถูกบาดเจ็บไม่ ในระหว่างนั้นข้าพเจ้าได้เป็นรักษาคนป่วยเจ็บ และเอาพระนามของพระเยซูที่ยิวสั่งสอนคนทั่วไป พระเป็นเจ้าได้โปรดให้คนเข้ารีต มีผู้ใหญ่ ๓ คน เด็กเล็ก ๆ ๒๐ คน ในผู้ใหญ่ ๓ คน นั้น เป็นพระสงฆ์เสีย ๒ คน ในคืนที่ข้าพเจ้าได้ป้อมแตกนั้น ข้าพเจ้าได้ให้น้ำมนต์แก่คนเหล่านี้เข้ารีตก่อนที่พม่าได้มาในป้อม

เมืองกลาง ซึ่งดำรงความมั่งคั่งสมบูรณ์สืบกันมาไม่น้อยกว่า ๔๐ ปี นับแต่แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี จนถึงพ.ศ. ๒๓๕๒ ต้องถูกพม่าทำลายลงด้วยกำลังพลรบมหาศาล

ถึง ๑๒,๐๐๐ คน เรือรบกว่า ๒๐๐ ลำ เหลือกำลังที่ชาวเมืองเล็ก ๆ อย่าง กลางจะสามารถต่อต้านไว้ได้ แม้จะมีอาวุธร้ายคือปืนใหญ่ ปืนหลัก และเป็นเล็กไม่น้อยกว่า ๒๐๐ กระบอกประกอบด้วยเชิงยุทธการที่เข้มแข็งแต่ก็ต้องพ่ายแพ้แก่กำลังพลที่มีมาผสมด้วยยุทธวิธีอันเด็ดขาดของไทยได้เข้ามาก่อน นั่นคือการล่าเหยียดปืนใหญ่ขึ้นตั้งไว้บนภูเขา แล้วยิงระดมใส่ลงในตัวเมืองทำลายทั้งทรัพย์สินและขวัญของทหารให้หมดสิ้นลงถึงกับต้องยอมจำนนในการศึกเพื่อรักษาชีวิตราษฎรทั้งเด็กเล็กผู้ใหญ่และคนชราเอาไว้ตามธรรมเนียมประเพณีการสงครามสมัยก่อน

พระยาเพชรบุรีศรีพิชัยสงครามรามคำแหง พระยาถลาง พร้อมด้วยครอบครัว และบริวารตลอดจนขุนนางคนสำคัญของเมืองถลาง ถูกพม่าจับตัวกวาดต้อนเอาไปยังกรุงอังวะ ตามกฎแห่งการทำสงครามแห่งสมัยนั้นเช่นเดียวกัน

ชาวถลางชั้นไพร่ ข้าทาส และสามัญชน ต่างบ้านแตกสาแหรกขาด หลบหนีทหารพม่าเข้าป่าเข้าดงไปจนเกือบจะหมดแผ่นดิน

ครั้งกองทัพไทยยกออกมาเพื่อขับไล่พม่าที่กำลังเข้ายึดครองเมืองถลางอยู่ พม่าเห็นว่าจะสู้กองทัพหลวงของไทยไม่ได้ ก็ทำการเผาเมืองถลางที่ยึดไว้นั้นเสีย แล้วพากันหลบหนีกลับไป ทิ้งแต่เพียงซากเมืองถลางที่มอดไหม้ไว้ให้แก่ไทย

ล่วงถึงปี พ.ศ. ๒๓๗๐ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเห็นความสำคัญของการค้าขายและการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างแข็งขัน ทรงพระราชดำริว่า เมืองถลางเคยรุ่งเรืองและมั่งคั่งสมบูรณ์มาก่อนเนื่องจากเป็นแหล่งแร่ดีบุกที่สำคัญ สามารถทำเป็นสินค้าขายออกที่นำผลประโยชน์มาสู่ประเทศได้เป็นอย่างดี กลับต้องมาเป็นเมืองร้างไร้ผู้คนเข้าไปทำมาหากินขุดหาแร่ดีบุกอย่างเป็นล่ำเป็นสันเหมือนแต่ก่อนมา จึงโปรดให้มีการฟื้นฟูขึ้นใหม่ โดยชักชวนชาวถลางเดิมที่ละทิ้งถิ่นฐานไปอาศัยอยู่ ณ ฟากฝั่งพังงา ให้กลับมาตั้งถิ่นฐานยังบ้านเดิมที่เมืองถลางอีกครั้งหนึ่งเมืองถลางจึงก่อขึ้นใหม่เรียกว่า โ เมืองถลางใหม่โ หรือ โ เมืองใหม่โ ฝั่งหลักเมืองลงในพื้นที่ราบกว้างทางส่วนเหนือของเกาะถลาง ริมคลองเมืองใหม่ ซึ่งไหลไปออกทะเลทางทิศตะวันออก บริเวณที่เรียกขานกันต่อมาว่า โ ทามะพร้าวโ

ระหว่างเวลาก่อนจะได้รับการฟื้นฟูใหม่นั้น บ้านเมืองแตกแยกระส่ำระสาย ผู้คนอพยพด้วยกลัวภัยพม่ากระจัดกระจายไปอยู่หลายแห่ง เช่น พังงา และกระบี่ เป็นต้น ส่วนในเมืองถลางเองนั้นมีขุนนางเชื้อสายแขกมัทราชภูรุษอยู่คนหนึ่งคือ หลวงลามา ไม่ได้หนีออกจากเมืองถลางไปอยู่ ณ ที่แห่งใด จึงรวบรวมผู้คนเท่าที่เหลืออยู่ขณะนั้นตั้งเป็นบ้านเมืองขึ้นตามเหตุการณ์ที่จำเป็น แล้วขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งยังมีกำลังเข้มแข็งอยู่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจึงตั้งให้หลวงลามา แขกมัทราชภูรุษผู้เป็นพระถลาง (เจิม) เจ้าเมืองถลาง (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, ภูเก็ต, พ.ศ. ๒๕๑๗ หน้า ๑๕๘)-----แทรกถูกใหม่-----

ชาวถลางส่วนใหญ่หนีออกจากเมืองถลางข้ามฟากไปทางพังงา แล้วรวมกลุ่มก่อตั้งบ้านเมืองขึ้นใหม่ที่ริมแม่น้ำพังงา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาถลางบุญคง ออกมาเป็นที่พระยาถลาง ซ่องสุ่มรวบรวมผู้คนไว้ได้ตั้งเป็นถิ่นฐานบ้านเรือนลง ชาวถลางได้ดำรงชีวิตสืบสายเลือดถลางยังดินแดนใหม่ต่อมา รวม ๑๘ ปี (ประชุมพงศาวดาร ภาค ๒ สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พ.ศ. ๒๕๐๖ เล่ม ๑ หน้า ๕๐๓)

ครั้นต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๓๗๐ ในรัชกาลที่ ๓ ได้โปรดยกเมืองถลางกลับเป็นหัวเมืองขึ้นกรุงเทพฯฯ ตามเดิม พระถลางเจิมก็คงจะได้เลื่อนเป็นพระยาถลางสืบต่อมา

ฝ่ายเมืองภูเก็ต พงศาวดารไม่ได้ชี้ชัดไว้มากนัก กล่าวเพียงว่า โ หลวงภูเก็ชข้างคตเป็นเจ้าเมือง แล้วได้นายศรีชายนายเวรเป็นพระภูเก็ช แล้วได้มาบิดาหลวงปลัดอุตุโ (พงศาวดารเมืองถลาง, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒ อ่างแลหน้า ๔๙๙)

ย้อนความไปยังปี พ.ศ. ๒๓๓๒ ซึ่งพระยาพุทธราช (เทียน) ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาถลาง (ตามเอกสารจดหมายเหตุเมืองถลาง ศวภ. ๓๙) ย่อมแสดงว่าตำแหน่งเจ้าเมืองภูเก็ตจะต้องว่างลง ฉะนั้นผู้จะเป็นเจ้าเมืองภูเก็ตในขณะนั้นก็น่าจะเป็น หลวงภูเก็ชข้างคต ตามที่พงศาวดารกล่าวถึง หลังจากสิ้นสมัยหลวงภูเก็ชข้างคต ก็จะเป็นสมัยของนายศรีชายนายเวรได้เป็นพระภูเก็ชสืบต่อมา สิ้นสมัยนายศรีชายนายเวรซึ่งเป็นพระภูเก็ช เมืองถลางถูกพม่าตีแตกพร้อม ๆ กับเมือง ภูเก็ตก็ถูกทำลายด้วยในช่วงแห่งความระส่ำระสายนี้ เมืองภูเก็ตจึงได้แก่บิดาหลวงปลัดอุตุ ซึ่งวิเคราะห์ตามคำให้การชาวถลางแล้วเห็นว่าไม่ค่อยจะมีผู้รู้จักชื่อเสียงเรียงนามดีนัก

เมื่อหลวงลามาเจิม ได้รับแต่งตั้งขึ้นเป็นพระยาถลางในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระยาถลางเจิม มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อแก้ว ซึ่งสุนัย ราชภัณฑารักษ์ สันนิษฐานไว้ว่า

โ ----จึงอาจเป็นได้ว่า เมื่อพระยาถลางเจิมได้เลื่อนเป็นพระยาถลางขึ้นกรุงเทพฯแล้ว ก็คงจะได้คิดอานตั้งเมืองภูเก็ตเป็นเมืองขึ้นของเมืองถลางขึ้นมาใหม่ โดยให้บุตรชายชื่อแก้วออกไปเป็นเจ้าเมือง---โ (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, ภูเก็ต, พ.ศ. ๒๕๑๗ หน้า ๑๖๕)

พระยาถลางเจิม เป็นคนไทยเชื้อสายแขกมัทราชภูรุษ มีความคิดอันนิยมเอียงไปทางทำมาค้าขายตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ ซึ่งได้เดินทางจากประเทศอินเดียมาสู่ราชอาณาจักรสยาม ฉะนั้นจึงไม่เป็นการแปลกแต่อย่างใดในการที่ครอบครัวของพระยาถลางเจิม ผู้คุ้นเคยกับกิจการของบ้านเมืองถลางมาก่อน ตั้งแต่สมัยที่เมืองถลางกำลังรุ่งเรืองด้วยการค้าแร่ดีบุก จนกระทั่งเมืองถลางล่มสลายลงเพราะฝีมือพม่า จะรู้สึกถึงแหล่งแร่ดีบุกสำคัญของเกาะถลางว่ามีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในบริเวณที่เป็นเมืองภูเก็ต คือบ้านสะปำ, บางคู, สามกอง และกะทู้

ด้วยเหตุนี้เอง จึงสนับสนุนให้นายแก้ว ผู้บุตรชายได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองภูเก็ต นายแก้วได้รับบรรดาศักดิ์ เป็น พระภูเก็จโลหเกษตรารักษ์ ตั้งสำนักว่าราชการเมืองอยู่กลางบริเวณอันเป็นแหล่งแร่ดีบุกมหาศาลที่หมู่บ้านในตำบลกะทู้ ซึ่งต่อมาชาวจีนได้ขนานนามใหม่ว่า ไบ่ บ้านเกิดโฮ่ หรือ ไบ่ เกียดโฮ่ ตามเหตุการณ์ในสมัยหลัง หมู่บ้านนี้ยังมีคลองบางใหญ่ ซึ่งตั้งต้นที่เทือกเขานาคเกิด ไหลคดเคี้ยวผ่านที่ราบกว้างของหมู่บ้านกะทู้, หมู่บ้านสามกอง, หมู่บ้านทุ่งคา ออกสู่ทะเลอ่าวภูเก็ตทางทิศตะวันออก เรือกำปั่นสามารถแล่นเข้าไปปรับส่งสินค้าได้ตั้งแต่ปากน้ำอ่าวภูเก็ตตลอดไปจนถึงหมู่บ้านเกิดโฮ่ ที่สำนักราชการของเจ้าเมืองตั้งอยู่ นับเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมแก่การตั้งเมืองในสมัยก่อนนั้นมาก

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ถนัดการค้าขายกับนานาประเทศทรงสนพระทัยในการพัฒนาเมืองแร่ดีบุก เนื่องจากทรงเห็นว่าเป็นสินค้าสำคัญของประเทศไทยในยุคนั้น กิจการเหมืองแร่ดีบุกของเมืองภูเก็ตจึงเจริญรุ่งเรืองขึ้นในบ้านกะทู้อย่างรวดเร็ว จนแรงงานชาวพื้นเมืองมีไม่พอจะทำกรขายยกิจการเหมืองแร่ให้ได้ตามความประสงค์ ต้องนำคนจีนเข้ามาช่วยในด้านแรงงานเป็นจำนวนมาก

พระภูเก็จโลหเกษตรารักษ์ (แก้ว) เจ้าเมืองภูเก็ต มีบุตรชายชื่อทัต รัชการเป็นกรมการเมืองภูเก็ตฝ่ายมหาไถยมีบรรดาศักดิ์หลวงพิทักษ์ทวีป ตั้งแต่ราชการที่ ๓ แล้วได้เป็น พระภูเก็จโลหเกษตรารักษ์ (ทัต) ในรัชกาลที่ ๔ ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองภูเก็ตสืบแทนบิดาต่อมา (สุนัย ราชภัฏชารักษ์, ภูเก็ต, หน้า ๙๓)

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์กิจการเหมืองแร่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลมากขึ้น คนจีนจากต่างแดน คือ ปีนังและสิงคโปร์เดินทางเข้ามาใช้แรงงานในกิจการเหมืองแร่เพิ่มจำนวนมากขึ้นกว่าเดิม มีการเกาะกลุ่มรวมพวกเกิดเป็นคณะฮ้างยี่ ขึ้นปกป้องผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายจนก่อให้เกิดการจลาจลฆ่าฟันกันเอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเล่าไว้ในหนังสือ ไบ่ นิทานโบราณคดีไบ่ ว่า

เมืองภูเก็ตเจริญเติบโตขึ้นด้วยกิจการเหมืองแร่ในความดูแลของพระยาภูเก็ตโลหเกษตรารักษ์ (ทัต) และครอบครัว ซึ่งนอกจากจะทำเหมืองแร่และตั้งเมืองอยู่ที่บ้านเกิดโฮ่ ผ่านที่ราบลงมาในบ้านสามกองและบ้านทุ่งคาซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของเกาะภูเก็ตอีกด้วย หมู่บ้านดังกล่าวนี้อุดมสมบูรณ์ด้วยสินแร่ดีบุกเป็นอันมาก พระยาภูเก็ตโลหเกษตรารักษ์ (ทัต) และครอบครัว จึงได้บุกเบิกเปิดการทำเหมืองแร่ในทำเลเหล่านี้เพิ่มขึ้นเป็นผลให้อาณาเขตเมืองภูเก็ตขยายเติบโตตามขึ้นไปด้วย พระยาภูเก็ตโลหเกษตรารักษ์ (ทัต) จึงย้ายสถานที่ทำการของเจ้าเมืองจากบ้านกะทู้มาตั้งขึ้นที่บ้านทุ่งคาริมฝั่งคลองบางใหญ่ที่ไหลผ่านไปออกอ่าวภูเก็ตทางฝั่งตะวันออก

ผลประโยชน์อันรัฐบาลกลางพึงจะได้รับจากกิจการเหมืองแร่ ก็คือ ภาษีอากร ซึ่งนอกจากภาษีอากรอันเกิดจากการซื้อขายดีบุกแล้ว ก็ยังมีภาษีอากรจากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ อีกด้วย เช่น ภาษีสุรา ภาษารบ่อนเบี้ย ภาษีฝิ่น และภาษีย่อยชกสาม จากสินค้าที่มีการซื้อขายจากต่างประเทศ

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระยาภูเก็ตโลหเกษตรารักษ์ (ทัต) ขึ้นเป็นพระยาวิจิตรสงคราม จางวาง (พิเศษ) เมืองภูเก็ต และแต่งตั้งนายคำดวน บุตรชายพระยาวิจิตรสงคราม (ทัต) ขึ้นเป็นพระยาภูเก็ตโลหเกษตรารักษ์ ผู้ว่าเมืองภูเก็ตอีกด้วย

พระยาวิจิตรสงคราม (ทัต) และครอบครัว ประกอบอาชีพผูกขาดภาษีอากรจากรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ จัดเก็บภาษีอากรต่าง ๆ ในเมือง ภูเก็ตพร้อม ๆ กับที่ดำรงตำแหน่งเป็นจางวางและ ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตควบกันไปด้วย โดยมีลักษณะคล้ายจะถอยทีถอยอาศัยในการที่จะให้ช่วยทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรือง ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขได้ร่มพระบรมโพธิสมภารในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งสยามตลอดมา จึงมีอัตราค่าภาษีอากรที่พระยาวิจิตรสงคราม (ทัต) จะพึงจัดส่งยังกรุงเทพมหานครเพียงปีละ ๑๗,๓๖๐ บาทตลอดมาเป็นเวลาหลายปี

จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ได้เกิดมีคนจีนชาวสิงคโปร์คนหนึ่ง ชื่อ ตันกิมเจ้ง ซึ่งได้รับราชการเป็นตัวแทนของเมืองไทยประจำเมืองสิงคโปร์มาตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นที่พระพิเทศพานิชสยามพิชิตภักดี ตำแหน่งกงสุลประจำเมืองสิงคโปร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ (อุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์, ระบบเหมืองแร่ในหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก, วิทยานิพนธ์, มหาวิทยาลัยศิลปากร, พ.ศ. ๒๕๒๗ หน้า ๙๗)

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๙ พระพิเทศพานิชสยามพิชิตภักดี ได้เข้ามาขอพระบรมราชานุญาตเปิดการทำเหมืองแร่ดีบุกที่เมืองกระบุรี จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งพระพิเทศพานิช (ตันกิมเจ้ง) เป็นพระยาอัยยงคตทศรักษา เจ้าเมืองกระบุรี เพื่อประโยชน์ในการทำเหมืองแร่ดีบุก และจัดเก็บภาษีอากรส่งส่วนกลางตามพระราชโอบายในขณะนั้นด้วย (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๐ เรื่องตำนานเมืองระนอง, พิมพ์แจกงานยี่สิบเสาชิงช้า พ.ศ. ๒๔๗๔ หน้า ๒๓)

พ.ศ. ๒๔๑๕ พระยาอัยยงคตทศรักษา (ตันกิมเจ้ง) ประสบความล้มเหลวในการทำเหมืองแร่ที่กระบุรี ได้เสนอเรื่องราวเข้าไปทางกรุงเทพฯ ขอพระมุลผูกขาดภาษีอากรเมืองภูเก็ต ด้วยจำนวนเงินปีละ ๓๒๐,๐๐๐ บาท ภายในเรื่องที่เสนอ พระยาอัยยงคตทศรักษา (ตันกิมเจ้ง) ได้แจกแจงรายละเอียดข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ต (พระยาวิจิตรสงคราม ทัต) ว่า มีรายได้มากมายจากการผูกขาดอกรดีบุก ภาษีสุรา ภาษารบ่อนเบี้ย ภาษีฝิ่น และภาษีย่อยชกสาม แต่กลับส่งเงินภาษีผลประโยชน์ให้ทางกรุงเทพฯ เพียงปีละ ๑๗,๓๖๐ บาท จากอกรดีบุก ภาษีฝิ่น และภาษีย่อยชกสาม

เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ เจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) รับเป็นสื่อกลางในฐานะผู้เคยทำหน้าที่เสนาบดี สมุหกลาโหมควบคุมหัวเมืองภาคใต้ ได้ไปว่ากล่าวกับพระยาวิจิตรสงคราม (ทัต) ขอให้เพิ่มเงินภาษีผูกขาดสูงกว่าจำนวนเงินที่พระยาอัยยงคตทศรักษา (ตันกิมเจ้ง) เสนอ เพื่อป้องกันไม่ให้เมืองที่มีผลประโยชน์สูงตกเป็นคนในบังคับอังกฤษ (พระยาอัยยงคตทศรักษา (ตันกิมเจ้ง) เป็นคนในบังคับอังกฤษ)

การกระจายตึลงเมื่อพระยาวิชิตสงคราม (ทัต) ยินยอมเพิ่มเงินภาษีอากรเมืองภูเก็ตที่ส่งกรุงเทพฯ จากปีละ ๑๗,๓๖๐ บาท เป็นปีละ ๓๓๖,๐๐๐ บาท

การเปิดประมูลภาษีผูกขาดเมืองภูเก็ต พ.ศ.๒๔๑๕ ของพระยาอภัยภูงคตทศรักษา (ตันกิมเจง) ครั้นนั้น

นอกจากจะเพิ่มพูนรายได้แก่รัฐบาลส่วนกลางแล้วยังสะท้อนถึงความหละหลวมและขาดประสิทธิภาพในการควบคุมผลประโยชน์ของรัฐบาลส่วนกลาง แสดงว่ารัฐบาลมีขีดจำกัดเรื่องการค้าและหัวเมืองห่างไกลและการที่ผู้ว่าราชการเมืองภูเก็ตกล้าทุ่มเงินประมูลให้สูงกว่าจำนวนเงินประมูลเดิมของตนเองถึง ๑๙ เท่า เช่นนี้ ย่อมชี้ให้เห็นว่าผลประโยชน์ที่ได้รับจะต้องคุ้มค่ามาก จึงยอมเสี่ยงลงทุนในอัตราสูง (อุษณีย์ ฉวีกุลรัตน์, วิทยานิพนธ์เรื่องระบบเหม้าเมือง ฯ อ้างแล้ว. หน้า ๑๐๓)

ด้วยเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ คือ การทำเหมืองแร่ซึ่งมีผลประโยชน์มหาศาลนั้น

การแบ่งปันเฉลี่ยผลประโยชน์ระหว่างนายทุนเจ้าของเหมืองแร่กับกฐลเหมืองแร่มิได้เป็นไปบนมาตรฐานของความยุติธรรม,

ก่อให้เกิดความยากจนคนแค่นขึ้นในกลุ่มกรรมกรผู้ใช้แรงงานส่วนใหญ่ประการหนึ่งกับเงื่อนไขทางสังคม คือ

ชาวจีนได้เข้ามาประกอบธุรกิจเหมืองแร่เป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นนายทุนและกรรมกร จนมีพลเมืองจีนดังกล่าวนี้มากกว่าคนไทยผู้เป็นเจ้าของถิ่นเดิม

และเงื่อนไขประการที่สาม คือ เงื่อนไขทางการเมือง เนื่องจากภูเก็ต เป็นหัวเมืองห่างไกลจากศูนย์บริหารที่กรุงเทพฯ การดูแลไม่สู้จะกวดขัน

รัฐบาลส่วนกลางไม่รู้จักท้องถิ่นอย่างถ่องแท้และเข้าใจสภาพความเป็นจริงเท่าที่ควร เมื่อเงื่อนไขต่าง ๆ เดินเข้าสู่จุดวิกฤติ เหตุการณ์วุ่นวายจนเป็นการจลาจล

ก็ได้เกิดขึ้นในเมืองภูเก็ตอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ.๒๔๑๙

เสร็จจากการปราบอั้งยี่แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระปิยมหาราช ทรงโปรดฯ ปูนบำเหน็จให้เจ้าหมื่นเสมอใจราช (ชื่น บุนนาค)

เป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ ว่างวางมหาดเล็ก พร้อมทั้งพระราชทานสมณศักดิ์ให้ท่านเจ้าอาวาสวัดท่าพลอง เป็นที่พระครูวิสุทธิวงศาจารย์ญาณมุนี

สังฆปาโมกข์เมืองภูเก็ต นามเดิมของท่านพระครูฯ ชื่อ แซ่ม ชาวบ้านเรียกท่านว่า โป่ ท่านวัดพลองโ และต่อมาก็เรียกท่านว่า โป่ ท่านสมเด็จพระเจ้า

อีกด้วย

สำหรับคนจีนคบหาดีเมืองภูเก็ต ซึ่งเป็นหัวหน้าต้นแซ่มจีน ที่ได้ช่วยราชการยับยั้งการก่อความไม่สงบครั้งนั้น

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างเหรียญติดอกเป็นเครื่องหมายความชอบ (ซึ่งมาเปลี่ยนเป็นเหรียญดุษฎีมาลาเมื่อภายหลัง) พระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบทุกคน

แต่นั้นมาพวกอั้งยี่เมืองภูเก็ตก็ราบคาบ

ขณะที่มีการวุ่นวายเพราะอั้งยี่ก่อการจลาจลนั้น พระยาภูเก็ตโลหเกศตรารักษ์ (ทัต) ชราภาพมากแล้ว สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงพระนิพนธ์ในสาส์นสมเด็จพระเจ้า

โ ก. เมืองภูเก็ต เป็นที่มีแร่ดีบุกมากและอยู่ใกล้ตลาดชายตึกที่เมืองปิ้งกว่าเมืองอื่น พระยาภูเก็ต (ทัต) จึงได้กำโรวยกว่าใคร ๆ

ถึงสามารถเขาไปสร้างบ้านเรือนที่พักเป็นตึกงามโตใหญ่ที่ในจังหวัดธนบุรี อันตกเป็นของคุณหญิงเลื่อมแล้วทอดมาถึงพระยามนตรี (เชียร บุนนาค) อยู่ในบัดนี้

พระยาภูเก็ต (ทัต) เป็นฉลาดเอากำไรส่วนมากไปสร้างตึกให้เช่าทั้งเมืองปิ้งและเมืองสิงคโปร์หลายแห่ง ครั้นแก่ชราลงเกิดโรคจักษุมืด จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาวิชิตสงคราม ตำแหน่งว่างวางและทรงตั้งบุตรคนโตชื่อโ ลำดวนโ เป็นพระยาภูเก็ตโลหเกศตรารักษ์แทน

เมื่อพระยาวิชิตสงครามถึงอนิจกรรม ทรัพย์สมบัติเป็นมรดกแตกแยกกันไปเป็น ๓ เจ้าของ คือ พระยาภูเก็ต (ลำดวน) ดูเหมือนจะได้มากกว่าคนอื่น คน ๑ คุณหญิงเลื่อม

คน ๑ พระยามนตรี (ชื่น) ซึ่งเป็นลูกเขยคน ๑ พระยาภูเก็ต (ลำดวน) ต้องรับผิดชอบในการทำภาษีอากร แต่ไม่ฉลาดทั้งเป็นคนเฉลียว สุรุ่ยสุร่าย

ในไม่กี่ปีทรัพย์ที่ได้มรดกก็หมด และเงินหลวงที่คั่งค้างทับถมหนักขึ้น จนลงที่สุดต้องถูกถอด และต้องเอาบ้านเรือนทั้งของบิดาและของตัวเองตีใช้หนี้หลวง

จึงได้ใช้บ้านพระยาภูเก็ตเป็นศาลารัฐบาล และที่พักข้าราชการต่อมา

โ เมื่อไม่มีผู้ว่าราชการเมืองที่รับผูกภาษีได้อย่างพระยาภูเก็ต (ทัต)

การปกครองเมืองภูเก็ตก็ตกมาอยู่ในหน้าที่ข้าหลวงซึ่งเคยเป็นแต่พนักงานเร่งเรียกเก็บเงินมาแต่ก่อน จึงต้องแยกภาษีอากรให้ว่าประมูลผูกขาดเป็นอย่าง ๆ ไป

ตั้งแต่ก่อน แต่การทำเหมืองใหญ่ก็ยังมีอยู่มาก เพราะพวกเจ้าแก่นายเหมืองขึ้นแรกมามีเชื้อสายนายทุนรอน ตั้งภูมิลำเนาเป็นชาวเมืองภูเก็ตรับมรดกทำเหมืองต่อมา

ถึงกระนั้นการทำเหมืองไม่มีเงินทุนพอที่จะลงมากเหมือนเมื่อครั้งพระยาภูเก็ต (ทัต) จำนวนคนทำก็น้อยลง เลยเป็นเหตุให้เงินภาษีอากรลดน้อยลงด้วยโ

(สาส์นสมเด็จพระเจ้า พ.ศ.๒๔๕๑ หน้า ๑๒๔-๑๒๕)

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๑๕ เป็นต้นมา หัวเมืองฝั่งตะวันตกต้องประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เพราะราคาดีบุกในตลาดโลกลดลง บรรดาผู้ว่าราชการเมืองฝ่ายตะวันตก

และนายเหมืองต่างก็พากันร้องเรียนต่อกรุงเทพฯ เพื่อขอลดภาษีดีบุกและภาษีผูกขาดรายเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงโปรดฯ ให้คณะเสนาบดีพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วก็ตกลงผ่อนปรนลดให้ตามสมควร ครั้นถึงปี พ.ศ.๒๔๒๕ ปรากฏว่าราคาดีบุกโลกได้เขยิบสูงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

แต่บรรดาผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆ ก็หาได้ขอสงวนเงินค่าภาษีเพิ่มขึ้นให้แก่รัฐบาลไม่ ยังคงส่งเงินภาษีผูกขาดรายปีจำนวนเท่าเดิมพระยาอภัยภูงคตทศรักษา(ตันกิมเจง)

กงสุลกิตติมศักดิ์ไทย ณ เมืองสิงคโปร์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งให้เป็น โ สปิกลีเยลคอมมิชชันเนอร์โ

ทำหน้าที่สืบการค้าขายและการภาษีอากรหัวเมืองฝ่ายตะวันตกโดยเฉพาะ จึงได้ทำเรื่องรាយยื่นต่อรัฐบาลไทย

ขอผูกขาดภาษีอากรหัวเมืองฝ่ายตะวันตกเสียเองอีกครั้งหนึ่ง

หัวเมืองต่าง ๆ ได้แก่ กระบี่ ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า พังงา และระนอง ต่างก็ยินยอมเข้าทำการประมูลภาษีโดยตั้งจำนวนเงินเพิ่มสูงขึ้นทุกเมือง

เว้นแต่เมืองภูเก็ตเท่านั้นที่ยังคงยืนกรานไม่ยอมเพิ่มเงินภาษีให้ โดยพระยาภูเก็ตโลหเกศตรารักษ์ (ลำดวน) อ้างเหตุผลว่า

ไม่มีความสามารถที่จะจัดเก็บภาษีเพิ่มสูงขึ้นตามอัตราที่จะต้องเพิ่มนั้นได้

ขุนนางผู้ใหญ่ในคณะเสนาบดีบางคน พยายามผ่อนปรนให้พระยาภูเกศโลทเทศราชรักษ์ (ลำดวน) ได้ทำการผูกขาดภาษีในอัตราเดิมต่อไป แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงเห็นด้วยโปรดให้เพิกถอนสิทธิในการเก็บภาษีอากรของข้าราชการเมืองภูเก็ตเสีย แล้วเปลี่ยนรูปแบบการเก็บภาษีอากรเป็น โ ภาษีของรัฐโ หรือ โ ภาษีคอเวอนเมนต์โ คือผู้ว่าราชการเมืองทำหน้าที่ช่วยรัฐเก็บภาษีอากรทั้งหมดแล้วส่งมอบกรุงเทพฯ ทางกรุงเทพฯก็จะตอบแทนแบ่งเงินผลประโยชน์คิดเฉลี่ยอัตราร้อยละ ๕ ของรายได้ที่เก็บได้แต่ละปี หลังจากหักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ แล้ว (อุษณีย์ จิวกุลรัตน์ วิทยานิพนธ์ ระบบเหมืองขัง อ่างแล้ว หน้า ๑๕๑-๑๖๐) สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองกำแพงเพชรทรงพระนิพนธ์ไว้ในสาส์นสมเด็จพระเจ้า

โ ๑๗. ตั้งแต่เลิกวิธีให้ผู้ว่าราชการเมืองผูกขาดภาษีอากร เงินหลวงที่ได้จากหัวเมืองทั้ง ๔ ลดน้อยลงโดยลำดับ รัฐบาลจึงคิดการแก้ไขด้วยตั้งกรมราชโลหกิจ หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า โ กรมแร่โ หาฝรั่งผู้ชำนาญเข้ามาจัดการกรมนั้น ระเบียบการที่รัฐบาลอนุญาตให้ทำเหมืองแร่และเก็บผลประโยชน์จากเหมืองแร่ก็เริ่มแปรไปเป็นอย่างฝรั่งแต่นั้นมา ส่วนการที่จะเร่งเรียกเงินภาษีอากรต่าง ๆ ก็ตั้งคนสำคัญ (คือพระยาทิพโกษา หมาโต โชติกเสถียร) ออกไปบัญชาการให้มีอำนาจบังคับบัญชาผู้ว่าราชการเมืองคล้ายกับสมุหเทศาภิบาลซึ่งจัดเมื่อภายหลัง พระยาทิพโกษาควบคุมการเร่งเงินหลวงได้มากขึ้นบ้าง แต่ไปเกิดการวิวาทกันกับผู้ว่าราชการหัวเมืองเหล่านั้นในส่วนตัว พาให้ลำบากถึงราชการ เป็นเช่นนั้นมาจนถึงสมัยเมื่อโปรดฯ ให้โอนหัวเมืองที่เคยขึ้นอยู่ในกระทรวงกลาโหมและกรมท่า มารวมอยู่ในบังคับ และความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทยแต่กระทรวงเดียว เวลานั้นหม่อมจันทน์กำลังสาละวนจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองมณฑลชั้นใน ทางมณฑลภูเก็ตก็ได้แต่พยายามรักษาบรรดาการที่ยังดีให้คงอยู่ และแก้ไขความขัดข้องเฉพาะเรื่องที่เกิดขึ้น ถ้าว่าเฉพาะเมืองตะกั่วป่าและเมืองพังงา ตั้งแต่สิ้นพระยาเสนาฯ (เอี่ยม) และพระยาบริรักษ์ภูธร (ข้า) แล้ว ผู้ว่าราชการเมืองก็หายคนที่ดีส่งไปจากกรุงเทพฯ ทั้ง ๒ เมืองมาตั้งต้นจัดการบำรุงหัวเมืองฝ่ายตะวันตกอีกครั้งหนึ่งในสมัยเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งพระยาวิชิตราชานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ผู้ว่าราชการเมืองตรัง เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ---โ (สาส์นสมเด็จพระเจ้า, เล่ม ๘ คู่สุภาพพิมพ์ พ.ศ.๒๕๔๑, หน้า ๑๐๓-๑๓๒)

มณฑลภูเก็ตได้รับการตั้งขึ้น เมื่อ พ.ศ.๒๔๓๕ ขณะที่ยังขึ้นอยู่กับกระทรวงกลาโหม มีพระยาทิพโกษา (หมาโต โชติกเสถียร) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นคนแรก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ จนถึง พ.ศ.๒๔๓๗ แล้วโอนมาสังกัดกระทรวงมหาดไทย โดยพระยาทิพโกษา ยังคงดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลอยู่จนถึงปี พ.ศ.๒๔๔๑ จึงเปลี่ยนเป็นพระยาอนิกรมราชกิจ (สาย โชติกเสถียร) (สุนัย ราชภัณฑารักษ์, ภูเก็ต พ.ศ. ๒๕๑๗ หน้า ๒๐๒) ฝ่ายเมืองถลางนั้น หลังจากพระยาถลางเดิม (พ.ศ.๒๓๕๒-๒๓๘๐) ได้ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ตำแหน่งเจ้าเมืองก็ได้แก่ พระยาถลางฤกษ์ (บุตรเจ้าพระยาสุรินทราชา จัน จันทโรจวงศ์) ผู้เป็นบุตรเขยของพระยาเพชรศรีศรีพิไชยสงคราม รามคำแหง (เทียน ประทีป ณ ถลาง) ได้ปกครองเมืองถลางอยู่ตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๘๐ จนถึง พ.ศ.๒๓๙๑ โดยได้ย้ายเมืองถลางมาตั้งอยู่ที่บ้านบางโรง ซึ่งเคยเป็นเมืองเก่าของบิดามารดาจะถูกพม่าทำลายลงในปี พ.ศ.๒๓๕๒ เนื่องจากเป็นชัยภูมิที่ดี ใกล้ท่าเรือ และใกล้เมืองภูเก็ต

พระยาถลางฤกษ์ ถึงอนิจกรรมเมื่อ ปี พ.ศ.๒๓๙๑ ตำแหน่งเมืองถลางได้แก่ พระยาถลางทับ บุตรพระยาถลางฤกษ์ สืบต่อมาจากปี พ.ศ.๒๔๐๕ พระยาถลางทับถึงอนิจกรรม ตำแหน่งเจ้าเมืองได้แก่พระยาถลางคินบุตรพระยาถลางทับ จนถึง พ.ศ.๒๔๑๒ จึงได้แก่พระยาถลางเกด ผู้เป็นน้องชายของพระยาถลางคิน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นสายตระกูล โ จันทโรจวงศ์โ ของเจ้าพระยาสุรินทราชา ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก ระหว่าง พ.ศ.๒๓๒๕ ถึง พ.ศ.๒๓๕๐

ล่วงถึงปี พ.ศ.๒๔๓๗ พระยาถลางเกด ถึงแก่อนิจกรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พระยาศักดิ์ยศกรมบัตรเมืองภูเก็ตเป็นพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม นิคมคามบริรักษ์ สยามพิทักษ์ภักดี เป็นผู้ว่าราชการเมืองถลาง ขึ้นอยู่กับเมืองภูเก็ต (สุนัย ราชภัณฑารักษ์ ๒๕๑๗ : ๑๖๔) พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิ สงครามฯ ผู้นี้มีนามเดิมว่า หนู เป็นหลานของพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงครามฯ (ทองพูน ณ ถลาง) เจ้าพระยาถลาง ซึ่งได้รับพระราชทานสัญญาบัตรตราตั้งให้เป็นเจ้าเมืองถลางครั้งเมื่อเสร็จศึกพม่า พ.ศ.๒๓๒๘ และได้รับพระราชทานเครื่องยศชั้นเจ็ดทอง เป็นคนแรกของเมืองถลางอีกด้วย (ขุนนรภัยพิจารณ์ ไวย ณ ถลาง, ประวัติภูเกศ ณ ถลาง, อ่างแล้ว) ตำแหน่งเจ้าเมืองถลาง ได้เปลี่ยนสายตระกูลใหม่ จาก โ จันทโรจวงศ์โ เป็น โ ณ ถลางโ แต่ก็ยังเกี่ยวข้องกับเครือญาติกันอยู่ พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิ สงครามฯ (หนู) เป็นเจ้าเมืองถลางอยู่จนถึง พ.ศ.๒๔๓๕ ได้ย้ายที่ตั้งเมืองมาอยู่ที่บ้านดอน ซึ่งเป็นท้องถื่นมรดกเดิมของตระกูล ณ ถลาง มาแต่ก่อน ตั้งแต่ครั้ง โ จอมเฒ่าโ เป็นเจ้าเมืองถลางบ้านดอน และพระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม (ทองพูน) ได้เป็นเจ้าพระยาถลาง (พ.ศ.๒๓๒๘) อนึ่ง มีข้อความซึ่งกล่าวว่า บรรดาศักดิ์และราชทินนามในตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง หรือเมืองถลางนั้น เคยใช้ที่พระยาสุรินทราชาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยธนบุรี แล้วเปลี่ยนเป็นที่ พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม นิคมคามบริรักษ์ ฯ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์(พ.ศ.๒๓๒๘ - ๒๓๓๒) และเปลี่ยนเป็นที่พระยาเพชรศรีศรีพิไชยสงคราม รามคำแหง อยู่ระยะหนึ่งเพียงชั่วอายุคน (พ.ศ.๒๓๓๒ - ๒๓๕๒)ก็กลับเปลี่ยนเป็นที่ พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม ฯ อีกตามเดิม โดยเริ่มจาก พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม ฯ (หลวงลามาภาษาเจิม เมื่อ พ.ศ.๒๓๗๐ในรัชกาลที่ ๓) ได้ใช้สืบต่อมาจนถึง พ.ศ.๒๔๓๗ สิ้นสุดลงที่พระยาณรงค์เรืองฤทธิ์ประสิทธิสงคราม ฯ (หนู) เนื่องจากทางราชการได้ยุบเมืองถลางลงเป็นอำเภอถลาง ขึ้นอยู่กับจังหวัดภูเก็ต ตำแหน่งเจ้าเมืองถลางจึงหมดไป

สมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองกำแพงเพชรครั้งทรงบังคับบัญชาการไปรษณีย์และโทรเลข ในการเสด็จออกทรงตรวจราชการ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน โ จดหมายระยะทางไปตรวจราชการแหลมมลายู ร.ศ.๑๒๑ ว่า โ ---๔.๓๒ ถึงบ้านท่าเรือเป็นบ้านหมู่ใหญ่มีตลาด มีวัดเก่า มีทางลงทะเล มีคลองด้วย มีค้ายพระยาภูเกศ จางวาง ที่มีกำแพงสูง ๖ ศอก ไบเสมาศอกคืบอย่างจีน กำแพงบางไม่มีเชิงเทินคิดแต่พอสูงเจ็ด ๖๐ วากวาง ด้านหนึ่ง ๔ เหลี่ยม มีหอรบ ๔ ด้าน แบ่งในเป็นสามตอน ข้างหน้าตอนหนึ่งข้างในตอนหนึ่ง ข้างหลังตอนหนึ่ง ข้างหน้ามีตึกศาล แลหนั่ง ข้างในมีตึกโรงละครและสระละครอาบน้ำ แล้วมีเรือนไม้อีกมาก พังเสียหมดแล้วตอนหลังเป็นที่ขี้ข้าว ตึกเหล่านี้พังหมดแล้ว เหลือแต่ผนังอยู่บ้าง หลวงพลเป็นผู้ทำ ทำเมื่อเจ็ดลูก พระยาจางวางคิดจะหนีมาอยู่ที่นี้ แต่ไม่ทันมา พอจวนแล้วก็เจ็บตามืด หูดพักรอนที่นี้เยี่ยมพระยาถลาง (พอพระยาสุนทร) ซึ่งอยู่ในค่ายนี้ ตามืด หูดตั้ง อายุเจ็ดสิบเก้า ค่ายมีประตูใหญ่แห่งหนึ่ง ตลาดมีตึก.๕.๒๕ ออกจากค่ายไปรับเรื่องราวพระยาถลางมาด้วย นอกค่ายมีรอยฐานอิฐเก่า ๆ เห็นอยู่ข้างทางจะเป็นวัดเก่าๆอะไรไม่ทราบ พระพลวาเป็นตลาดเก่าก่อนรบพม่า

เมื่อครบถ้วนจึงหายหมด ที่เป็นพรมแดนกลางต่อภูเก็จ--ไ (สมเด็จพระยานวิศรานุวดีวงศ์, โ จดหมายระยะทางไปตรวจราชการแหลมมลายู ร.ศ.๑๒๑, ๒) กรมศิลปากรพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสมคิด โชติคุณวิชัย (อดีต)อธิบดีกรมศิลปากร, ๑๔ มิถุนายน ๒๕๔๐ หน้า ๑๗) กองอิฐเก่าที่สมเด็จพระยานวิศรานุวดีวงศ์ ทรงสอบถามใครก็ไม่ทราบเรื่องราวแห่งนี้ สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นซากบ้านของพระยาราชภักดีตัน (พรานซีส โลท์) พ่อค้าชาวอังกฤษ ซึ่งได้เข้ามาตั้งสำนักงานและบ้านพักอยู่ที่บ้านท่าเรือ แต่ครั้ง พ.ศ.๒๓๑๕ จนถึงพ.ศ.๒๓๒๘ และถูกพม่าทำลายลงในศึกครั้ง พ.ศ.๒๓๕๒. ฝ่ายเมืองภูเก็ตเดิมที่บ้านกะทูนั้น เมื่อพระยาศรีวิเชียรสงคราม (ทัต) ย้ายเมืองมาตั้งที่ตำบลทุ่งคา โกลปากน้ำหน้าอ่าวภูเก็ตแล้ว ก็ยังได้รวมเอาบ้านกะทูนี้อีกเข้ามาไว้ในเขตของเมืองภูเก็ตใหม่ด้วย ครั้นเมืองภูเก็ตถูกยกฐานะขึ้นเป็นมณฑลในปี พ.ศ.๒๔๓๕ ตำบลบ้านกะทูนี้อันมีพลเมืองเพิ่มหนาแน่นขึ้น จึงได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอหนึ่ง เช่นเดียวกับอำเภอเมืองภูเก็ตและอำเภอกลาง ทำให้เมืองภูเก็ต ประกอบด้วย ๓ อำเภอ อำเภอกะทู้ ถูกลดฐานะลงเป็นกิ่งอำเภอเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๑ แล้วกลับยกฐานะขึ้นเป็นอำเภออีกครั้งหนึ่ง เมื่อพ.ศ.๒๕๐๔(ไทยยุค ปับประคับ, ประวัติศาสตร์กะทู้, หนังสือที่ระลึกงานเปิดศูนย์อนุรักษ์มรดกท้องถิ่นกะทู้, คณะกรรมการศูนย์ฯ พิมพ์เผยแพร่ พ.ศ.๒๕๔๐ หน้า ๑๘-๒๑) พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอหม่อมปิยะ วรรณง) สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ผู้ได้ชื่อว่า เป็นผู้พัฒนาเมืองภูเก็ตขึ้นสู่ระดับนานาชาติเป็นคนแรก ได้ถึงแก่อนิจกรรมในปี พ.ศ.๒๔๕๖ ทิ้งผลงานปกครอง และงานพัฒนาไว้เป็นเยี่ยงอย่างแก่คนรุ่นหลังมากมายหลายประการ หลังจากพระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล ก็สืบทอดต่อมาอีก ๔ ท่าน คือ พลโทพระยาสุรินทราชา (ภายหลังเป็น พระยาศรีวิเชียรวิเศษ นามเดิม คือ หม่อมราชวงศ์สิทธิ สุทัศน์), พระยาสุรินทราชา (นงเยาว์ วิเศษกุล), หม่อมเจ้าสุฤทธิเดช ชยางกูร, และพระยาศรีเสนา (ฮะ สมบัติศิริ) ซึ่งแต่ละท่านก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ตามตัวบทกฎหมายที่บัญญัติไว้ ไม่มีวิธีการผิดแปลกแตกต่างไปจากขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นวิธิตัดหรือกิลบายใด ๆ เช่นที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ฯ ได้เคยปฏิบัติมา ทุกท่านมีผลงานตามสมควรแก่ตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับผิดชอบในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ ดังปรากฏอนุสรณ์เป็นชื่อถนนสายต่าง ๆ เช่น ถนนสุรินทร์, ถนนศักดิ์เดช, ถนนวิเศษ, ถนนสุทัศน์, ถนนศรีเสนา และสนามกอล์ฟหาดสุรินทร์ ให้ได้เห็นอยู่จนถึงทุกวันนี้ ภูเก็ต ดำรงสถานภาพ โ มณฑล อยู่นานกว่า ๔๐ ปี ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๓๕ จนถึง พ.ศ.๒๔๗๖ จึงถูกยุบลงเหลือเพียงสภาพ โ จังหวัดไ

เนื่องจากได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๕ และรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนวิธีบริหารราชการแผ่นดินใหม่ โดยออกพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.๒๔๗๖ ซึ่งได้จัดแบ่งราชการออกเป็น ๓ ส่วน คือ ราชการบริหารส่วนกลาง, ราชการบริหารส่วนภูมิภาค และราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ตำแหน่งประมุขของจังหวัดตามระเบียบราชการใหม่เรียกว่า ข้าหลวงประจำจังหวัดไ ผู้ที่มีดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดคนแรกของภูเก็ต คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพอาภา แต่ทรงอยู่ในตำแหน่งไม่ถึงปี ทางราชการก็ย้ายเข้ากรุงเทพฯ แล้วให้นายพันเอกพระยาสุรเดชรมชิต (ชิต ยวนะเดมิย์) มารับตำแหน่งแทนอยู่ได้ ๒ ปี ก็เปลี่ยนเป็นพระยาศิริชัยบุรีนทร์(เบี่ยน หงสะเดช) ในปีพ.ศ.๒๔๗๘ แล้วเปลี่ยนเป็นพระยาอุดรธานีศรีโขมสาคระเขตต์ (จิตร จิตตะยโสธร) มาอยู่ถึงปี พ.ศ.๒๔๘๐ ก็เปลี่ยนเป็น นายร้อยเอก หลวงเจียรประสิทธิ์สาร(มงคล เทียนประสิทธิ์) ซึ่งอยู่ในตำแหน่งจนถึง พ.ศ.๒๔๘๖ พ.ศ.๒๔๘๒ ได้เกิดสงครามโลกขึ้น โดยเยอรมันได้เข้ายึดครองเชคโกสโลวาเกียและไปแลนด์เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ.๒๔๘๒ เป็นเหตุให้อังกฤษ ฝรั่งเศสประกาศสงครามกับเยอรมัน เกิดการสู้รบกันอย่างรุนแรงในยุโรป ประเทศไทยประกาศตัวเป็นกลาง ชาวยุโรปตั้งสัญชาติอังกฤษ, ฝรั่งเศสและเยอรมัน ยังคงอยู่อย่างปลอดภัยในเมื่อภูเก็ต ในปีพ.ศ.๒๔๘๒ เรือสินค้าขนาดใหญ่ สัญชาติอิตาลีแล่น ซึ่งเดินขนส่งสินค้าระหว่าง ยุโรป และเอเชีย จำนวน ๓ ลำ บรรทุกสินค้า ต่าง ๆ ประกอบด้วย รถยนต์นั่ง, เครื่องเหล็ก, น้ำตาล และไม้กระดาน ได้แวะเข้าจอดพักในอ่าวภูเก็ต ขอหยุดการออกเดินทางตามปกติเนื่องจากเกรงภัยจะเกิดจากสงคราม ซึ่งประเทศอิตาลีได้ประกาศเข้าเป็นฝ่ายรวมรบของเยอรมัน เรียกว่า โ ฝ่ายอักษะไ ทางรัฐบาลไทยและจังหวัดภูเก็ต ได้ให้ความอารักขาและช่วยเหลือลูกเรือสินค้าทั้ง ๓ ลำ ด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดี ครั้นวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ ญี่ปุ่นได้เข้าโจมตีอ่าวเพิร์ลฮาร์เบอร์ที่ฟิลิปปินส์ และยกพลขึ้นบกที่ภาคใต้ของประเทศไทย คือที่จังหวัดสงขลา, นครศรีธรรมราช, ปัตตานี, สุราษฎร์ธานี และประจวบคีรีขันธ์ กับที่บางปู จังหวัดสมุทรปราการ เพื่อขนาบกองทัพผ่านประเทศไทยไปโจมตีประเทศมลายู, สิงคโปร์, พม่าและอินเดีย ซึ่งเป็นประเทศอาณานิคมของจักรวรรดิอังกฤษ กองทัพไทย กองกำลังตำรวจภูธรและหน่วยยุทธนาทหาร รวมทั้งข้าราชการพลเรือนและประชาชน ได้ร่วมกันต่อสู้ต้านทาน ยอมเสียสละชีวิตเป็นพลี เพื่อปกป้องแผ่นดินไทยด้วยความรักประเทศชาติอันเป็นวัฒนธรรมสืบทอดมาแต่โบราณ การสู้รบดำเนินไปหลายชั่วโมง ตั้งแต่เวลา ๑ นาฬิกาของวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ จนกระทั่งสาย ทั้งสองฝ่ายต่างสูญเสียชีวิตเลือดเนื้อลงเป็นจำนวนมาก รัฐบาลซึ่งนำโดย จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้ติดต่อขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ ซึ่งได้มีสัญญาป้องกันร่วมกันอยู่ แต่ฝ่ายอังกฤษตอบว่า ไม่สามารถจะช่วยเหลือไทยได้ เพราะมีกำลังประจำอยู่ทางฝ่ายเอเชียจำนวนน้อย ป้องกันประเทศต่าง ๆ ในเครือจักรภพ คือ มลายู, สิงคโปร์, พม่า, และอินเดีย ก็จะไม่พอเพียงพอแล้ว รัฐบาลไทย จึงต้องตัดสินใจยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเข้าสู่ประเทศไทย ผ่านเข้าโจมตีประเทศมลายู สิงคโปร์และพม่า ได้ตามจุดประสงค์ ในวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ นั้นเอง เรือสินค้าของอิตาลี ๓ ลำ ที่จอดอยู่ในอ่าวภูเก็ต ถูกทำลายลงโดยการตัดสินใจของกัปตัน ซึ่งไม่แน่ใจในสถานการณ์ว่าจะเลวร้ายไปในทางใด เกรงว่าเรือและสินค้าในเรือจะตกไปเป็นประโยชน์แก่ฝ่ายอังกฤษ ซึ่งมีเรือดำน้ำเข้ามาวนเวียนอยู่นอกอ่าวภูเก็ตบ่อยครั้ง กัปตันจึงสั่งเผาเรือทั้ง ๓ ลำ เสียในเช้าวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ ฝ่ายชาวอังกฤษ ออสเตรเลีย และฝรั่งเศส ที่อาศัยอยู่ในภูเก็ตมาก่อน โดยเฉพาะชาวอังกฤษ ผู้ประกอบธุรกิจเรือชุดแค้นในเครือบริษัท แองโกล-โอเรียนตัล คอปอเรชั่น ผู้บริหารบริษัท ทุ่งคาฮาร์เบอร์ ดินเดรคยั้ง, บริษัทระงิงดิน เอ็น.แอล., บริษัท ดินเล ดินเดรคยั้ง, บริษัท กะทูน ดินเดรคยั้ง, และบริษัทฟังกาตินเดรคยั้งฯนั้นทางอังกฤษ ได้มอบหมายให้นายทหารนอกราชการผู้หนึ่งร้อยเอกทหารบกแห่งกองทัพอังกฤษ ซึ่งมาทำหน้าที่นายช่างใหญ่บริษัท ทุ่งคาฮาร์เบอร์ดินเดรคยั้งจำกัด อยู่นานแล้ว มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับพ่อค้าและข้าราชการในจังหวัดภูเก็ตเป็นอย่างดี สามารถพูดภาษาไทย, ภาษาจีน, และภาษามลายู ได้คล่องแคล่ว เป็นผู้ดูแลชาวยุโรปทั้งหมดที่ประสงค์จะเดินทางออกจากจังหวัดภูเก็ต ไปลงเรือดำน้ำที่ฝั่งชายทะเลไม้ขาว ก่อนเกิดสงคราม, ชาวญี่ปุ่นหลายคนได้เข้ามาภูเก็ตในลักษณะของพ่อค้าธรรมดา เป็นที่รู้จักของทางราชการและพ่อค้าประชาชนชาวภูเก็ตพอสมควร ครั้นถึงวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ ชาวญี่ปุ่นเหล่านี้ก็สวมเครื่องแบบนายทหารยศตั้งแต่นายร้อยเอกลงมา แสดงตนเป็นคนของรัฐบาลญี่ปุ่นเข้าพบข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการที่กองทัพญี่ปุ่นต้องขอผ่านประเทศไทยด้วยความจำเป็นทางยุทธศาสตร์ นายทหารเหล่านี้มีแผนที่เกาะภูเก็ตอย่างละเอียด แสดงตั้งแต่สถานที่สำคัญตลอดจนแก่กระทั่งบ่อน้ำจืดขนาดใหญ่ที่กองทัพสามารถจะไชประโยชน์ได้ก็มีปรากฏให้เห็นอยู่ด้วย ในทำนองเดียวกันกับญี่ปุ่น ชาวอังกฤษที่เข้ามาทำงานเรือชุดแค้น ซึ่งมีนายร้อยเอกแห่งกองทัพอังกฤษ ก็อาศัยความของนักอุตสาหกรรมลึกลับนำเอาอาวุธสงครามเข้ามาในรูปของชิ้นส่วนอุปกรณ์เรือชุด และน้ำมันจาระบีชนิด ๒๐๐ ลิตร ซึ่งบางตัวก็บรรจุชิ้นส่วนของปืนกลมือแบบใหม่, ปืนเล็กยาว, กระสุนปืน และลูกกระเบิดมือ, ตลอดจนเครื่องมือวิทยุสื่อสารความถี่สูง โดยเด็ดขาดสายตาของเจ้าหน้าที่ศุลกากร ซึ่งไม่เคยรู้และระคายหรือสงสัยแต่อย่างใด เนื่องจากการทำพิธีการศุลกากรเพื่อนำเข้าอุปกรณ์เรือชุดคราวละมาก ๆ นั้น

ก็เป็นงานหนักสำหรับเจ้าหน้าที่อยู่แล้ว เมื่อไม่ระแคะระคายว่าจะมีการ โ สอดไล่ สิ่งต้องห้ามเข้ามา เจ้าหน้าที่ก็มักจะอนุโลมให้ผ่านด่านได้ตามปกติ จึงเป็นช่องทางให้นายทหารอังกฤษสามารถนำเอาอาวุธสงครามเล็ดลอดเข้ามาในภูเก็ตได้ตามความจำเป็น และเก็บงำไว้นานพอสมควร ครั้นเกิดสงครามขึ้นและจำเป็นต้องใช้งาน นายทหารผู้นี้ก็สั่งการให้คณะทำงานนำเอาอาวุธออกมาแจกจ่ายแก่ผู้ที่ใช้งานเป็น แล้วรวมกำลังคนทั้งหมดลงเรือเรือออกจากสำนักงานบริษัท ทูทคาซาร์เบอร์ตันเดรดิง ที่อาวภูเก็ต ไปขึ้นฝั่งที่หาดไม้ขาว ซึ่งเป็นที่ตั้งของสนามบินภูเก็ต เข้ายึดสนามบินไว้ชั่วคราว ฝ่ายทางราชการเมืองภูเก็ต เจ้าหน้าที่ตำรวจและหน่วยยุทธนาทหาร ซึ่งมีนายทหารบกจากกองทัพอากาศที่ ๔ นครศรีธรรมราช มาเป็นครูฝึกอยู่นั้น ก็ได้รับคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาระดับสูงให้ทำการอารักขาสถานที่สำคัญของทางราชการ ตลอดจนสนามบินภูเก็ต ด้วยเกรงว่าทหารญี่ปุ่นจะเข้าทำการยึดเอาไว้ เนื่องจากไม่แน่ใจว่า ทหารญี่ปุ่นจะซ่อนตัวแอบแฝงอยู่ ณ ที่ใด และในรูปแบบใดบ้าง กำลังตำรวจและหน่วยทหารยุทธนาทหารหนึ่ง จึงเร่งขึ้นไปยังสนามบินไม้ขาว เพื่อจะเข้าอารักขาสนามบินไว้ตามแผนการป้องกัน แต่ต้องไปเผชิญหน้ากับกองกำลังของชาวอังกฤษที่เข้าทำการยึดครองสนามบินไว้ก่อนหน้าแล้ว โดยได้จัดวางสิ่งกีดขวาง เช่น ลวดหนาม และยามรักษาการพร้อมด้วยปืนกลรุ่นใหม่ ที่ฝ่ายตำรวจและยุทธนาทหารไทยไม่มีใช้ คงมีแต่ปืนพระราม ๖ และเป็นมัลลิกอร์ เท่านั้น ทั้งสองฝ่ายตั้งกำลังตริ่งกันไว้ แล้วเปิดการเจรจา ชาวอังกฤษและคณะ แจกความประสงค์ขอยึดสนามบินไว้ชั่วคราว เพื่อรอเครื่องบินของอังกฤษลงจอดรับผู้อพยพ หรือมีจะนั้น ก็รองกันว่าเรือรบของอังกฤษจะเข้ามาใกล้ฝั่งหาดไม้ขาวก็จะได้ถอยไปลงเรือ แล้วจะคืนสนามบินให้ตามเดิม กองกำลังฝ่ายไทย ไม่อาจตัดสินใจได้ด้วยตนเอง ต้องรายงานมายังศาลากลางจังหวัดภูเก็ตเพื่อขอคำสั่งใหม่ ร้อยเอก หลวงเจียรประสิทธิสาร ข้าหลวงประจำจังหวัดภูเก็ต เรียกประชุมลูกเจ้านายและกรรมการจังหวัด บริหารหาเรือวิธีปฏิบัติต่อชาวอังกฤษกลุ่มนี้อย่างเร่งด่วน หลังจากถกเถียงกันด้วยเหตุผลโดยรอบคอบแล้ว ข้าหลวงประจำจังหวัดภูเก็ตผู้มีฐานะเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดของจังหวัดตามแผนการป้องกันยามฉุกเฉิน ก็สั่งให้กองกำลังฝ่ายไทยตริ่งพื้นที่อยู่เช่นนั้น ไม่ให้รุก ไม่ให้ถอย และไม่ให้อำนาจช่วยใดๆ อันจะก่อให้เกิดการปะทะกันขึ้นด้วยกำลังอาวุธ ชาวอังกฤษกลุ่มนั้น จึงใช้วิทยุสื่อสารส่งข่าวออกไปยังเรือดำน้ำของอังกฤษที่แอบเข้ามาใกล้ฝั่งภูเก็ตอยู่บ่อย ๆ เพื่อให้เข้ามารับคณะผู้อพยพออกไปโดยเร็ว เรือดำน้ำได้เข้ามาใกล้ฝั่งและสั่งให้กลุ่มผู้อพยพลงเรือยนต์ออกไปนอกฝั่งในตอนค่ำของวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ แล้วนำผู้อพยพทั้งหมดเดินทางจากเกาะภูเก็ตโดยปลอดภัย ต่อมาภายหลังเมื่อสงครามโลกสงบลงแล้ว นายทหารอังกฤษผู้นั้น ก็ได้เดินทางกลับมายังเมืองภูเก็ตอีกครั้งหนึ่ง โดยได้รับการเลื่อนยศขึ้นเป็น นายพันโทแห่งกองทัพอังกฤษ และมารับหน้าที่ผู้จัดการอำนาจเต็มของบริษัททูทคาซาร์เบอร์ตันเดรดิง พร้อมกับควบตำแหน่งกงสุลอังกฤษประจำเกาะภูเก็ตอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ.๒๔๘๕ ไทยได้ ประกาศสงครามกับประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาอย่างเป็นทางการ เพื่อประโยชน์ในการพิทักษ์ทรัพย์สินและควบคุมบุคคลสัญชาติอังกฤษ และสัญชาติอเมริกัน ตามกฎหมายระหว่างประเทศ เพราะถ้าไม่ประกาศสงครามเป็นทางการ ไทยก็ไม่สามารถรับเอาทรัพย์สินของอังกฤษและอเมริกันซึ่งมีอยู่มากมายในประเทศไทยนั้นเข้ามาอารักขาไว้ได้โดยชอบด้วยกฎหมาย บุคคลสัญชาติอังกฤษ สัญชาติอเมริกัน และทรัพย์สินของบุคคลทั้งสองสัญชาตินี้ ซึ่งมีอยู่มากมายในประเทศไทย ก็จะตกอยู่ในความดูแลของญี่ปุ่นทั้งหมด เพราะญี่ปุ่นได้ประกาศตัวเป็นคู่สงคราม แต่ไทยไม่ได้ประกาศตัวเป็นคู่สงคราม สิทธิในการควบคุมและอารักขาชนชาติศัตรู จึงไม่มี เป็นจุดบกพร่องที่จะเกิดความเสียหายแก่ประเทศไทยขึ้นในยามที่สงครามสงบลง เพราะเราไม่สามารถจะควบคุมญี่ปุ่นมิให้ทำร้ายบุคคล หรือยกย้ายถ่ายเททรัพย์สิน ซึ่งเกิดขึ้นและตั้งอยู่ในประเทศเรา แต่ตกไปอยู่ในความดูแลของญี่ปุ่นได้ อีกประการหนึ่ง คนไทยที่ตกค้างอยู่ในอังกฤษและอเมริกาจำนวนมาก ที่มีความประสงค์จะกลับมายังบ้านเกิดเมืองนอน แต่กลับมายังไม่ได้ เพราะถ้าไม่สมัครเข้าเป็นเสรีไทย ก็จะถูกรัฐอังกฤษ-อเมริกัน ควบคุมอยู่ วิธีจะให้คนไทยเหล่านั้นกลับมายังประเทศไทยได้ ก็ด้วยการใช้วิธีการแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ตามกฎหมายระหว่างประเทศ คือ ไทยต้องควบคุมคนอังกฤษ-อเมริกัน ไว้ในฐานะชนชาติศัตรู แล้วเจรจาขอแลกกับคนไทยที่ฝ่ายอังกฤษ-อเมริกัน ควบคุมไว้นั้น จึงจะเป็นผลสำเร็จ ด้วยเหตุผลและความจำเป็นดังกล่าวข้างต้นนี้ ไทยมีความประสงค์จะประกาศสงครามกับอังกฤษ-อเมริกา ตั้งแต่แรกที่ยอมให้ญี่ปุ่นผ่านดินแดนไทยไปโจมตีประเทศในเครือจักรภพอังกฤษนั้นแล้ว แต่กองทัพญี่ปุ่นในประเทศไทยคอยยับยั้งไว้ ไม่ยอมให้ประกาศ ก็น่าจะเป็นด้วยความประสงค์ที่จะเข้ายึดครองควบคุมสถานที่ต่างๆ อันเป็นทรัพย์สินของชาวอังกฤษ-อเมริกาในประเทศไทยแล้วยกย้ายถ่ายเททรัพย์สินอันมีค่าเหล่านั้นไปจากประเทศไทยโดยอาศัยอำนาจแห่งกฎอาศัยการศึกษานั้นเอง จนเมื่อกรุงเทพฯ ถูกฝ่ายอังกฤษโจมตีทางอากาศอย่างหนัก กระทั่งพระที่นั่งอนันตสมาคมพังลงส่วนหนึ่ง ไทยจึงขอให้สถานทูตญี่ปุ่นช่วยเจรจากับกองทัพญี่ปุ่นให้ยอมแก่ประเทศไทยที่จะประกาศสงครามกับอังกฤษ-อเมริกา เป็นทางการ ซึ่งกองทัพญี่ปุ่นก็ยอม ฉะนั้น ไทยจึงประกาศสงครามกับอังกฤษ-อเมริกา เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ.๒๔๘๕ เพื่อให้ทุกอย่างเป็นไปโดยถูกต้องตามกฎหมายระหว่างประเทศ และรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ของไทยตามสิทธิหน้าที่ของประเทศคู่สงครามทุกประการ (หลวงวิจิตรวาทการ, อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ, อดีตเอกอัครราชทูตไทยประจำโตเกียว พ.ศ.๒๔๘๕, ในเรื่อง โ หลังประกาศสงคราม โ , พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทยพานิช(สาขา)พระนคร, พ.ศ.๒๔๙๐, หน้า ๕๐-๗๐) เมื่อไทยประกาศสงครามนั้น ชนชาติอังกฤษ-อเมริกัน ไม่มีเหลืออยู่ในจังหวัดภูเก็ตอีกแล้วเพราะต่างก็ได้อพยพออกไปจากเกาะภูเก็ต ตั้งแต่วันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ ดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่ทรัพย์สินของอังกฤษยังคงมีอยู่จำนวนมากคือ เรือชุดแร่, ธนาคาร, และคลังน้ำมัน ภาวะสงครามได้ทำให้ภูเก็ตขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะข้าวสาร ซึ่งต้องอาศัยซื้อมาจากกรุงเทพฯ และนครศรีธรรมราช เป็นสำคัญ เมื่อมีภาวะสงครามเกิดขึ้น น้ำมันเชื้อเพลิงก็ขาดแคลน ยานพาหนะต่าง ๆ ก็ขาดอุปกรณ์ซ่อมแซม การขนส่งจึงขัดข้องไม่สะดวกเหมือนยามปรกติ ชาวภูเก็ตซึ่งเคยทำงานด้านเครื่องจักรกลมาก่อน เพราะเป็นเมืองเหมืองแร่มานาน ได้ช่วยกันคิดค้น ผลิตภัณฑ์ชิ้นย่อยยานขึ้นใช้ทดแทนของต่างประเทศ ได้แก่ ยางรถยนต์ และรถจักรยาน ที่ไม่ต้องใช้ลมสูบล้อเข้าไว้ภายใน, ยางรถยนต์เก่าที่นำมาอัดดอกส่วนหน้าเพิ่มขึ้นใหม่ เพื่อยืดอายุการใช้งาน, เชื้อเพลิงที่เปลี่ยนจากน้ำมันเบนซิน มาเป็นกาซจากการเผาไหม้ของถ่านไม้ธรรมชาติ ใช้ในการขับเคลื่อนรถยนต์โดยสาร และรถยนต์บรรทุก ที่แม้จะมีกำลังแรงม้าอ่อนกว่ารถธรรมดา แต่ใช้งานได้บรรลุความประสงค์ ตะเกียงน้ำมันก๊าด ก็เปลี่ยนมาใช้น้ำมันมะพร้าว และน้ำมันจากการเคี่ยวยางพาราให้หลอมละลายเป็นของเหลว ไม่ขีดไฟที่ขาดแคลนจนต้องเลิกหรือปิดบางส่วนจำหน่ายให้กัน ก็ใช้ ตะบันไฟ ซึ่งทำด้วยเขาสัตว์มาทดแทนฯ หลายอย่างหลายประการ ที่เป็นผลจากภูมิปัญญาชาวบ้าน ในยามสงครามนั้น ได้ช่วยให้การดำรงชีวิตยามสงครามมีความอยู่รอดได้พอสมควร ซึ่งถ้าภาวะเช่นนั้นไม่มียึดเยื้ออีกต่อมาหลาย ๆ ปี ก็คงจะเกิดอุตสาหกรรมแปลก ๆ จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ให้เป็นอาชีพขึ้นได้ในเมืองภูเก็ตไม่น้อยทีเดียว เหมืองแร่, และสวนยาง ไม่มีตลาดสำหรับรับซื้อจึงต้องหยุดกิจการลง ประชาชนที่มีที่ดินอยู่บ้างก็หันเข้าหาอาชีพเกษตร เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืช ทานา และทำไร่ เครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นเช่น ข้าวสาร, น้ำตาล, ไม้ขีดไฟ, นมเลี้ยงทารก ต้องจัดสรรปันส่วนจำหน่ายให้ตามความจำนวนคน, ตามอายุ, และตามอาชีพ มากน้อยไม่เท่ากัน ตามความจำเป็นโดยอาศัยความต้องการในการบริโภคเป็นมาตรฐานวัด เครื่องอุปโภคบริโภคเหล่านี้

ต้องลำเลียงมาทางเรือกลไฟ เพราะยังไม่มียานยนต์ติดต่อระหว่างภูเก็ต-กรุงเทพฯ, ภูเก็ต-ตรัง เหมือนเช่นปัจจุบัน

ยิ่งในระบอบหลังสงครามจะลดลงอีกจนได้ส่งเรือดำน้ำเข้ามาจอดบนเส้นทางเดินเรือ กันตั้ง-ภูเก็ต อันเป็นสายเลือดสำคัญที่หล่อเลี้ยงภูเก็ต

ความผิดเคืองก็ยิ่งทวีมากขึ้น เรือบางลำที่ลำเลียงข้าวสาร, น้ำตาล จากฝั่งกันตั้งมาภูเก็ต ถูกเรือดำน้ำของอังกฤษยิงทำลายจมลงในทะเลหน้าอ่าวกระบี่

เป็นเหตุให้เกิดความหวั่นเกรงแก่ผู้รับผิดชอบในการเดินเรือเพิ่มมากขึ้น ต้องคอยระมัดระวังมากขึ้น เรือสินค้า ๓ ลำของอิตาลี ซึ่งกัปตันเรือ ได้เผาทำลายเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ นั้น เมื่อทหารญี่ปุ่นได้ขอเข้ามาตั้งกองกำลังอยู่ในจังหวัดภูเก็ต ได้ขออนุญาตจากรัฐบาลไทยทำการกู้เรือทั้ง ๓ ลำขึ้นมาใกล้ ๆ จะสำเร็จ ก็ถูกเรือดำน้ำของอังกฤษยิงด้วยตอร์ปิโด จมลงไปยังกว่าเดิมนั้น ในระยะหลังสงครามนั้น หน่วยเสรีไทย ได้ขยายการปฏิบัติงานเข้ามาถึงเกาะภูเก็ต คอยส่งข่าวความเคลื่อนไหวของกองกำลังฝ่ายญี่ปุ่นซึ่งได้เข้ามาตั้งมั่นอยู่ในภูเก็ตจำนวนหนึ่ง และไทยก็ได้ส่งกองทหารบกจากมณฑลทหารบกที่ ๕ มาประจำอยู่ที่เมืองภูเก็ต ๑ กองพัน เพื่อถ่วงดุลกับกองทหารญี่ปุ่น นอกจากนี้ไทยยังได้ส่งกองบินน้อยที่ ๔ จากกองบินยุทธการกองทัพเรือมาประจำอยู่ที่ค่ายทหารนาวิกโยธิน ที่อ่าวฉลอง บ้านโคกตะโหนด หมู่ที่ ๙ ตำบลฉลอง อำเภอเมืองภูเก็ต อีกด้วย โดยมีเครื่องบินรบแบบเครื่องบินเดี่ยว ปีกสองชั้น ชนิดเครื่องบินน้ำ จำนวน ๒ ลำ วันหนึ่งในเดือนสิงหาคมพ.ศ.๒๔๘๘ ช่วงปลายเดือน ซึ่งเป็นช่วงที่สงครามมหาเอเชียบูรพาใกล้จะสิ้นสุดลงกองเรือรบของอังกฤษ ประกอบด้วยเรือบรรทุกเครื่องบิน ๑ ลำ และเรือคุ้มกันอีกไม่ทราบจำนวน ได้เคลื่อนเข้ามาใกล้เกาะรายวัน ซึ่งอยู่ที่ศใต้ของเกาะภูเก็ต แล้วส่งเครื่องบินจากเรือบรรทุกดังกล่าว ขึ้นบินร่อนอยู่เหนือท้องฟ้าเกาะภูเก็ต ตั้งแต่เช้าประมาณ ๘ นาฬิกา เครื่องบินออกทำการเป็นหมู่ ๓ ลำ งานครั้งแรกคือทิ้งระเบิดจุดจุดเรือกลาง ซึ่งเป็นเรือออร์ท กิ่งโดยสารกึ่งขนส่งสัมภาระของเทศบาลเมืองภูเก็ต ซึ่งมีอยู่เพียงลำเดียวของทางราชการ ระเบิดพลาดเป้าหมายทั้ง ๒ ลูก ตกลงไปน้ำชายเลนไม่ระเบิด ๑ ลูก ระเบิดแต่ไม่มีผู้ได้รับความเสียหาย ๑ ลูก เรือกลางถูกยิงด้วยปืนกลจากเครื่องบินเสียหายใช้การไม่ได้ งานขั้นต่อไปของเครื่องบินหมู่นี้คือมุ่งไปสู่อ่าวฉลอง อันเป็นฐานปฏิบัติการของหน่วยนาวิกโยธินไทย และเคยเป็นสนามเพลาะของทหารญี่ปุ่นมาก่อน แต่ได้ถอนทหารไปหมดแล้วที่บริเวณบ้านท่าแยกตำบลฉลอง เครื่องบิน ๑ ลำ ได้ปักหัวลงทิ้งระเบิดอาคารฐานปฏิบัติการของกองบินน้อยที่ ๔ และหน่วยนาวิกโยธิน เกิดเพลิงไหม้ทั้งอาคารต่าง ๆ และคลังแสงของฐานปฏิบัติการแห่งนี้ทั้งหมดสิ้น รวมทั้งเครื่องบินรบ ๒ ลำ ก็ถูกทำลายด้วยปืนกลจากเครื่องบินสมรรถนะสูงของอังกฤษนั้นด้วย งานขั้นที่สามของเขาวัวที่กล่าว เครื่องบินหมู่นี้ได้บินไปเหนือบริเวณอ่าวฉลอง ด้วยความเข้าใจว่า ทหารญี่ปุ่นมักชอบอาศัยวัดเป็นที่ซ่อนเร้นและพักผ่อน จึงทิ้งระเบิดพระอุโบสถวัดฉลองด้วยเครื่องบินลำสุดท้ายที่ระเบิดยังคงเหลืออยู่เดิมอีตรา แต่ระเบิดพลาดจากพระอุโบสถ ลงไปในทุ่งนาเสีย ๑ ลูก และตกลงใกล้ภูเข็เล็ก

ช่วงพระอุโบสถ ซึ่งขณะนั้นเป็นที่อยู่อาศัยของนายช่างผู้รับทำการบูรณะพระอุโบสถอยู่ ภรรยาของนายถ่อเหล็ง (ช่างก่อสร้างโบสถ์วัดฉลอง) ซึ่งกำลังทองแก่เป็นผู้รับเคราะห์เสียชีวิตพร้อมด้วยลูกในท้อง สะเก็ดระเบิดชิ้นหนึ่งกระเด็นไปเจาะเข้าที่ข้อเท้าของพระภิกษุ (เจ๊ก กั บรสิทุธิ์) บวชใหม่ ซึ่งกำลังกวาดลานวัดอยู่ กระตุกข้อเท้าแตกยับ แม้เมื่อได้รับการรักษาพยาบาลอย่างดีแล้วก็ยังพิการอยู่จนปัจจุบันนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๑) ตกตอนบ่ายประมาณ ๕ โมงเย็น เครื่องบินอีกหมู่หนึ่งบินเข้ามายังบริเวณบ้านโคกตะโหนดอาจจะทำการสำรวจผลจากการปฏิบัติการเมื่อตอนเช้าหรืออย่างไรไม่ทราบชัด ผู้เคยผ่านงานด้านทหารบางท่านอธิบายว่า เครื่องบินเครื่องดังกล่าวขึ้นมาเพื่อชี้เป้าหมายให้เป็นเรือทำการยิงเข้าฝั่ง ซึ่งกันารับฟัง เพราะในระยะเวลาเพียง ๔-๕ นาทีที่ผ่านมา ปืนเรือจากเรือคุ้มกันของอังกฤษ ก็ยิงเข้ามายังบริเวณที่เคยเป็นสนามเพลาะของทหารญี่ปุ่นมาก่อนนั้น ๒ นัด เสียงระเบิดของกระสุนปืนเรือของกวางลางาของขั้วยิงกว่าเสียงระเบิดจากลูกกระเบิดเครื่องบินหลายเท่าตัว แต่ไม่มีผู้ใดได้รับอันตราย กระสุนปืนตัดต้นมะพร้าวขาดสะบั้นตรงกลางลำต้นไป ๑ ต้น จึงเกิดระเบิดกลางอากาศสะเก็ดระเบิดฟุ้งกระจายไปเป็นรัศมีกว่า ๕ กิโลเมตร ตกลงสู่ท้องนาและเรือสวนของชาวบ้านให้เก็บไว้เป็นเครื่องระลึกก็หลายชิ้น ส่วนกระสุนนัดที่ ๒ ตกลงในท้องนาทั้งลูก

แรงระเบิดไม่มากเท่านัดแรกและสะเก็ดระเบิดกระเด็นไปไม่ไกลมากนักคงเป็นเพราะอำนาจยึดหยุ่นของดินโคลนในท้องนาช่วยบรรเทาไว้

ทหารญี่ปุ่นที่ทำหน้าที่แบบหน่วยตรวจสอบและหาข่าวปะปนอยู่กับชาวบ้านฉลองและชาวบ้านราไวย์ ออกไปตั้งกองสังเวยการณอยู่ที่แหลมพรหมเทพเพียง ๔-๕ คนบอกแก่ชาวบ้านว่าอีกสักครู่เครื่องบินของญี่ปุ่นจะมาจากฐานปฏิบัติการที่สุราษฎร์ธานี จะมาจมเรืออังกฤษ

ใกล้ค่ำมากแล้วเครื่องบินญี่ปุ่นบินมาทางทิศเหนือของเกาะภูเก็ต ผ่านแหลมพรหมเทพ ตรงไปทางทิศใต้ ซึ่งเรือบรรทุกเครื่องบิน และเรือคุ้มกันของอังกฤษกำลังปฏิบัติการอยู่ ทหารญี่ปุ่นหมู่นี้ต่างกระโดดโลดเต้นและร้องตะโกนว่า โอ คาเมกาเซ-คามิกาเซโอ หมายถึงว่า เครื่องบินของเขาจะไปปักหัวดิ่งลงในปล่องควีนของเรือบรรทุกเครื่องบินของอังกฤษ ตามยุทธวิธี โอ คาเมกาเซโอ อันขึ้นชื่อของเขาเป็นแน่ แต่การจะเป็นไปเช่นไรนั้น ไม่สามารถจะทราบได้ เพราะเครื่องบินนั้นบินมาเพียงลำเดียวและบินหายไปทางทิศใต้ของเกาะภูเก็ต จะได้ปฏิบัติ โอ วีรกรรมคามิกาเซโอ ตามความเข้าใจของทหารญี่ปุ่น หรือ จะไปถูกปืนต่อสู้อากาศยานจากเรือคุ้มกันของอังกฤษร่วงลงทะเลเสียก่อน

ยังไม่มียารละลายเด็ดจากแหล่งข้อมูลใด ๆ ที่นำมายืนยันได้ ครั้นถึงวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ก็กระจายข่าวให้ทราบว่า ญี่ปุ่นได้ยอมจำนนต่ออังกฤษ-อเมริกา อย่างไม่มีเงื่อนไขแล้ว ทุกคนดีใจกันมาก เพราะไม่มีใครต้องการสงครามเลย ไทยต้องทำสัญญาสมบูรณแบบกับอังกฤษ เพราะอังกฤษไม่ยอมรับว่า การประกาศสงครามของไทยเป็นโมฆะ เนื่องจากความจำเป็นที่อ้างแล้วข้างต้น

ฉะนั้นไทยจึงต้องชดเชยเงินค่าปฏิกรรมสงครามและต้องชดเชยค่าทรัพย์สินของอังกฤษที่สูญเสียไปในระหว่างสงครามนั้นด้วย ทรัพย์สินของอังกฤษในภูเก็ต ได้แก่ เรือชุด และอุปกรณ์ที่ไทยยึดมาดำเนินการเองแล้วเสื่อมค่าไป, ที่ดินปรุชานบัตรที่ไทยทำการขุดหาแร่ระหว่างสงครามเพื่อจำหน่ายแก่ ญี่ปุ่น, เป็นเหตุให้ปรุชานบัตรเสื่อมราคา, และเงินสดในธนาคารชาร์เตอร์ด ที่สูญหายไประหว่างที่ไทยเข้าควบคุมดูแลไว้

ตั้งแต่ตอนที่ผู้จัดการของธนาคารแห่งนี้หนีภัยสงครามไปเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ จนกระทั่งสงครามสงบลง ธนาคารชาร์เตอร์ดภูเก็ตแห่งนี้ มีหลักฐานการบัญชีของผู้ฝากเงินก่อนเกิดสงครามอยู่ครบถ้วน ครั้นสงครามเลิก และกลับมาดำเนินธุรกิจใหม่

ก็ได้ยืนยันเงินฝากเดิมของลูกค้ายเหล่านั้นโดยครบถ้วนทุกบัญชีเช่นเดียวกัน ฉะนั้น เงินที่ขาดหายไป รัฐบาลไทย จึงต้องรับผิดชอบชดเชยแทนจนครบถ้วนด้วย

เมื่อสงครามสงบลง กิจกรรมเหมือนแร่ดีบุกก็เริ่มต้นกันใหม่ เพราะเมืองภูเก็ตนั้น เป็นเมืองของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกเกือบทั้งหมด

ชุมชนภูเก็ตเป็นชุมชนที่เกิดจากอุตสาหกรรมเหมืองแร่เป็นหลัก และมีอุตสาหกรรมการทำสวนยางพาราเป็นส่วนประกอบเพิ่มขึ้นตั้งแต่สมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑล เป็นต้นมา กิจกรรมเหมืองแร่ดีบุกหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นกิจกรรมเหมืองแร่ที่ได้พัฒนาตัวเองขึ้นอีกระดับหนึ่ง

โดยอาศัยการใช้เครื่องมือกลมากขึ้น เครื่องจักรกลบางชนิดเป็นวัสดุเหลือใช้จากการผลิตเพื่อใช้ในกองทัพของอเมริกา-อังกฤษ เช่น เครื่องยนต์ที่ผลิตเพื่อใช้กับเรือยนต์, เครื่องยนต์ที่ผลิตเพื่อใช้กับรถถัง, เครื่องยนต์รถจี๊ปขนาดกลาง ตลอดจนรถจี๊ปกลาง, จี๊ปเล็กและรถบรรทุก

ลำเลียงพลจากโรงงานที่ตั้งขึ้นในยามสงคราม เมื่อสงครามสงบลงสิ่งเหล่านี้มีอาจำนำไปขายแก่รัฐบาลหรือประเทศพันธมิตรได้

ก็ขายออกมาในลักษณะของเครื่องจักรอุตสาหกรรม จึงเป็นโอกาสดีของผู้ประกอบธุรกิจเหมืองแร่ในภูเก็ต ที่จะจัดหาเข้ามาใช้ได้ในราคาที่ไม่งünstig

เหมือนแร่ซึ่งแต่ก่อนมาเคยใช้แต่เครื่องจักรกลขนาดใหญ่ แรงม้าสูงเพื่อการสูบน้ำหรือขุดหน้าเหมืองและสูบน้ำรดสวนป่าน้ำขึ้นสู่รางลำแรกก็สามารถใช้เครื่องจักรกลขนาดเล็ก
แรงม้าไม่สูงนักเข้ามาแทน เป็นการลดต้นทุนในการจัดซื้อ, ต้นทุนในการติดตั้ง และค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานช่วยให้ผู้ลงทุนขนาดย่อม ขนาดเล็ก

มีทุนน้อยสามารถเข้ามาทำกิจการเหมืองแร่ได้มากยิ่งขึ้น ผลผลิตจึงเพิ่มขึ้นเป็นส่วนรวม พ.ศ.๒๔๙๐ เป็นต้นมา

เหมืองแร่ได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งหนึ่งในขณะที่กิจการสวนยางพารายังประสบกับภาวะที่ขบเซาไม่ฟื้นตัว เนื่องจากตลาดโลกยามสงครามซึ่งขาดแคลนยางธรรมชาติ
ได้ค้นคิดยางสังเคราะห์ขึ้นจากผลพลอยได้ของโรงงานกลั่นน้ำมันในประเทศตะวันออกกลาง ยางสังเคราะห์นี้สามารถใช้แทนยางธรรมชาติได้ในคุณค่าประมาณ ๗๕
เปอร์เซ็นต์ ของยางจากธรรมชาติ คุณสมบัติที่ขาดไป คือ ความเหนียวและความยืดหยุ่น ซึ่งมีอยู่ในยางธรรมชาติมากกว่ายางสังเคราะห์

อายุการใช้งานและประสิทธิภาพของยางสังเคราะห์จึงสู้ยางธรรมชาติไม่ได้ แต่เนื่องจากชาติยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษ

ซึ่งยังคงยึดครองกิจการบ่อน้ำมันในกลุ่มอาหรับไว้ได้ขณะนั้นได้ทำการผลิตยางสังเคราะห์ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก

และสหรัฐอเมริกาที่ซื้อยางสังเคราะห์ไว้ในครอบครองเป็นจำนวนมากเช่นกัน เพราะเป็นปัจจัยสงคราม เช่นเดียวกับดีบุก แต่ดีบุกไม่มีในยุโรป-อเมริกา

มีแต่ในเครื่องจักรภพที่ไม่สะดวกในการขนส่ง และมีอยู่ในโบลิเวีย ซึ่งแม้จะมีปริมาณมาก แต่ก็ไม่ค่อยจะพอใช้ในการสงคราม

จึงไม่มีสำรองในครอบครองของสหรัฐเหมือนยางสังเคราะห์ที่หาซื้อได้ง่ายกว่า แร่ดีบุกอยู่ในความต้องการใช้อย่างยิ่ง เหตุนี้ กิจการเหมืองแร่

จึงฟื้นฟูได้เร็วกว่ากิจการสวนยาง เหมืองแร่ของบรรดาบริษัทเรือขุดชาวอังกฤษ

ซึ่งรัฐบาลไทยได้ยึดไว้ระหว่างสงครามได้มีการเจรจาเรื่องเงินค่าทดแทนชดเชยที่รัฐบาลไทยจะต้องจ่ายให้แก่บริษัทเรือขุดต่าง ๆ ตามความเสียหายที่เกิดขึ้น
แล้วบริษัทเหล่านั้นก็ดำเนินการขุดหาแร่ต่อมา เว้นแต่ทางบริษัทซึ่งเรือขุดอยู่ในสภาพชำรุดมาก และที่ดินประทานบัตรเหลือปริมาณแร่ที่จะขุดได้น้อยเกินไป
ไม่คุ้มจะดำเนินการต่อจึงโอนขายให้แก่รัฐบาลไทยรับมาอยู่ในความดูแลของกรมทรัพยากรธรณี

ซึ่งต่อมาก็ได้ให้เอกชนผู้ประกอบการเหมืองแร่ที่เป็นบริษัทของคนไทยชาวภูเก็ต เข้าทำการเช่าช่วงขุดหาแร่โดยวิธีการเหมืองสูบลึกทอดหนึ่ง

เป็นการเช่าช่วงเฉพาะขุดเอาแร่ไปเท่านั้น ส่วนทรัพย์สินโดยเฉพาะที่ดินประทานบัตร ยังคงเป็นของรัฐบาลอยู่ และได้นำมาใช้ประโยชน์ต่อสาธารณชน จนทุกวันนี้ ปี
พ.ศ.๒๕๐๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมเยียนราษฎรในจังหวัดภูเก็ตเป็นโอกาสแรก ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหาราช เสด็จออก ณ

มุกหน้าศาลากลางจังหวัดภูเก็ต พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ.๒๕๐๒ ท่ามกลางมหาชนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอย่างล้นหลามนั้น
พระองค์ ได้ทรงพระราชทานกระแสพระราชดำรัสเหนือเกล้า ๆ เกี่ยวกับกิจการเหมืองแร่และสวนยางในภูเก็ตในบางตอน จากกระแสพระราชดำรัสในครั้งนั้น

ชาวภูเก็ตย่อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณได้ว่า พระองค์ทรงมีสายพระเนตรที่ยาวไกล

ทรงมองเห็นความจำเป็นในการพัฒนาสวนยางและเหมืองแร่ทางด้านวิชาการสมัยใหม่ เพื่อผลผลิตที่สูงขึ้น

เกิดความมั่งคั่งสมบูรณ์แก่ประชาชนราษฎรและบ้านเมืองสืบไปเบื้องหน้า จึงทรงเตือนสติไว้ในกระแสพระราชดำรัสวันนั้น ได้กล่าวมาแล้วแต่ต้นว่า

กิจการสวนยางพาราต้องขบเซาลงในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เนื่องจากตลาดได้ใช้ยางสังเคราะห์แทนยางธรรมชาติ

และสหรัฐอเมริกาได้ใช้ยางรายใหญ่ได้ซื้อยางสังเคราะห์เก็บสำรองไว้เป็นจำนวนมากนั้น เมื่อคลังสำรองยางสังเคราะห์ของอเมริกาค้นน้อยลง

ความต้องการยางพาราธรรมชาติก็เริ่มสูงขึ้น กิจการสวนยางในภูเก็ตก็เริ่มฟื้นตัวขึ้นตามลำดับ จนถึงขั้นรุ่งเรืองสูงสุดในเวลาต่อมา

เป็นผลให้คนดีชาวภูเก็ตผู้ประกอบการสวนยางพารามาแต่เดิม ได้ขยายกิจการออกไปยังต่างจังหวัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดพังงาและสุราษฎร์ธานี

ส่วนกิจการเหมืองแร่ก็ขยายปริมาณสูงขึ้นด้วยเช่นกันผู้ประกอบการเหมืองแร่ในภูเก็ตออกไปเปิดเหมืองในจังหวัดใกล้เคียงและห่างไกล เช่น พังงา, ระนอง, ตรัง,
นครศรีธรรมราช, ชุมพร, ประจวบคีรีขันธ์, กาญจนบุรี และอุทัยธานี บางพื้นที่ก็ประสบความสำเร็จ บางพื้นที่ก็ประสบความล้มเหลว

เนื่องด้วยความชำนาญ และไม่ชำนาญของผู้ประกอบการซึ่งมีทั้งบุคคลรุ่นเก่า และรุ่นใหม่ ที่ประสบการณ์ไม่เหมือนกัน พ.ศ.๒๕๐๖ บริษัทสัญชาติอเมริกา

ในเครือยูเนียนคาร์ไบด์ ได้ซื้อตั้งโรงงานถลุงแร่ดีบุกขึ้นในจังหวัดภูเก็ต ภายใต้ชื่อ บริษัท ไทยแลนด์สเมลต์ติ้งแอนด์รีไฟนิง จำกัด หรือ "ไทยซาร์โก" ที่บ้านอ่าวมะขาม

ตำบลวิชิตสงคราม อำเภอเมืองภูเก็ต เพื่อรับจ้างถลุงแร่ดีบุกของภูเก็ตและจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย เนื่องจากก่อนหน้านี้ ไทยต้องจำหน่ายแร่ดิบ

(คือยังไม่ผ่านวิธีการถลุงให้เหลือเพียงเนื้อแร่บริสุทธิ์) ไปยังต่างประเทศ เป็นเหตุให้สูญเสียค่าระวางบรรทุกวัตถุเจือปนอยู่ในเนื้อแร่ ซึ่งมีประมาณร้อยละ ๒๕

อยู่ตลอดมา "ไทยซาร์โก" มองเห็นความบกพร่อง ดังกล่าวนั้น จึงเสนอโครงการจัดตั้งโรงงานถลุงแร่ขึ้น ในรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

ความจริงภูเก็ตเคยขายแร่ดีบุกถลุงมาก่อนแล้วสมัยเมืองกลางยังรุ่งเรือง และแม้กระทั่งตั้งเมืองภูเก็ตที่อำเภอทุ่งคา(อำเภอเมืองปัจจุบัน)

ภูเก็ตก็ยังถลุงแร่ส่งออกอยู่ตั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสภูเก็ต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ.๑๐๙) ก็ได้เสด็จ ฯ

ทอดพระเนตรโรงถลุง หรือ "โรงคูลง" แต่เมื่ออังกฤษได้ตั้งโรงถลุงแร่ขึ้นที่เกาะปำนี้

และพัฒนากรรมวิธีด้วยวิชาการสมัยใหม่ทำให้เปอร์เซ็นต์ของเนื้อแร่ที่ถลุงมีความบริสุทธิ์มากขึ้น ไทยเราพัฒนาไม่ทัน แร่ที่ถลุงได้มีเนื้อแร่บริสุทธิ์ต่ำกว่า ก็ถูกกดราคาซื้อ

จนในที่สุดเราต้องขายแร่ดิบออกไป การถลุงแร่ก็ล้มเลิกลง พ.ศ.๒๕๑๑ บริษัท เทมโก จำกัด ซึ่งเป็นบริษัท ในเครือของยูเนียนคาร์ไบด์เช่นเดียวกับโรงถลุงแร่ไทยซาร์โก

ได้เปิดทำเหมืองแร่ทางทะเลขึ้นโดยมีเรือขุดขนาดใหญ่ จุดประสงค์เพื่อผลิตแร่ดิบส่งไปบริษัท ไทยซาร์โก

ซึ่งมีปริมาณแร่ไม่พอจะทำกรถลุงให้เต็มอัตรากำลังของโรงงาน ต่อมาบริษัท ไทยซาร์โก ฯ ได้ขายหุ้นบางส่วนให้แก่บริษัท บิลลิตัน บี.วี. บริษัท ในเครือของรอยแอลด์ซท์

เชลล์ ซึ่งมีความชำนาญในการทำเหมืองแร่ในทะเลอยู่ในประเทศอินโดนีเซียมาก่อน พร้อมกันนี้ บริษัท เทมโก ก็ยินยอมให้ บริษัท บิลลิตัน

เข้ามาทำการขุดหาแร่ในประทานบัตรของตน ทั้งนี้ก็เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันในธุรกิจเหมืองแร่ที่จังหวัดภูเก็ต แต่โดยที่ตั้งแต่ปีพ.ศ.๒๕๑๓ เป็นต้นมา

เมืองไทยได้เข้าสู่ยุคที่ประชาชนตื่นตัวในผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นส่วนรวมมากขึ้น เนื่องจากนับตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๐ ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และคณะทหาร

ได้ขึ้นครองอำนาจบริหารราชการแผ่นดิน ประชาชนได้เกิดความระแวงว่า ผู้บริหารระดับสูงของบ้านเมือง ทั้งข้าราชการการเมือง และข้าราชการประจำ

ต่างก็ใช้อำนาจหน้าที่แสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองด้วยการคอร์รัปชันยึดครองเอาทรัพยากรธรรมชาติอันควรจะเป็นผลประโยชน์ของสาธารณชน

ไปเป็นประโยชน์เฉพาะตัวมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับประทานบัตร เหมืองแร่ทางทะเลของบริษัทเทมโก ซึ่งบริษัทบุรพาเศรษฐกิจ ของจอมพลสฤษดิ์ ฯ

และคณะถือหุ้นใหญ่ เข้าไปมีหุ้นในฐานะ "ผู้เริ่มก่อการ"ด้วยนั้น

ประชาชนสงสัยว่าจะเป็นการออกประทานบัตรให้โดยไม่ชอบด้วยหลักการและระเบียบปฏิบัติตามกฎหมาย จึงมีการประท้วงอยู่เรื่อยมา จนกระทั่งวันที่ ๑๔ ตุลาคม

๒๕๑๖ ได้เกิดกรณีนักศึกษาและประชาชนก่อตัวรวมพลังขึ้นขับไล่รัฐบาล จอมพลถนอม กิตติขจร กับ จอมพลประภาส จารุเสถียร จนต้องเดินทางออกนอกประเทศไป

กระแสนักศึกษาและประชาชน เรียกร้องให้รัฐบาลยกเลิกสัมปทานการขุดหาแร่ทางทะเลของบริษัท เทมโก โดยเร็ว พ.ศ.๒๕๑๘ รัฐบาลของม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

ได้ประกาศยกเลิกประทานบัตรทำเหมืองแร่ในทะเลของบริษัท เทมโก ทั้งหมด ตามที่ประชาชนเรียกร้อง บริษัท ไทยแลนด์สเมลต์ติ้ง แอนด์รีไฟนิง จำกัด (หรือ ไทยซาร์โก)

ยังคงดำเนินกิจการตามปกติ แต่พอถึงพ.ศ. ๒๕๑๙ บริษัท ยูเนียนคาร์ไบด์ ผู้ถือหุ้นใหญ่ของไทยชาร์โก้ ก็ตัดสินใจขายหุ้นทั้งหมดให้แก่ บริษัทบิลิตัน บี.วี. หรือกลุ่ม ดัชเชลล์ เป็นการเปลี่ยนสายผู้บริหารงานจากบุคคลสัญชาติอเมริกาเป็นบุคคลสัญชาติดัชต์ผสมอังกฤษ ต่อมา โรงงานถลุงแร่ นั้น นอกจากจะได้รับเงินค่าธรรมเนียมในการถลุงแรจากนายเหมืองผู้ส่งแร่เข้าทำการถลุงแล้ว ยังได้รับกำไรจากความแตกต่างของราคาแร่ที่รับซื้อไว้จากนายเหมืองตามราคาขึ้นลงของราคาตลาดโลกอีกด้วย เพียงเท่านั้นยังไม่สิ้นสุด โรงงานถลุงแร่ยังมีรายได้จํายกจากผลผลิตพลอยได้ ซึ่งเจือปนอยู่ในกากแร่ หรือ "ซีตะกรัน" ซึ่งผู้ทำเหมืองพื้นบ้านไม่รู้จักอีกด้วย กากแร่ หรือ "ซีตะกรัน" ซึ่งเป็นวัสดุที่ถลุงไม่ละลายไปพร้อมกับเนื้อแร่ดีบุก ชาวเหมืองแตกก่อนถือว่าเป็นสิ่งเจือปนที่ทำให้ดีบุกไม่บริสุทธิ์ ต้องพยายามเก็บออกจากเนื้อแร่ดีบุกแล้วทิ้งไปเช่นเดียวกับเศษหินและเศษดินที่ปะปนมากับแร่ดีบุกดิบนั้น บริษัทไทยแลนด์สเมลติงแอนด์รีไฟนิงจำกัด ผู้ดำเนินการโรงถลุงดีบุกสมัยใหม่ พบว่ามีแร่ธาตุชนิดหนึ่งเรียกว่า "แทนทาลัมเพน ด็อกไซด์" เจือปนอยู่มากกว่าร้อยละ ๒๕ แร่ธาตุแทนทาลัมเพนด็อกไซด์นี้ มีประโยชน์ต่ออุตสาหกรรมสมัยใหม่หลายชนิด เช่น ส่วนประกอบยานอวกาศ, อุปกรณ์เครื่องคอมพิวเตอร์, เครื่องบิน และซีป็นาตุฯ ๕ กับอีกต่าง ๆ นานา ที่โลกวิทยาศาสตร์รับรู้แล้ว และยังกำลังทดสอบค้นคว้าอยู่ ฉะนั้น แทนทาลัม ดังว่านี้จึงมีราคาสูงมาก แต่ประเทศไทยซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของแร่ชนิดนี้ในปริมาณมากเนื่องจากเป็นผลพลอยได้จากเหมืองแร่ดีบุก ยังไม่รู้จักคุณค่าประโยชน์และไม่ควบคุมการผลิตการส่งออกต่างประเทศแต่อย่างใดมาก่อนเลย ไทยชาร์โก้ ได้รวบรวมแร่แทนทาลัมซึ่งเป็นผลพลอยได้โดยไม่ต้องซื้อหา หากแต่ได้จากการรับถลุงแร่ของผู้ประกอบการทำเหมืองในภูเก็ตปีละจำนวนไม่น้อย และขออนุญาตส่งออกนอกประเทศในลักษณะของวัสดุที่ปราศจากมูลค่าที่แท้จริงอยู่เป็นเวลานาน เป็นรายได้จํายกที่ไม่มีใครบริหารนอกจากผู้บริหารของบริษัทเพียงบางคนเท่านั้น เมื่อความจริงได้ปรากฏขึ้นในภายหลัง และรัฐบาลได้เข้ามาควบคุมดูแลการผลิต การส่งออกของแร่ชนิดนี้ โดยใช้ระบบภาษีภาคหลวงขึ้น ราคาซื้อขายของซีตะกรันก็ค่อยๆ ปรากฏขึ้นจนเป็นที่สนใจของประชาชน และเป็นธุรกิจขนาดใหญ่ในจังหวัดภูเก็ตรวมถึงจังหวัดใกล้เคียง เช่น พังงา ตรัง กระบี่ สุราษฎร์ธานี และนครศรีธรรมราช เป็นต้น แหล่งโบราณที่เคยมีประวัติในการตั้งโรงกลวงหรือโรงถลุงแร่แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มาจนสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุก เช่นที่ตำบลกระโสม จังหวัดพังงา อำเภอดงทับฟ้า ตลอดจนบริเวณเมืองถลางสมัยก่อน รวมถึงในตัวเมืองภูเก็ตสมัยใหม่ด้วย ซึ่งครั้งหนึ่งเคยมีโรงถลุงแร่แบบพื้นเมืองตั้งทำการอยู่ที่นี่ ได้ถูกสำรวจและขุดค้นหากองซีตะกรันที่ถูกฝังทับถมกันอยู่จำนวนมาก ได้มีการขุดคุ้ยนำเอาวัสดุอันไร้ราคาสัณยก่อนหน้านั้นขึ้นมาจำหน่ายกันอย่างเป็นธุรกิจทำเงินมูลค่าสูง ด้วยเหตุที่ซีตะกรัน ตลอดจน "ซีแร่" ที่ถูกทอดทิ้งอย่างวัสดุไร้ราคา ได้กลายเป็นของมีค่าขึ้น เนื่องจากมีแร่แทนทาลัมผสมอยู่ในอัตราสูงเป็นที่ต้องการของโลก จึงได้มีบริษัทอันประกอบด้วยพ่อค้าเชื้อชาติจีน ที่พยายามเข้ามาถือสัญชาติไทยภายหลัง กับผู้ประกอบการเหมืองแร่ชาวภูเก็ตที่มีฐานะดีกลุ่มหนึ่ง ได้ร่วมกันยื่นโครงการต่อรัฐบาลขอทุนส่งเสริมอุตสาหกรรมโรงงานผลิตแร่ แทนทาลัมขึ้นในภูเก็ต ชื่อ บริษัท ไทยแลนด์แทนทาลัมอินดัสตรี จำกัด หรือ "ที. ที. ไอ. ซี." เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ ในระหว่างที่มีการก่อสร้างโรงงาน ได้มีความสับสนเกิดขึ้นในสังคมของภูเก็ต เนื่องจากได้มีกระแสข่าวเกี่ยวกับมลพิษอันจะเกิดจากโรงงานดังกล่าว ซึ่งเป็นอันตรายต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อมของภูเก็ตก่อให้เกิดความวิตกกังวลขึ้นในกลุ่มประชาชนทั่วไป โดยรัฐบาลและผู้บริหารโรงงานไม่สามารถจะอธิบายให้ประชาชนเข้าใจ จึงไม่อาจยับยั้งกระแสความหวาดกลัวของคนจำนวนมากให้อยู่ในความสงบได้ ประจวบกับเกิดเหตุการณ์โรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ที่เชอร์โนบีล ประเทศรัสเซียชำรุด มีกัมมันตภาพรังสีรั่วไหลสร้างความเสียหายแก่ชีวิตและสิ่งแวดล้อมใกล้เคียงคนข้างจะรุนแรงเป็นข่าวแพร่กระจายไปทั่วโลก และในเวลาใกล้เคียงกันนั้น โรงงานยูเนียนคาร์ไบด์ ประเทศอินเดีย ก็เกิดระเบิดทำความเสียหายแก่ประชาชนและประเทศอินเดียขึ้นอีกรายหนึ่ง ยิ่งเพิ่มความหวาดกลัวให้เกิดขึ้นแก่ประชากรจังหวัดภูเก็ตส่วนใหญ่มากขึ้นอีก ต่างก็เรียกร้องให้ล้มเลิกกิจการโรงงานแทนทาลัมโดยสิ้นเชิง รัฐบาลขณะนั้นหาทางแก้ไขสถานการณ์อย่างสุดความสามารถ แต่ไม่อาจหยุดยั้งความเคลื่อนไหวอย่างรุนแรงของประชาชนลงได้เลย วันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๙ ประชาชนจำนวนแสนรวมชุมนุมกันที่ศาลาประชาคมจังหวัดภูเก็ตเพื่อรอฟพรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมซึ่งทางจังหวัดได้นัดหมายมาพบปะชี้แจงและฟังความคิดเห็นของประชาชน แต่เกิดเหตุขัดข้องบางอย่างทำให้รัฐมนตรีฯ ไม่สามารถเดินทางมาพบตามเวลาที่นัดหมายได้ จนเวลาใกล้พลบค่ำลง ประชาชนได้รับการย้วยุจากบุคคลบางกลุ่มที่ไม่ประสงค์ต่อบานเมืองให้ก่อการจลาจลขึ้นด้วยการขว้างปาทำลายสถานที่ราชการ ทำลายเครื่องหมายจราจรและยกกำลังเข้าทำลายกำแพงโรงงานแทนทาลัมแล้วเผาโรงงานเสียหายลงในส่วนสำคัญหลังจากนั้นก็กระจ่ายกันออกไปเที่ยวทำลายสถานที่ต่าง ๆ เช่น ธนาคารบางแห่งที่ให้การสนับสนุนทางการเงินแก่บริษัทนี้ โดยเฉพาะโรงแรมภูเก็ตเมอร์ลิน สถานที่ซึ่งรัฐมนตรีกระทรวงอุตสาหกรรมใช้เป็นที่พักับข้าราชการผู้ใหญ่ของจังหวัดพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่บริหารของบริษัทแทนทาลัมนี้ ผู้ก่อการจลาจลมุ่งหมายจะทำการเผาทำลายด้วยความแค้นเคือง รยยนต์ของเจ้าหน้าที่ตำรวจ และรถยนต์ส่วนบุคคลบางคน ถูกทุบทำลายและเผาผลาญด้วยที่บริเวณโรงแรมเมอร์ลิน ทางราชการจังหวัดภูเก็ตร่วมกับหน่วยรักษาความปลอดภัยเคลื่อนที่เร็ว กองกำลังจากกองทัพภาคที่ ๔ ได้เข้าระงับเหตุการณ์ไว้ได้ในคืนวันที่ ๒๓ มิถุนายน นั้นเอง มีผู้ถูกจับกุมในข้อหาก่อความไม่สงบและทำลายทรัพย์สินของทางราชการและของผู้อื่นและทำการวางเพลิง จำนวนหลายคน (ดูรายละเอียดของเหตุการณ์ใน ๒.๓ เหตุการณ์สำคัญ ลำดับที่ ๒.๓.๒)

ผลจากการจลาจลครั้งนั้น ทำให้โรงงานแทนทาลัม ของบริษัท ไทยแลนด์ แทนทาลัมอินดัสตรีจำกัด (ที ที ไอ ซี.) ที่ภูเก็ตต้องล้มเลิกลงทั้งๆ ที่สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว รอแต่เพียงวันเปิดทำงานเท่านั้น กลับต้องย้ายไปสร้างโรงงานใหม่และเปิดทำการในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด จังหวัดระยอง [ธุรกิจเหมืองแร่](#)

ในภูเก็ตเริ่มมีแนวโน้มที่จะถดถอยลงตั้งแต่พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นต้นมา เนื่องจากแหล่งแร่ที่อุดมสมบูรณ์ถูกใช้หมดสิ้นไปในการทำเหมืองแร่มานานับด้วยหลายศตวรรษ เหลือเพียงแหล่งแร่ที่ด้อยคุณค่ามีปริมาณแร่น้อย ต้องลงทุนสูง ผลผลิตต่ำ การย้ายกิจการไปสู่ต่างจังหวัด ได้รับการรบกวนด้วยขบวนการคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่โอบล้อมเมืองโดยใช้ป่าเป็นฐานที่มั่น ผู้ทำเหมืองได้รับความเสี่ยงสูงจนไม่กล้าลงทุน ประกอบกับราคาแร่ดีบุกในตลาดโลกก็มีแนวโน้มลดลงเนื่องจากมีวัตถุดิบอื่นเข้ามาทดแทนในการใช้งาน นอกจากนี้แล้ว เหตุการณ์สงครามอาหรับระหว่างประเทศก็ลดน้อยลง ความจำเป็นที่จะใช้แร่ดีบุกในปัจจุบันจึงลดลงหมดไปด้วย ภูเก็ต ซึ่งเคยเติบโตด้วยอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุก จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและอาชีพให้สอดคล้องกับความผันแปรของโลก เพื่อความอยู่รอด

รัฐบาลจึงได้ชี้แนะแนวทางส่งเสริมให้เกิดธุรกิจการท่องเที่ยวขึ้นแทนธุรกิจเหมืองแร่ ด้วยการสนับสนุนให้ทุนส่งเสริมอุตสาหกรรมประเภทสร้างโรงแรมขึ้นในจังหวัดภูเก็ต มีโรงแรมขนาดใหญ่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๙ สองสามแห่ง ทั้งในลักษณะโรงแรมระดับชั้นหนึ่ง และโรงแรมประเภทรีสอร์ทชายทะเล พ.ศ. ๒๕๒๐

รัฐบาลได้จัดตั้งสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยขึ้นในจังหวัดภูเก็ตเป็นโอกาสแรก และได้วางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวสำหรับจังหวัดภูเก็ตขึ้นเป็นขั้นตอนตามความเหมาะสม เพื่อรักษาสถานภาพการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพของความเจริญเติบโต โดยถือเอาข้อบกพร่องผิดพลาดจากการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเมืองพัทยา จังหวัดชลบุรี มาเป็นข้อเปรียบเทียบและแก้ไข อุปสรรคสำคัญในการพัฒนาปริมาณและคุณภาพธุรกิจการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ก็คือ ความขาดประสบการณ์ และขาดความรับผิดชอบส่วนรวมของผู้ประกอบการในท้องถิ่น และความมุ่งหมายที่จะแสวงหาผลประโยชน์เฉพาะหน้าของผู้ประกอบการต่างท้องถิ่น แม้จะมีประสบการณ์เป็นอย่างดี แต่ก็จกฉวยโอกาสจากความอ่อนแอของท้องถิ่นไปเป็นประโยชน์ของตน ความเติบโตของธุรกิจโรงแรม ได้ส่งผลให้พื้นที่เหมือนเก่าแก่ซึ่งร้างเคยได้ประโยชน์จำนวนมาก กลายเป็นพื้นที่ก่อสร้างโรงแรม หรือองค์ประกอบของโรงแรม ที่มีมูลค่าสูงอย่างไม่เคยคาดหมาย ในเวลาเดียวกัน ทูนา สวนมะพร้าว และสวนยางพารา ที่เคยเป็นแหล่งอาชีพดั้งเดิมของชาวภูเก็ตก็ถูกเปลี่ยนมือเปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่สร้างโรงแรม, รีสอร์ท, สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ, สนามกอล์ฟ, หมู่บ้านจัดสรร, เป็นจำนวนมากไปด้วย อย่างไรก็ตาม ชาวภูเก็ตดั้งเดิมส่วนหนึ่ง ยังคงยึดมั่นอยู่กับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมคือ การทำสวนยางพารา, การเลี้ยงไก่เนื้อ, ไก่ไข่, เลี้ยงปลา, ทำสวนผักเพื่อประกอบอาหาร ซึ่งสินค้าประเภทสัตว์เลี้ยง, และพืชผักเหล่านี้สามารถส่งขายแก่กิจการเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวได้ เช่น โรงแรม และภัตตาคาร แต่เนื่องจากพื้นที่เกษตรกรรมของภูเก็ตมีจำนวนน้อย และมีข้อจำกัดเรื่องน้ำจึงทำให้ในการเกษตร จึงทำการเพาะปลูกได้ในปริมาณจำกัด ไม่เพียงพอต่อความต้องการของธุรกิจโรงแรมและการบริโภคของชาวเมือง ภูเก็ตจึงต้องซื้อจากจังหวัดใกล้เคียงคือ สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พังงา และบางรายก็ซื้อจากกรุงเทพฯ ฯ หรือเชียงใหม่ด้วย การปรับเปลี่ยนวิถีอาชีพของภูเก็ตจากดั้งเดิมที่เป็นเมืองอุตสาหกรรมเหมืองแร่มาเป็นเมืองอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ทำให้ต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมให้สอดคล้องไปด้วย เนื่องจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เป็นอาชีพที่เปิดโอกาสให้ชาวต่างท้องถิ่นและชาวต่างประเทศเดินทางเข้ามาจังหวัดภูเก็ตเป็นจำนวนมากทั้งที่เข้ามาชั่วคราวเพื่อการท่องเที่ยวระยะสั้นและที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานระยะยาว หรืออย่างถาวร เพื่อประกอบอาชีพเกี่ยวกับการท่องเที่ยว เช่น สร้างโรงแรม ภัตตาคาร สำนักงานบริการ การขนส่ง ตลอดจนการจำหน่ายสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภค และการขายแรงงาน เป็นต้น ชาวต่างท้องถิ่นและชาวต่างประเทศเหล่านี้ ต่างมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมแตกต่างจากชาวภูเก็ตมากบ้างน้อยบ้าง ตามแต่แหล่งที่มาว่าไกลหรือใกล้จากภูเก็ตมากน้อยเพียงใด ความแตกต่างของวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่เป็นวัฒนธรรมแปลกแยก และวิทยาการสมัยใหม่ ที่ชาวภูเก็ตยังมีประสบการณ์น้อยและไม่เคยชิน บางครั้งก็ดูขัดกับความสนใจของชาวภูเก็ตให้ละทิ้งวิถีชีวิตดั้งเดิมแล้วหันเหตามวัฒนธรรม หรือวิทยาการสมัยใหม่ไปด้วยความสมัครใจ ซึ่งบางลักษณะก็เป็นผลดี แต่บางลักษณะก็เป็นผลร้าย

ย

อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตของภูเก็ต ซึ่งเป็นเมืองที่มีอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นอาชีพหลักยิ่งขึ้นทุกขณะ ย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงพ้นจากการผสมผสานผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมระหว่างชาวต่างท้องถิ่นหรือระหว่างชาวต่างชาติเสียได้ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการที่วิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของภูเก็ตจะกลับกลายเป็นวัฒนธรรมสากลไปในวันหนึ่งข้างหน้า

ย

บทผนวก

"ซาแอร์ สุลต่าน เมาลานา" (Syair Sultan Maulana) เรื่องราวเกี่ยวกับกองทัพหัวเมืองปักษ์ใต้และมลายู ช่วยรบพม่าที่เมืองกลางซึ่งนำมาเป็นบทผนวกต่อไปนี้เป็นเอกสารที่แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย จากต้นฉบับภาษายาวี โดย นางสาวรัตติยา สาและ นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา สุฉิงค์ พงศ์ไพบุลย์ นำเสนอในที่ประชุมสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๙ ที่จังหวัดภูเก็ต ในเอกสารไม่ได้ระบุว่า เป็นสงครามระหว่างเมืองกลางกับพม่าครั้งใด แต่เมื่อได้วิเคราะห์ตามประวัติศาสตร์และสถานการณ์แวดล้อมตลอดจนสภาพภูมิประเทศตามเรื่องราวในเอกสารนี้แล้วก็สันนิษฐานได้ว่า เป็นการสงคราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๒ ซึ่งเมืองกลางได้ถูกพม่ารุกรานอย่างย่อยยับจนเมืองกองทัพฝ่ายไทยสามารถขับไล่พม่าออกไปได้แล้ว เมืองกลางก็เหลือเพียงซากเมือง ทรัพย์สิน ผู้คน และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น เอกสารต่าง ๆ ถูกเผาไหม้พินาศไปหมดสิ้น ----- ไทย-มลายูร่วมรบพม่าที่เมืองกลาง (๑๘) เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง ครั้งที่ ๒ : ศ.สุฉิงค์ พงศ์ไพบุลย์ "ซาแอร์ สุลต่าน เมาลานา" เป็นวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ของมลายู บรรจุนามของการทำงานศึกสงครามที่เมืองกลางระหว่าง พ.ศ. - พ.ศ. โดยบันทึกไว้เป็นร้อยกรองประเภท "ซาแอร์" ที่มีความยาวทั้งหมด ๑,๑๐๒ บท เป็นเอกสารฉบับลายมือเขียนภาษามลายู อักษรยาวี มีการใช้คำภาษามลายูแบบเก่า และสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของการใช้ภาษาไทยด้วย มุหัมมัด ยูไลฟ์ หาเข็ม ได้ชี้แจงว่าเอกสารเรื่องนี้อยู่ในกลุ่มเอกสารมลายูตามรายการ MS. NO.19 ในบันทึกของ K.G. Niemann ได้มาจากกองเอกสารของ J. Crawford ซึ่งจัดเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอังกฤษ ต่อมา มุหัมมัด ยูไลฟ์ หาเข็ม ได้ปริวรรตเป็นอักษรโรมัน และจัดพิมพ์จำหน่ายโดยมหาวิทยาลัยมาลายา กัวลาลัมเปอร์ มาเลเซีย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ โดยใช้ชื่อหนังสือว่า "ซาแอร์ สุลต่าน เมาลานา" (Syair Sultar Mauiana) และ C. Skinner ได้ปริวรรตเป็นอักษรโรมัน อีกหนึ่งฉบับและแปลเป็นภาษาอังกฤษ แล้วจัดพิมพ์เป็นเล่มจำหน่ายโดย The Koninklijk Instituut Voor Taal- Land-in Volkenkunde, Leiden เมื่อ ค.ศ. 1983 (พ.ศ. ๒๕๒๖) โดยใช้ชื่อหนังสือว่า "The Battle for Junk Ceylon"

ซาแอร์นี้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่หายละเอียดเกี่ยวกับสงครามเมืองกลางเพิ่มเติมและเป็นการมองเหตุการณ์จากทางด้านไทรบุรี ช่วยทำให้การมองประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชัดเจนยิ่งขึ้นเพิ่มเติมจากข้อมูลจากกรุงเทพฯ ฯ แต่อย่างเดียว

ย

เนื้อหาในเอกสารฉบับนี้ผู้จนา เริ่มด้วยการเชิญชวนผู้อ่านให้ติดตามฟังกลอนสดดีเจ้าผู้ครองนครเคดาห์ คือ สุลต่านอาหมัด ตามุดดีน (Ahmad Tajuddin) หรือ ติงกูปะแรรัน หรือเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแรรัน) พระองค์เป็นพระราชโอรสของสุลต่าน อับดุลลอฮ์ อัลมุกัรริมซัย (Sultan Abdullah Al-Mukarram Shah) ในสมัยที่พระองค์ขึ้นครองราชย์นั้นทรงแต่งตั้งดาโต๊ะ มาฮา รามา ซึ่งมีศักดิ์เป็นชนก พระชายาของพระองค์เอง ให้เป็นผู้ปฏิบัติราชการแทนอัครมหาเสนาบดี โดยมีหน้าที่บังคับบัญชา เจ้าหน้าที่ นายทหาร และเสนาบดีทั้งหมด เมื่อท่านผู้ถึงแก่อนิจกรรมจึงได้รั้งตำแหน่งนี้ไว้ชั่วคราว

ต่อจากนั้นเป็นเรื่องของขบถปาตานี (ปัตตานีซึ่งนำโดยดาโต๊ะ เบ็งกอลัน เคดาห์ซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของไทยในสมัยนั้นได้รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ โดยผ่านทางเจ้าเมืองสงขลา ให้จัดส่งกองกำลังเข้าสมทบกับกองทัพของเมืองสงขลาเพื่อลงไปปราบขบถครั้งนี้ด้วย สุลต่านอาหมัดฯ ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดาโต๊ะ มาฮา รามา เป็นแม่ทัพใหญ่ และปาตุกา มาฮา มินตรี เป็นรองแม่ทัพนำกำลังทหารจำนวนหนึ่ง เพื่อเดินทางไปปัตตานี แต่เนื่องจากเกิดความขัดแย้งกันเองภายในกองทัพจึงทำให้การเดินทางทัพมีการแวะพักแรมสนุกสนานกันอยู่ที่ป่าดงตือรึบ และมีการต่อต้านถ่วงกำลังไม่ให้เห็นทางต่อไปยังเมืองปัตตานี ทางสงขลา ก็พยายามส่งตัวแทนครั้งแล้วครั้งเล่าเพื่อไปเฝ้าสุลต่านอหมัดฯ ให้รีบส่งกองกำลังไปปัตตานีเพราะกองทัพจากเมืองอื่น ๆ นั้นได้ไปถึงปัตตานีล่วงหน้าก่อนแล้วทั้งนั้น ทำให้สุลต่านอหมัดฯ ทรงร้อนพระทัยมากได้โปรดเกล้าฯ ให้มาฮา รามา เลลา และเจ้าหน้าที่อีกหลายนายเดินทางโดยเรือไปที่ป่าดงตือรึบ แต่ดาโต๊ะ มาฮา รามา ก็ไม่ยอมยกกำลังทหารไปเองได้แต่ส่งงานฉายา อินตีรา และมีมัต เสาตียา ฉายา กับเจ้าหน้าที่จำนวนหนึ่งเดินทางเพื่อไปสืบเหตุการณณ์เท่านั้นเอง และทราบว่าเป็นถูกกองทัพฝ่ายสยามและสงขลาบดขยี้จนแพ้ยาวแล้ว สุลต่านอหมัดฯ ก็รีบมากจึงเสด็จพระราชดำเนินไปที่ป่าดงตือรึบด้วยพระองค์เอง ทรงปลดแม่ทัพใหญ่และรองแม่ทัพออกจากตำแหน่งแล้วโปรดเกล้าฯ ให้เดอมีงมคุมกำลังพลหาพันคนไปปัตตานีแทนโดยมีเสอร์ ปาตุกา ตูวัน เป็นผู้ช่วย เดินทางไปถึงปัตตานีแล้วก็ไม่ได้รับกันเพราะเขารบกันเสร็จไปเรียบร้อยแล้ว เจ้าเมืองสงขลาเคื่องมากและเข้าใจว่าสุลต่าน อหมัดฯ นั้นทรงรู้เห็นเป็นใจกับดาโต๊ะ มาฮา รามา จึงกักตัวเดอมีงม และเจ้าหน้าที่บางคนไว้ส่วนที่เหลือนั้นก็กลับไปเคดาห์พร้อมกันนั้นก็มุ่งจะปราบปรามเมืองเคดาห์ด้วย สุลต่านอหมัดฯ โปรดเกล้าฯ ให้ลักษมาณาเดินทางพร้อมผู้คนจำนวนหนึ่งไปพบเจ้าเมืองสงขลาที่ปัตตานีเพื่อขอขมายอมรับโทษทุกอย่างและวิงวอนขอตัวจำเลยทุกคนที่เจ้าเมืองสงขลาจับตัวอยู่นั้นกลับคืน เจ้าเมืองสงขลายอมยกโทษให้ จากนั้นไม่นานนักพม่ายกกำลังพลเป็นหมื่น ๆ และเรือเป็นร้อย ๆ ลำ เข้าโจมตีเมืองกลางพม่ายกทัพมาครั้งนี้ผิดฤดูกาลจึงสามารถนำกำลังกองทัพเข้ายึดเมืองเล็ก ๆ ในบริเวณ รอบ ๆ เกาะและก็สามารถล้อมเมืองกลางได้ ชาวกลางขาดแคลนอาหาร ยารักษาโรค และดินปืน จึงไม่กล้าตีฝ่าวงล้อมของพม่าออกมา ได้แต่ตั้งมั่นอยู่ภายในกำแพงเมืองทั้งวันทั้งคืน เจ้ากรุงสยามโปรดเกล้าฯ ให้พระยายมราชนำกำลังทัพบกและทัพเรือลงไปช่วย วิ่งหน้าเตรียมกองหน้าเดินทางโดยทางบกไปก่อนซึ่งมีพระยาจาเสนาฯ เป็นแม่ทัพและเดินทางไปถึงเมืองไชยาส่วนกองทัพพระยายมราชเดินทางโดยเรือมีกำลังพลเป็นหมื่น ๆ และมีนายทหารผู้ชำนาญการรบกับพม่าหลายนายยกพลขึ้นบกที่เมืองนครศรีธรรมราช พระยายมราชตั้งพระยาทัยน้ำ เป็นแม่ทัพนำกำลังพลยกเดินทางไปเมืองกลางในวันนั้นเลย ส่วนตัวท่านนั้นยังคงอยู่ที่นครศรีธรรมราช ทางเมืองสงขลา นั้นให้นายทหารหลายนายนำสาส์นไปเคดาห์ และเสนอเงื่อนไขที่จะคุ้มครองเคดาห์ ถ้ายอมส่งข่าวสารไปเป็นเสียบียงของกองทัพสยามที่เมืองตรง นอกจากนั้นยังได้เรียกตราคืนจากสุลต่าน อหมัดฯ ด้วย โดยขอผ่านทาง ดาโต๊ะ มาฮา รามา เหตุการณ์นี้เกือบกลายเป็นชนวนสงครามระหว่างเคดาห์กับสงขลา และเปิดโอกาสให้ ดาโต๊ะ มาฮา รามา และปาตุกา มาฮา มินตรี ได้แกแค้นสุลต่าน อหมัดฯ โดยการเสนอตัวรับใช้เจ้าเมืองสงขลาอย่างเต็มที่ เรื่องนี้ทำให้สุลต่านอหมัดฯ กังวลมาก ในที่สุดจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ลักษมาณา เป็นแม่ทัพนำกองทัพเคดาห์ไปช่วยสยามสู้รบกับพม่าที่ยกทัพรุกกรณเมืองกลาง จึงได้เตรียมกำลังพลและเรือปืนพร้อมปืนใหญ่ พร้อมกันนั้นก็ให้มีหนังสือแจ้งไปยังเกาะลังกาวิให้เตรียมเรือและผู้คนให้พร้อมแล้วท่านจะนำกองกำลังไปรวมกันที่นั่น การจัดขบวนของเคดาห์นั้นเป็นไปตามธรรมเนียมประเพณีเมือง ทั้งยังมีการประกอบพิธีทางศาสนาตามราชประเพณีของการออกทำศึกสงครามด้วย เรือส่วนใหญ่สามารถแล่นไปถึงเกาะลังกาวิได้อย่างปลอดภัย ถึงแม้ว่าจะมีเรือบางลำเกิดรบพุ่งก็สามารถแก้ไขได้ทันทั้งที่แล่นไปถึงที่หมายได้ ที่เกาะลังกาวินั้นมีเสอร์ เปอเกอรามา ฉายา เป็นแม่ทัพ และเสอร์ ดี วงศา เป็นผู้ช่วย จากเกาะลังกาวิเรือทุกลำแล่นไปถึงเกาะกือตัม โดนมเห็นอันตราย พอถึงต้นฉงจินจิน คลื่นลมปั่นป่วนหนัก จำต้องหลบอยู่ที่นั่นก่อนจนกว่าลมเหนือสงบลงจึงออกเรือแล่นต่อไปยังเกาะตะรุเตาและแวะพักอยู่ที่นั่นหนึ่งวัน ผู้บังคับการเรือตะรุเตานั้นชื่อ สุลัยมาน ท่านได้เตรียมกำลังพลเข้ามาสมทบด้วยและได้รวมนำกองเรือเดินทางต่อไปถึงเปอร์ัมบง แวะพักที่นั่นได้สักครู่พระอาทิตย์ก็ตกแล้วจึงออกเรือแล่นต่อไปถึงเมืองตาลีบงเมื่อตอนเที่ยงวัน แต่ก็ไม่เห็นว่ามียกเรือสยามที่ไปล่วงหน้าก่อนแล้วนั้นหลงเหลืออยู่ หัวหน้ากองทัพเมืองตาลีบง มีตำแหน่งเป็น อาดีปาดิ ชื่อ เจ้าปะแรรัน ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์จากพระเจ้ากรุงสยามเป็นหลวงฤทธิสงคราม จากสงขลามีหลวงยกกระบัตรเป็นผู้ช่วยนำพลเดินเท้าจำนวน ๕๐๐ นาย ไปที่เมืองตาลีบง มีการสร้างค่ายและปักเสา มีการเตรียมเรือกันทั้งวันทั้งคืน ถึงแม้ว่ามีคนน้อยแต่ก็ได้กำลังพลของตาลีบงเข้ามาสมทบอีก ๕๐ ลำเรือ ส่วนกองทัพจากนครศรีธรรมราชและทัพลูนันไปล่วงหน้าก่อนแล้ว แต่แวะอยู่ที่เกาะปันฉง ไม่กล้าเดินทางต่อไปยังเมืองกลาง เมื่อลักษมาณาเมืองเคดาห์ไปจนถึงเมืองตาลีบงก็หยุดทัพรอรับข่าวสาร พออยู่ได้สองวันก็มีหนังสือจากกลางแจ้งว่าพม่าถอยทัพหนีไปแล้ว แต่ลมเหนือยังไม่ทิ้งช่วง เกรงว่าพม่ายกจะย้อนกลับไปใหม่ พวกเขาจึงถูกขอร้องให้รีบไปที่นั่น ครั้นอีกหนึ่ง วันถัดมาก็มีหนังสือตามหลังมาอีกว่าพม่ายกย้อนกลับมาโจมตีกลางทุกวัน ตรงตามที่เมอฮัตไปสืบมา ดังนั้นท่านลักษมาณาเมืองเคดาห์จึงได้รวมกันกับเจ้าปะแรรันเมืองตาลีบงยกกำลังกองทัพเรือโดยมีกองกำลังของเมืองสงขลาและสุลต่านเข้าสมทบด้วยและเดินทางมุ่งหน้าไปที่เกาะมุทียาและหลบลมเหนืออยู่ที่นั่นก่อนชั่วคราว ทางพระยาทัยน้ำนั้นเมื่อไปถึงเมืองตรังก็ตั้งใจจะมุ่งตรงไปยังเมืองกลางแต่เนื่องจากไม่มีเรือที่จะข้ามปากไปได้ จึงจำเป็นต้องจัดเตรียมหาเรือให้พร้อมก่อน ระหว่างนั้นก็ได้สั่งการให้หลวงคำแหงสงครามออกเรือไปสืบข่าวสารให้พละง ๆ เมื่อแล่นเรือไปถึงเมืองตาลีบง จึงได้พบเรือที่มาจากกรมเบ็ง ซึ่งทราบภายหลังว่าเป็นเรือของผู้ตรวจการที่คอยติดตามและสอดส่องดูแลกรมการทุกคน และได้ทราบว่ากองทัพเคดาห์กับตาลีบงนั้นได้ผนวกเข้าเป็นทัพเดียวกันแล้วด้วย จากนั้นหลวงคำแหงสงครามจึงนำเรือออกจากกรมเบ็งมุ่งไปที่ช่องแคบปันฉง เรือทอดสมออยู่ที่นั่นได้สักครู่ก็เห็นกองเรือของทัพลูนันมาจากเกาะกาลัด คนเหล่านั้นขาดเสบียงอาหารและไม่กล้ารบกับพม่ายกซึ่งมีกำลังพลมากกว่า กองทัพนครศรีธรรมราชก็เช่นเดียวกัน ขวนกันหนีกลับไปช่องแคบกอแระเพราะต้องการเรือที่จะสมทบกับกองทัพกำลังซึ่งมาจากที่อื่น เมื่อไม่เห็นว่ามีใครมาใกล้ก็เลยหนีทัพไปที่เกาะยาวทำให้ข้าหลวงฯ โกรธมาก แต่ท่านลักษมาณาเคดาห์กับหลวงฤทธิสงครามเมืองตาลีบงช่วยกันคลี่คลายปัญหา จึงทำให้กองทัพทัพลูนันรอดตัวไม่ถูกทำโทษ กองทัพเคดาห์ ตาลีบง สงขลา ออกเรือมุ่งหน้าไปที่ฉงมิงมีรูป ค้างคืนที่นั่นได้เพียงหนึ่งคืนก็ถอยกลับเข้าไปอยู่ที่ช่องแคบอย่างเดิมเพราะว่าไม่อาจฝ่าคลื่นลมได้ ต้องพายเรือตลอดคืนไปพักทัพที่เอโกโรนามา พร้อมกันนั้นก็ได้ออบหมายให้ผู้บังคับการเรือของตาลีบงที่ชื่อ เอลัก

และผีพายที่เป็นชาวเลไปสอดแนมที่เกาะกลางและที่ต้นฉมฉมว่ามีพวกพม่าอยู่กันอย่างไรสอดแนมอยู่ที่กลางได้สามคืนก็ได้ข้อมูลพอเพียง
ดังนั้นเมื่อถึงยามนาคัทพแมลงบอง เรือทุกลำถึงดอนสมอแล้วแล่นหน้าไปถึงที่ช่องแคบเลเฮีร์เป็นจุดแรก ฝ่ายพม่านั้นยกพลบุกเข้าโจมตีกลาง อย่างหนัก
มีการสร้างค่ายหลายแห่ง มีการเคลื่อนค่ายอยู่เรื่อย ๆ และล้อมกำแพงเมืองกลางไว้โดยรอบ คนกลางนั้นก็ยิ่งปั่นตอบโต้ออกจากกำแพงอย่างไม่หยุดยั้งเหมือนกัน
เสียงปืนดังไกลไปถึงเอโกรนาฆา กองทัพของเคดาห์ ตาลิบง สงขลาแยกกันออกเรือไปจากเอโกรนาฆา เรือของเดอมิงซงเกิด
รัวอย่างแรงต้องช่วยกันพายไปที่ช่องแคบเลเฮีร์ ทำให้ขบวนกองทัพเรือต้องเสียรูป ครั้นตึกคืนวันศุกร์ฤกษ์ยามดีก็ยกกองทัพออกจากช่องแคบเลเฮีร์
เข้าไปใกล้ต้นฉมฉม ระวังทางเรือของเดอมิงซงเกิดรัวเหมือนเก่าอีก เข้ามืดต้องแวะเข้าแอบอยู่ที่เกาะเปอนาฆา พอใกล้สว่างก็พายเรือเข้าไปใกล้ต้นฉมฉม
ส่วนกองทัพพม่านั้นพอฟ้าสว่างก็ยกขบวนไปที่ค่ายแล้วยิงปืนใหญ่เข้าใส่กองเท่าที่มองเห็นนั้นมีเรือรบ ๑๔ ลำเป็นเรือวางเปลาเพราะผู้คนนั้นไปรวมกันอยู่ที่ในค่าย
พม่าสร้างค่ายห้าแห่งเรียงกันอยู่บนภูเขาและติดปืนใหญ่ไว้พร้อม กองทัพไทยยกพลไปจนถึงชายหาดก็ระดมยิงเข้าไปที่ค่ายพม่าแตกกระเจิง
กองกำลังของนครศรีธรรมราชนั้นคอยแต่จะพ่วงท้ายเพื่อนอยู่เรื่อย พวกพม่านั้นพอถึงเวลาเที่ยงก็พากันถอยหนี ฝ่ายไทยได้ทิ้งยกพลขึ้นบกไล่ตามและปล้นสะดม
พวกนครศรีธรรม-ราชนั้นแย่งของกันใคร ๆ และถาเจอพม่านอนเจ็บก็จะฆ่าทิ้งทันที ข้าหลวงฯ นั้นกระโดดขึ้นบกใช้ดาบฟันศัตรูตายที่ละสามศพ
ท่านใช้ดาบชำนาญมาก จากนั้นทหารสยามจึงจัดการเผาค่ายและเรือรบของพม่าจนวอดวายหมดเพราะว่าไม่มีใครจะดูแลให้
ในขณะที่กองทัพฝ่ายสยามกำลังหาทางที่จะไปช่วยเหลือคนกลางที่อยู่ในวงล้อมของพม่านั้นปรากฏว่าพวกพม่าได้ย่อนกลับมาอีกครั้งหนึ่ง
ดังนั้นเมื่อฝ่ายสยามเห็นว่าจะเสียที่จะถอยกำลังพลไปรออยู่ที่เกาะเปอนาฆาและวางแผนที่จะเข้าโจมตีพม่าตรงช่องแคบปากพระ ที่เมืองตาลีบงนั้น
พระยาทำนุกำลังป่วยหนัก แต่ก็ได้พยายามแข็งใจนำกำลังกองทัพออกจากตาลีบงไปที่ช่องแคบเลเฮีร์ ที่นั่นมีกองกำลังที่มาจากเกาะเปอนาฆารออยู่แล้ว
จึงได้พากันออกเรือเพื่อจะเข้าไปโจมตีพวกพม่าที่ช่องแคบปากพระ ระหว่างทางก็ได้แวะพักที่เกาะเมอรูระก่อนคืนนั้นเองพระยาทำนุกำลังถึงแก่ฉิบหาย
ข่าวนี้ถูกอ่าวพรางด้วยนานาวีเพราะเกรงว่าทหารจะเสียกำลังใจ
ความหวังดีของฝ่ายกรมการในครั้งนี้ทำให้ฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้าใจผิดคิดว่าหลอกผู้อื่นเพื่อตนจะได้เป็นใหญ่แทนพระยาทำนุก
จึงพากันแข็งข้อทำให้แผนการเข้าโจมตีพม่าที่ช่องแคบปากพระต้องล้มเลิกไป
จนกระทั่งมาทราบข่าวว่ามีเรือกำปั่นของพม่าลำหนึ่งแล่นมาที่ต้นฉมฉม.....ลักษณะมาและเจ้าปะแงรัน
ตาลีบงจึงเชิญผู้บังคับการเรือทุกคนหารือกันเพื่อจะเข้าไปโจมตีเรือพม่าลำนั้น
พอไล่หลังจนจะถึงเรือพม่านั้นทันที่เขาไปในที่มั่นของเขาเสียก่อนแล้วยิงปืนเข้าใส่ฝ่ายสยามทันที
บังเอิญกองเรือของนครศรีธรรมราชที่แล่นตามหลังมานั้นไปถึงจึงได้เข้าสมทบด้วย แทนที่จะได้ทีเพราะได้กำลังเพิ่มแต่กลับต้องเสียทีพม่าอีกเพราะเรือนครศรีธรรมราช ๓
ลำเกิดไฟไหม้ ภูขึ้นมาได้สองลำ ผู้คนต้องล้มตายและบาดเจ็บหลายคน ต้องถอยหนีจึงโดนทหารพม่าให้เยาะเย้ยไล่หลัง มลายูและสยามถอยทัพไปตั้งหลักที่เกาะญอร์
พักที่นั่นได้หนึ่งวัน คืนนั้นก็เห็นเพลิงลุกโชติตรงกลางเมืองกลาง
รุ่งเช้าเมื่อพายเรือไปที่เกาะเปอนาฆาจึงทราบจากพวกกลางที่นั่นว่าพม่าเผาเมืองกลางจนเสียหายแล้ว
กองทัพเรือที่โจมตีพม่าเพราะหวังว่าจะได้รับกำลังสนับสนุนจากกองทัพบก รอกันนานถึงสี่สัปดาห์แล้วยังไม่มีใครมา เสบียงก็ไม่มีเพิ่มจึงจำเป็นต้องถอยตัว
กองเรือนครศรีธรรมราชและข้าหลวงฯ นั้นชวนกันกลับโดยไม่บอกใครเลย ทำให้กองกำลังจากตาลีบง สงขลา และเคดาห์น้อยใจ
ประกอบกับข่าวสารทั้งหมดและหลายคนต้องอดอยากจึงยิ่งท้อแท้หมดกำลังใจ แต่พอไปถึงเกาะบันฉงก็ได้พบเรือเสบียงที่นั่น
เมื่อได้อาหารพอเพียงก็ยกกำลังถอยกลับไปเกาะเมอรูระอีกครั้ง พยายามวางแผนหาทางที่จะเข้าไปช่วยกลางแต่ติดขัดอยู่ที่ต้องรอกองทัพบกไปถึงเสียก่อน
รอนานยี่สิบวันก็ยังไม่มีการส่งทหารจากกองทัพบกไปถึงที่นั่น ทหารพม่านั้นนอกจากที่มั่นคิดจะเข้าไปโจมตีที่เกาะเมอรูระ
แต่คงไม่กล้าเข้าจึงได้แต่หลอกล่ออยู่ตรงปากทางช่องแคบปากพระ พายเรือเข้าออกอยู่ ๓
วันหวังจะยั่วให้ฝ่ายกองเรือมลายูไล่ตามประจวบกันตอนนั้นพระยาศิขิตณรงค์และพระยามหาสงครามไปถึงพร้อมทั้งกองกำลังของทัพหลวงและกองกำลังนครศรีธรรมราช
ย่อนกลับไปทันถึงที่นั่นด้วยทำให้พวกพม่า เข้าใจผิดคิดว่าไทยส่งกำลังทหารเข้าเสริมจึงไม่ได้กระทำการใด ๆ ฝ่ายไทยก็ยังคงรอกำลังจากกองทัพบกต่อไป
รอกันจนขาดแคลนน้ำดื่ม พระยาทั้งสองจึงได้หารือกับหัวหน้ากองเรือทั้งหมดแล้วตกลงออกเรือไปรอกองทัพบกที่ช่องแคบเลเฮีร์ทุกคน ในช่วงนั้นชาติ ออสมัน
ถึงแก่กรรม ติงกู อิตริส และเดอมิงซงไม่ลงรอยกับพระยาทั้งสอง จึงคิดอุบายเพื่อให้ได้กลับเคดาห์ เดอมิงซงไม่สามารถกลับเมืองได้เพราะถูกติงกู บิสนู
เจ้าเมืองสตูลขัดขวางไว้ จำต้องยอมย่อนกลับไปร่วมมือกับท่านแม่ทัพเคดาห์เหมือนเดิม ฝ่ายพระยาจาเสนฯ และพระยามราชนั้นยกพลเดินทางโดยทางบก
โดยแบ่งกำลังเป็นสองกองพล สำหรับกรมการของพระยาจาเสนฯ แบ่งเป็นสามหมู่ มีพระยาทโยธาเป็นกองหน้าและเดินทางล่วงหน้า
เพื่อนทั้งหมดโดยออกจากเมืองไชยาไปตั้งหลักที่พังงา และมีการประลองกับพวกพม่าที่หมู่บ้านตะกั่วทุ่ง
เมื่อพม่าถอยหนีจึงยกพลไปที่หมู่บ้านบางศรีแล้วคาดจะไปรวมกับกองทัพเรือต่อไป
แต่เมื่อรู้ว่ากลางถูกพม่าตีแตกแล้วจึงเลิกล้มแผนนั้นและแอบหนีไปพบพระยาพิชัยอินทราจึงถูกชวนไปช่วยกลางด้วยกัน

กองทัพของพระยามราชนั้นเมื่อเดินทัพออกจากนครศรีธรรมราชไปได้ประมาณครึ่งทางก็ได้รับหนังสือแจ้งว่าพม่าตีกลางแตกยับเยินแล้วจึงเสียใจมาก
และรีบตัดสินใจยกกำลังทัพบกไปตั้งที่ตรงที่เพื่อจัดเตรียมเรือที่จะข้ามปากไปยังกลางเพียงยี่สิบวันเท่านั้นกองทัพสามารถสร้างเรือขนาดเล็กราคาใหญ่ได้แปดสิบลำใน
ระหว่างนั้นก็ได้ส่งหนังสือไปที่ช่องแคบเลเฮีร์ขอให้กองทัพเรือช่วยหาทางป้องกันตัวเองไปก่อนและถ้ามีลู่วางก็ให้พยายามเข้าโจมตีพวกพม่าด้วยโดยให้พระยาศิขิตณรงค์
เป็นหัวหน้า แต่พระยาศิขิตณรงค์กระทำไม่สำเร็จ ทุกคนได้แต่รอกันอยู่ที่เกาะบันฉง

รอกันนานถึงสองเดือนจึงเห็นพระยาพิชัยสงครามไปถึงตามคำสั่งของพระยามราชพร้อมกับมีกองกำลังของทัพหลวงและปาดานี
เมื่อรวมกับเรือมลายูก็เป็นหนึ่งร้อยสี่สิบลำ พระยาพิชัยสงครามนั้นเมื่อไปถึงก็สั่งการให้สร้างค่ายเพื่อเป็นที่พักของพระยามราชทันที
ในการรบครั้งนี้ลักษณะมาเคดาห์กับเจ้าปะแงรันเมืองตาลีบงได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่คุมกองหน้าและคอยป้องกันพม่าทางทะเล
ส่วนการโจมตีทางบกนั้นเป็นหน้าที่ของฝ่ายสยามที่จะจัดการเอง
นอกจากนั้นพระยามราชยังได้สั่งการให้หลวงคำแห่งคอยประกบตัวลักษณะมาเคดาห์ด้วยเพราะระแวงว่าจะเอาใจออกห่างสยามไปฝึกไม่พม่า
พระยามหาสงครามคุมปีกขวาโดยมีกองกำลังปาดานีหนุนด้วย พระจะนะกับเจ้าเมืองสงขลาคุมปีกซ้าย
พระยาพิชัยสงครามและเจ้าเมืองทัพหลวงคอยเกณฑ์คนอยู่ข้างหลังสุด

พวกพม่าชำนาญในการรบภาคพื้นดินมากกว่าภาคทะเล ในที่สุดทหารฝ่ายสยามสามารถยึดค่ายที่อาเอีร์ ก็อลูมี กลับคืนมาได้เป็นแห่งแรกและสู้รบกันอย่างต่อเนื่องจนสามารถยึดค่ายใหญ่ของพม่าที่สร้างยาวตามแนวคลองตึงถึงหาดบางครีได้สำเร็จ และพวกพม่าก็แพ้อายไป

พระยาพิชัยอินทราภิรมย์กับพระยาทศโยธินำกำลังกองทัพเคลื่อนออกจากตะกั่วทุ่ง แล้วยึดค่ายพม่าที่หมู่บ้านโคกกลอยได้สำเร็จและตั้งกำลังคอยซุ่มตามป่าเผื่อจะมีพวกพม่าแอบซ่อนอยู่ และก็จับพวกพม่าได้หลายคน กองกำลังโดยส่วนใหญ่ในครั้งนั้นได้กระจัดกระจายออกไปทำธุระกันเหลือแต่ท่านลักษณะมาณาเคดาห์เจ้าปะแงร์เมืองตาสีบงและหลวงคำแหงเท่านั้นที่เป็นหัวหน้าคอยดูแลสถานการณ์ทั้งทางบกและในย่านทะเลบังเอิญในช่วงที่เจ้าปะแงร์ออกไปทอดแหนั้นก็มีพวกพม่าอีกเกือบหนึ่งร้อยลำเรือย้อนกลับมาที่ถ้ำอีกครั่ง ลักษณะมาณาเคดาห์จึงคิดใช้กลลวงพม่า โดยให้เรือทุกลำที่มีอยู่นั้นเข้าเทียบฝั่งเรียงกันเป็นแถวหน้ากระดานตรงปากอ่าว จากนั้นให้รวบปืนใหญ่เข้าใส่พม่าอย่างหนักทำให้พรรคพวกที่กระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ รีบรุดเข้าไปช่วย พม่าเลยเข้าใจว่าฝ่ายสยามส่งกำลังเข้าเสริมเพิ่มมากกว่าเก่าจึงถอยทัพไป ถัดจากนั้นอีกเก้าวันพระยาบรมราชได้สั่งการให้เรือมลายูและสยามร่วมร้อยลำออกติดตามพวกพม่าโดยมีพระสุระสงครามเป็นแม่ทัพใหญ่ ลักษณะมาณาเคดาห์เป็นกองหน้า บุตรเจ้าเมืองลิโสบีร์เป็นปีกขวา นายฤทธิเป็นปีกซ้ายร่วมกับเจ้าเมืองปาดานี เจ้าเมืองแวงรันเมืองตาสีบงไม่ต้องไปแต่ให้คอยลาดตระเวนในย่านทะเลรอบ ๆ เกาะถ้ำแล้ว กองกำลังเหล่านี้ได้ติดตามดูแลถึงช่องแคบปากจ้อเกาะในเขตตะกั่วป่า และเมื่อมันใจว่าพม่าไม่ย้อนกลับมาแน่นอนแล้ว จึงเดินทางกลับไปถ้ำกลาง

ที่เมืองถ้ำกลางนั้นพระยาบรมราชได้ตั้งพระยาพิชัยสงครามเป็นผู้รักษาราชการแทน ส่วนท่านนั้นกลับไปอยู่ที่เมืองตรัง พอสิ้นมรสุมก็มีหนังสือไปถึงพระยาพิชัยสงครามอนุญาตให้กองทัพมลายูกลับเมืองได้และเมื่อไปถึงเคดาห์ทุกคนได้เข้ากราบบังคมทูลฯ เรื่องราวการปฏิบัติราชการสงครามที่เพิ่งผ่านพ้นไปสร้างความโลมสนี่สนินดีแก่สุลต่านอหฺมัด ตามุดดินเป็นล้นพ้น เพราะนอกจากได้ช่วยกอบกู้เมืองถ้ำกลางให้กลับคืนเป็นของสยามได้แล้วยังเป็นการชำระความที่สยามระแวงสงสัยว่าเคดาห์เอาใจออกห่างจากสยาม จึงมีพระมหากษัตริย์คุณโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ลักษณะมาณาเคดาห์ตำแหน่งเป็น ปีนดาฮารา และปาดูกา เสอริ ราฆาเป็นลักษณะมาณา

ย

พรชัย สุจิตต์ (หน้า ๒๒๘) ใน รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต ๒๕๒๘

ศรีศักร วัลลิโภดม ใน รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง องค์การบริหารส่วนจังหวัดภูเก็ต ๒๕๒๘

สารสาสน์พลขันธ์ (จ.อ. เจริญ), พระ คำเงื่อนไขประวัติศาสตร์กลาง แปลโดยสุเทพ ปานดิษฐ์และสมหมาย ปิ่นพุทธศิลป์

สุวิทย์ ชัยมงคล โ หลัฐานก่อนประวัติศาสตร์ริมฝั่งทะเลอันดามันบริเวณอ่าวพังงา อ่าวลึก โ ในถ้ำกลาง ภูเก็ต และชายฝั่งทะเลอันดามัน กรมศิลปากร ๒๕๓๒

ย

(ต่อ) [ชนเผ่าดั้งเดิม](#)

[ยุคทวารวดี](#)

[ยุคตามพรลิงค์](#)

[ยุคสุโขทัย](#)

[ยุครัชกาลที่ ๑](#)

[ยุครัชกาลที่ ๒](#)

ย

[จังก์ซีลอน\(Junk Ceylon\) Historicalay Retrospect of Junkceylon Island](#)

ย